Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi Etki Değerlendirme Raporu

ZEYNEP BAŞER & BEYZA POLAT

HÜSNÜ M.ÖZYEĞİN VAKFI

HÜSNÜ M.ÖZYEĞİN VAKFI

Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi

Etki Değerlendirme Raporu

Zeynep Başer
Beyza Polat

Ocak 2020

HÜSNÜ M.ÖZYEĞİN VAKFI

İçindekiler

Teşekkür ... 3

Yönetici Özeti ... 4

1. Giriş ... 20

2. Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi ... 21

2.1. Ravandalı Kadınlar Derneği ve Kırsalda Kadının Güçlendirilmesi ... 24

3. Değerlendirmenin Amacı, Kapsamı & Yöntemi ... 27

3.1. Değerlendirmenin Amacı ve Kapsamı ... 27

3.2. Değerlendirme Yöntemi ... 28

3.2.1. Niceliksel Araştırma ... 29

3.2.2. Niteliksel Araştırma ... 32

3.3. Sınırlamalar ... 34

4. Nicel Değerlendirme Sonuçları ... 36

4.1. 2011-2018 Kıyaslaması ... 36

4.2. Farkların Farkı Yöntemi ile Etkinin Tahmini ... 40

5. Kadının Örgütlenmesi & Ravandalı Kadınlar Derneği ... 50

5.1. Ravandalı Kadınlar Derneği Hakkında ... 50

5.1.1. Kısa Tarihçe ... 50

5.1.2. Derneğin Çalışma Yapısı ... 53

5.1.3. Derneğe Üyelik ... 54

5.2. Etki, Etkililik ve Sürdürülebilirlik ... 55

5.2.1. Yaklaşıma Dair ... 55

5.2.2. Yakın vadeli (proje sonu) hedeflere ilişkin gözlemler: ... 58

5.2.3. Orta vadeli, proje sonrası, sürdürülebilirlik için gerekli hedeflere ilişkin gözlemler: 65

6. Sonuç ve Öneriler ... 70

7. EK: Proje Zaman Planı Görseli (Büyük Boy) ... 73

Teşekkür

Saha çalışması ve analiz sürecindeki özverili çalışmasıyla değerlendirme uzmanlarına destek veren projenin araştırma asistanı Esra Fırat'a; saha çalışmasını koordine ederek araştırmamızı kolaylaştıran ve değerli yorumlarıyla zenginleştiren başta Murat Bayramoğlu, Yasemin Dut, Sıla Çınar, Hayriye Öztürk ve Enis Öztürk olmak üzere Hüsnü M. Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programı ekibine; değerli yorumlarıyla çalışmamızı yönlendiren Sn. Ayla Göksel ve Hüsnü M. Özyeğin Vakfı Yönetim Kurulu Üyelerine; ve son olarak Ravandalı Kadınlar Derneği Yönetim Kurulu Üyeleri başta olmak üzere çalışmaya tecrübe, bilgi, yorum ve şevkleriyle destek veren tüm dernek üyelerine ve eşlerine teşekkürlerimizle…

Çalışmanın kırsalda kadının güçlenmesi alanında yapılacak gelecek çalışmalar için yararlı bir kaynak olması temennimizle…

Yönetici Özeti

1. 2011 yılı Haziran ayında, yoksulluk, genç nüfus varlığı, halkın ve kamunun çalışmaları sahiplenme potansiyeli gibi ölçütler dikkate alınarak seçilen Kilis iline bağlı 8 köyde (Gökmusa, Yeşiloba, Dutluca, Sabanlı, Belenözü, Bektaşoğlu, Koçcağız, Aşağı Kalecik köyleri) "Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi" başlatılmıştır. Proje ekonomik ve sosyal refahın artması, çevre, kadının güçlendirilmesi, altyapı, eğitim, örgütlenme gibi temel bileşenlerden oluşan entegre bir kırsal kalkınma programı olarak 2019 yılı sonunda tamamlanmıştır.

2. Program kapsamında 2011-2019 yılları arasında 8 köyde 7 ana başlık altında çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu ana başlıklar tarım, hayvancılık, küçük çaplı altyapı ve üstyapı faaliyetleri, sosyal refahın artılması yönünde çalışmalar, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları, ekonomik kapasiteyi güçlendirme çalışmaları ve çevre bilincini güçlendirmeye yönelik çalışmalar olarak sıralanabilir.

3. Tüm bu faaliyetler içinde Ravandalı Kadınlar Derneği ve dernek kapsamında yürütülen faaliyetlerin özel bir yeri bulunmaktadır. Ravandalı Kadınlar Derneği, zamanla projenin bir çıktısı olmanın yanında bir aracı haline dönüşmüş ve kırsalda kadının güçlendirilmesi yönündeki hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir yere oturmuştur.

4. Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin kadın çalışmalarıyla ilgili uzun vadeli nihai amacını Ravanda Havzası kırsalında yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi oluşturmaktadır. Bu sosyal ve ekonomik güçlenme ideal şekilde gerçekleşirse Ravandalı kadınlar (idealde) gerek sosyal gerekse ekonomik alanlarda kendi ihtiyaçlarını tespit edebilecek ve bu ihtiyaçlara karşılık gelecek çözümleri kendi aralarında üretebilecek bir durumda olacaktır.

5. Rapora konu olan bu çalışma ağırlıklı olarak bir etki değerlendirme çalışmasıdır: değerlendirmenin amacını ağırlıklı olarak Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin hedef gruplar üzerindeki etkilerini anlamak oluşturmaktadır. Bu yönüyle değerlendirme, verimlilik (efficiency), sürdürülebilirlik (sustainability), uygunluk (relevance) gibi alanlara da bakan program değerlendirmelerinden (program evaluation) ayrılmaktadır; bahsi geçen bu alanlar değerlendirmenin kapsamı dışında tutulmuştur.

6. Değerlendirmede niceliksel ve niteliksel yöntemler birbirini tamamlayacak şekilde bir arada kullanılmıştır. Yöntemlerin belirlenmesi süreci Vakıf ile karşılıklı istişareyi içeren bir

süreç ile sonuçlandırılmıştır. Yöntemlerin belirlenmesinde ve araştırma sınırlarının tanımlanmasında değerlendirme amaçları kadar, projeye ayrılan maddi kaynaklar da belirleyici olmuştur.

7. Nicel etki değerlendirme, karşıt gerçekliğin doğru bir şekilde tahmin edilmesi ve dolayısıyla etkinin doğru bir şekilde ortaya konmasını amaçlayan yöntemler bütünüdür. Karşıt gerçeklik, programdan yararlanmış olan gözlemlerin (bu durumda hane ya da bireylerin) programdan yararlanmamış oldukları paralel bir evrende ortaya çıkacak durum olarak tanımlanabilir. Karşıt gerçekliğin kendisini ölçmek mümkün olmadığından en iyi şekilde tahmin edilmesi sağlanmaya çalışılır. Karşıt gerçekliğin tahmini genel olarak gözlemlerin, kontrol ve müdahale grupları olarak iki gruba ayrılması ile başlar. Kontrol ve müdahale gruplarının program öncesi ve sonrası verileri karşılaştırılarak program etkisi doğru bir şekilde tahmin edilmeye çalışılır.

8. Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi 2011 yılında başlamadan önce, öncelikli olarak bölgenin sosyoekonomik yapısının anlaşılması ve programın tasarımının yapılması amacıyla sahaya inilmiş ve oldukça detaylı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışması yapılırken önceliğin etki değerlendirme olmaması sebebiyle anket sadece Ravanda Havzası'nda bulunan ve program müdahale grubunda olan 8 köyde uygulanmış, bir kontrol köy grubu için ön test verisi toplanmamıştır. Bu durum, 2019 yılında yapılmakta olan bu nicel değerlendirme çalışması sırasında karşılaşılan en büyük zorluğu da ortaya çıkarmıştır.

9. Değerlendirme uzmanları, vakıf çalışanları ile bir araya gelerek, karşıt gerçekliğin kontrol köy grubu olmadan nasıl tahmin edilebileceği konusunda çalışmışlardır. Sonuç olarak, program sırasında farklı zamanlarda uygulanmış 56 farklı müdahale belirlenmiş ve bu müdahalelerden faydalanan ve faydalanmayan hane ve bireylerin tespiti yoluna gidilmiştir.

10. 2011 yılında, proje başlamadan önce yapılan saha çalışması nicel araştırmanın temelini oluşturmuştur. Aşağıdaki tablo, 2011 ve 2019 yıllarında uygulanan anketlerin kapsadığı hane ve bireylerin sayılarını göstermektedir. Aşağıdaki Tablo'da da görüldüğü gibi, 2011 yılında toplam 256 hane ve 1,279 bireyi kapsayacak bir anket yapılmıştır. Aynı anketin 2019 yılındaki tekrarında ise toplam 209 hane ve 998 birey anket çalışması kapsamına girmiştir. 2011 yılında anket çalışması sırasında köylerde olup, 2019 yılında göç, vefat, vb. sebeplerle köylerde bulunmayan 48 hane ve 435 kişi, son test verileri bulunmaması sebebiyle anketin ve nicel çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Aynı şekilde 2011 yılında köylerde bulunmayıp, 2019 yılında doğum, geri göç, vs. gibi sebeplerle anketin kapsamına giren 1 hane 154 kişi de ön test

verileri bulunmaması sebebiyle anket dışında kalmışlardır. Sonuç olarak, analiz kapsamına giren birey sayısı 848, hane sayısı ise 209 olmuştur.

Birey Sayıları

	Anket Kapsamında	Anket Kapsamı Dışında	Toplam
2011	1,279	154	1,433
2019	998	435	1,433
2011 ve 2019	848		

Hane Sayıları

	Anket Kapsamında	Anket Kapsamı Dışında	Toplam
2011	256	1	257
2019	209	48	257
2011 ve 2019	209		

11. Dört farklı gelir göstergesinin 2011 yılından 2018 yılına değişimine bakıldığında, proje köylerinde yaşayan tüm haneler için hanenin aylık ortalama reel geliri, aylık kişi başına reel gelir, aylık ortalama hayvancılık geliri ve aylık ortalama tarım gelirinin önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. Elbette bu basit önce-sonra kıyaslaması, bize program kapsamındaki müdahalelerin etkisi hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak, programın uygulandığı köylerde proje başlangıç tarihinden bitiş tarihine kadar olan dönemdeki değişiklik hakkında fikir vermektedir.

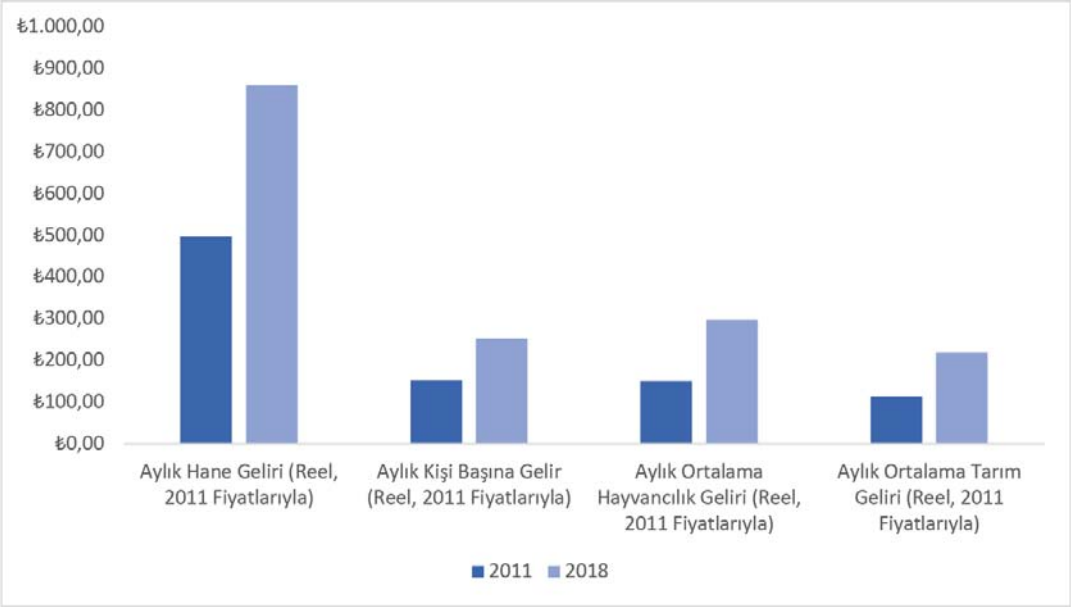

12. Proje kapsamında uygulanmış olan gelir getirici faaliyetlerin hanelerin gelir düzeylerini ne şekilde farklılaştırdığı konusunda bir ön bilgi edinmek amacıyla ise öncelikle proje kapsamında uygulanmış gelir getirici faaliyetler belirlenmiş ve bu faaliyetler 3 ana grupta toplanmıştır. Birinci grup, gelir getirici hayvancılık faaliyetlerinden oluşmaktadır. İkinci grup, gelir getirici tarım faaliyetlerinden oluşmaktadır. Üçüncü grup ise gelir getirici dernek faaliyetlerinden oluşmaktadır. Haneler, bu faaliyetlerden yararlanıp yararlanmadıkları bilgisine göre 8 farklı gruba ayrılmıştır. Bu analizden çıkan temel sonuç şudur: hem hayvancılık hem dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşan altıncı grup dışındaki tüm grupların reel gelir artışı, hiçbir gelir getirici faaliyetten yararlanmamış hanelere kıyasla daha yüksektir. Bu temel sonuç bize, gelir getirici faaliyetlerin hanelerin kişi başına reel gelirlerinde kontrol grubuna kıyasla ekstra bir artış sağladığını göstermektedir. Hem hayvancılık, hem tarım faaliyetlerden yararlanan hanelerin gelir artışı en yüksek seviyede iken bu grubu hem tarım hem de dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşan grup izlemektedir.

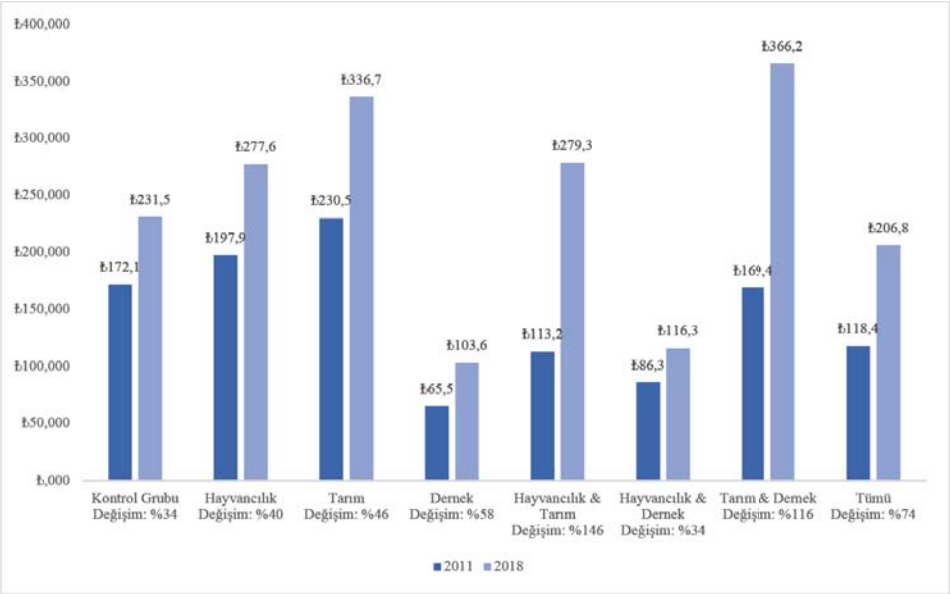

13. 6-17 ve 18-22 yaş arası çocuk ve gençlerin okullaşma oranının 2011 yılından 2018 yılına değişimine bakıldığında ortaya çıkan en çarpıcı sonuç, proje köylerinde özellikle 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranlarının ciddi bir artış kaydettiğidir. Bunun yanında 6-17 yaş arası kız ve erkek çocukların okullaşma oranlarında da bir artış görülmektedir.

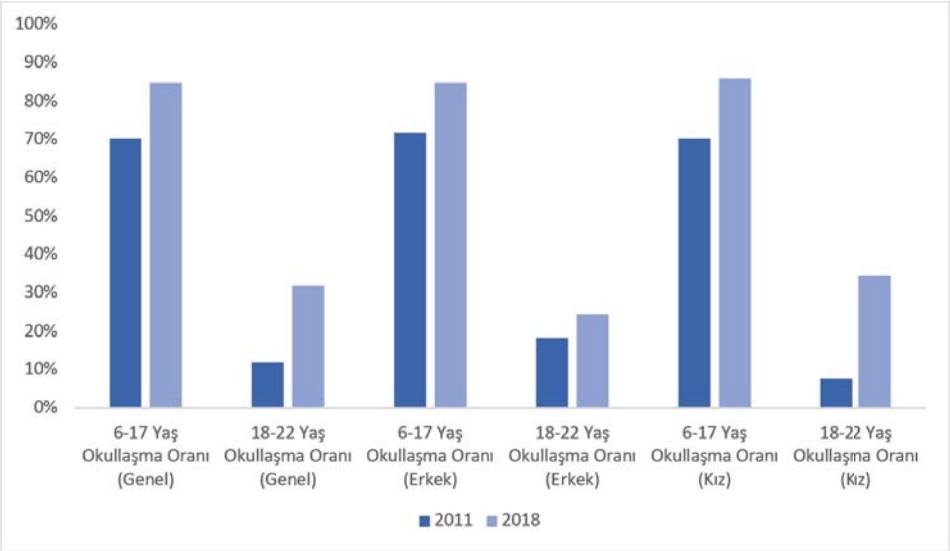

14. Son olarak, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin 2011-2018 dönemindeki değişimi hakkında fikir vermesi bakımından hane başına zeytin ağacı, hane başına büyükbaş hayvan ve hane başına küçükbaş hayvan sayılarına göz atmakta fayda vardır. Her üç göstergenin de proje başlangıcından bitişine kadar önemli artış gösterdiği görülmektedir. Örneğin, hane başına zeytin ağacı sayısındaki artışın, en azından bir kısmının Vakfın faaliyetleri sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Bilindiği gibi Vakıf, proje uygulama süresi boyunca yaklaşık 4,000 zeytin fidanını hanelere dağıtmıştır.

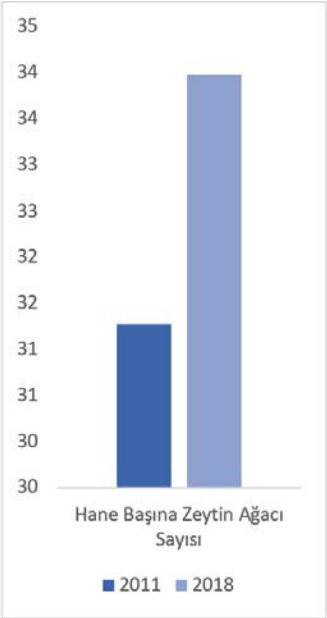

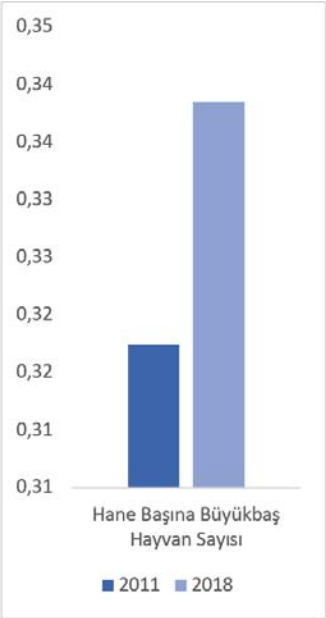

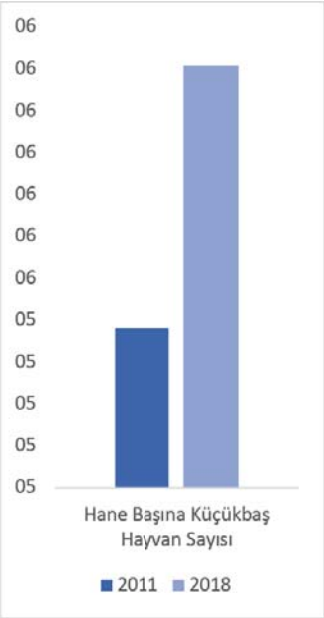

15. Nicel değerlendirme çalışmasının ana ayağında ise farkların farkı yöntemi kullanılarak program kapsamındaki faaliyetlerin, hanelerin ekonomik ve sosyal göstergeleri üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir.

16. Barınak iyileştirme, hastalıkla mücadele, yem destekleme ve barınaklara suluk yerleştirilmesi faaliyetlerinden en az birinden yararlanan hanelerin hayvancılık gelirlerinin toplam gelirleri içindeki payının yararlanmayanlara kıyasla 0.14 birim daha fazla arttığı ve aradaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir.

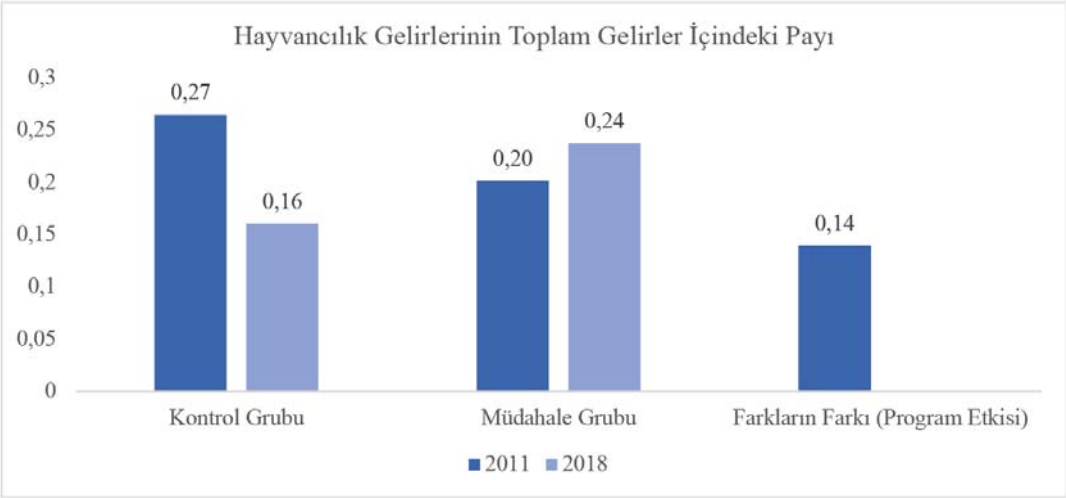

17. Yem destekleme, verimli tohum ekimi ve fiğ ekilişi gibi yem masraflarını azaltmaya yönelik faaliyetlerden en az birinden yararlanan hanelerin sırasıyla hayvancılık gelirlerinin toplam gelirleri içindeki payının ve toplam hayvancılık gelirlerinin yararlanmayan hanelere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı faaliyet grubunun hanelerin hayvan yemi üretme ihtimalleri üzerindeki etkisine bakıldığında ise bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bu iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, hayvancılık gelirleri üzerindeki pozitif ve anlamlı etkinin hanelerin yem üretme eğilimlerini artırmalarından ziyade yem destekleri gibi doğrudan destekler yoluyla ortaya çıktığı sonucuna varılabilir.

18. Zeytincilik faaliyetlerinin tarım gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı ve ağaç başına zeytin hasadı değişkenleri üzerindeki etkisine bakıldığında ise her iki etkinin de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür.

19. Sosyal refahı artırıcı faaliyetlerin, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmalarının ve ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çalışmaların, çocukların ve gençlerin okullaşma oranı üzerine etkisine bakıldığında, bu faaliyet gruplarından hiçbirinin 6-17 yaş arası çocukların okullaşma oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı, ancak aynı faaliyet gruplarının 18-22 yaş arası gençlerin okullaşma oranları üzerindeki etkilerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

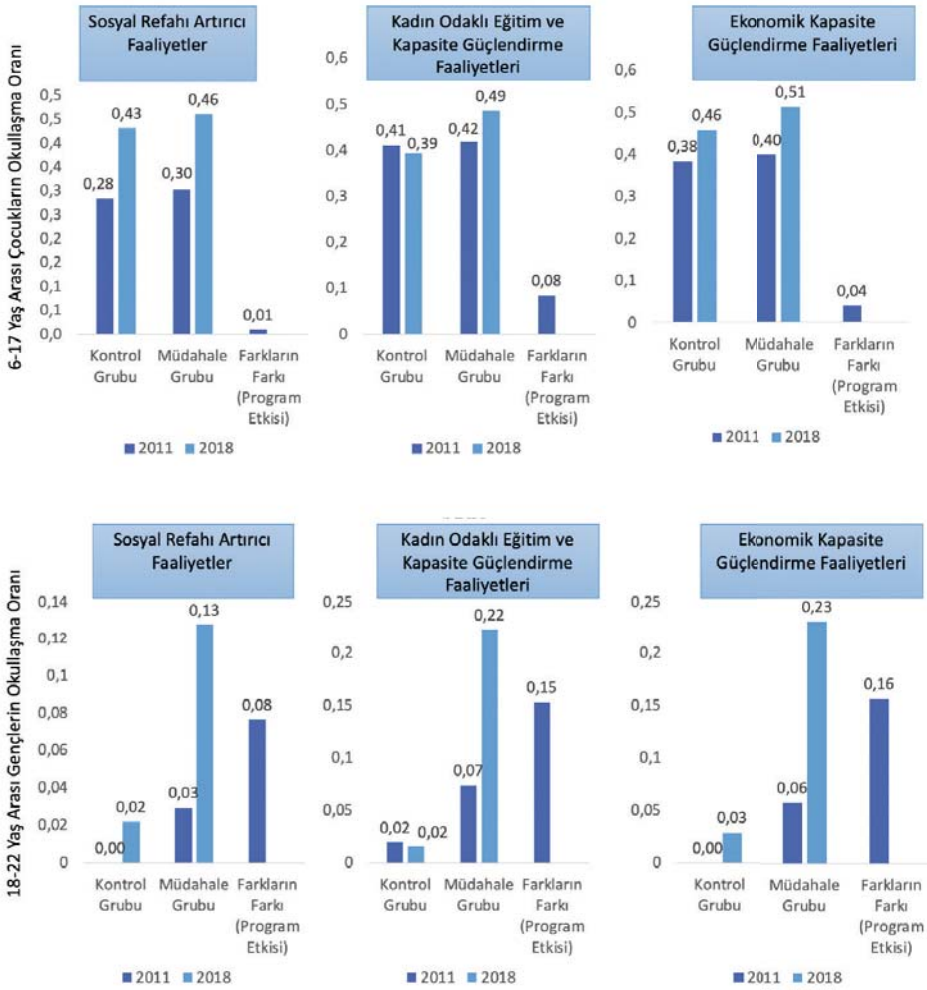

20. Söz konusu 3 faaliyet grubunun kız ve erkek çocukların okullaşma oranları üzerindeki etkilerine ayrı ayrı bakıldığında ise, gerek 6-17 yaş arası erkek çocukları gerekse 18-22 yaş arası genç erkeklerin okullaşma oranı üzerinde anlamlı bir etki yaratmadıkları, her üç faaliyet grubunun 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranları üzerindeki etkisinin ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

21. Öncelikle sosyal etki yaratmak amacıyla tasarlanmış olan Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin belki de en büyük kazanımlarından biri, gerek eğitim faaliyetleri gerekse gelir getirici faaliyetler yoluyla hanelerin davranışlarını değiştirmesi ve 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranını artırmasıdır.

22. Sosyal refahı artırıcı faaliyetlerin, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları ve ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çalışmaların hanelerin harcama profili ve kadının sosyoekonomik durumunu değerlendiren bazı sonuç değişkenleri üzerine etkisine bakıldığında ise etkilerin oldukça sınırlı olduğu görülmüştür.

23. Araştırmanın niteliksel ayağı ise üç aşamalı gerçekleştirilmiştir: programa ait yazılı evrakların ve raporların incelenmesi, Vakıf program ekibiyle yüz yüze görüşmeler ve Ravanda Havzası'ndaki kadınlarla gerçekleştirilen birebir görüşmeler ile grup görüşmeleri.

24. Niteliksel değerlendirmenin kapsamı, yalnızca derneğin kadınlar üzerindeki etkileri ile sınırlandırılmamış, derneğin çalışmalarının etkililiği ile sürdürülebilirliği ve bununla ilgili fırsat ve riskler de çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Böylelikle Vakfın gelecek aylarda derneğe vermesi olası destek çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

25. Ravandalı Kadınlar Derneği 2014 yılında, Özyeğin Vakfı Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin 3. Yılında kurulmuştur. Vakıf çalışanlarıyla yapılan görüşmelere göre, bir kadın derneği kurulması başlangıçta Proje planlarının bir parçası değildir, ancak havza genelinde bir tarımsal kooperatif kurulmasının teşviki ve çalışmalarının kolaylaştırılması, bu şekilde havza genelinde gelir getirici etkinliklerin desteklenmesi projenin uygulanması planlanan önemli parçalarından biri haline gelmiştir. Daha çok kırsaldaki erkeklerin hedef grup olacağı bir kooperatif fikrinin kenara konması ve bunun yerine kadın derneği fikrinin ortaya çıkışı, Vakfın ilk 2 sene içerisinde havzadaki topluluklarla yaptığı çalışmalar, etkinlikler ve etkileşimler sonucunda ortaya çıkmış ve hayata geçirilmiştir.

26. Dernek, kurulduğu yıl olan 2014 yılından itibaren aşamalı olarak proje içinde ağırlık kazanmış ve zamanla projenin en önemli parçası haline gelmiştir.

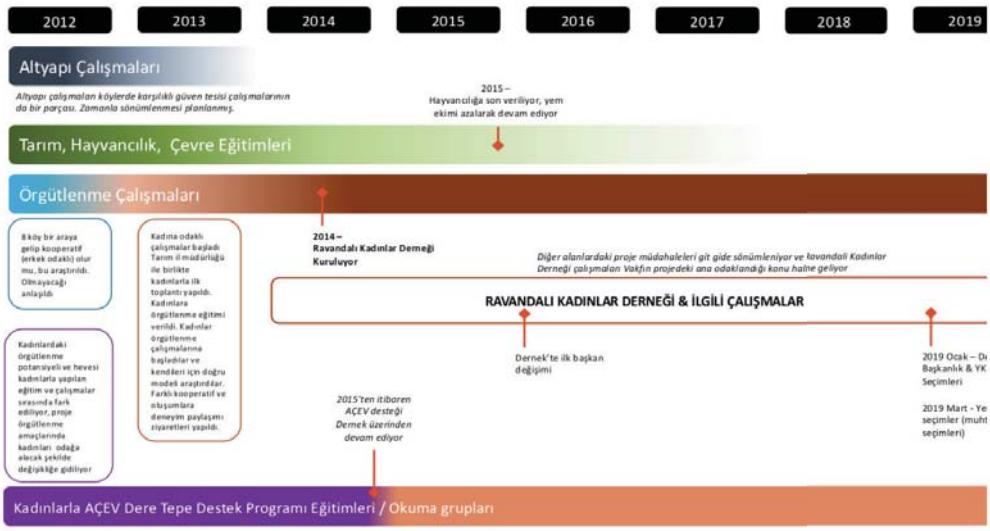

2012'den bu yana yaşanan süreci aşamalar halinde, derneğin kuruluşu odağında aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

27. Derneğin kuruluş amacı kadınların hem sosyal, hem de ekonomik olarak güçlendirilmesidir. Bununla beraber kuruluş aşamasında kadınları en fazla motive eden etmenin ekonomik kazanç boyutu olduğunu anlaşılmaktadır. Dernek, mevcut talebe göre, kadınlardan ürünleri satın almakta ve üzerine belli bir kar koyarak satmaktadır. Her büyük siparişten sonra dernek yönetim kurulu bir ürün listesi hazırlamakta ve üye başına düşecek miktarı adil bir şekilde belirlemeye çalışmaktadır. Ürün alımında dernek üyelerine öncelik tanınmakta, eğer siparişler üyelerden tamamlanamazsa üye olmayanlardan tamamlanmaktadır.

28. Derneğin kadınlara gelir getirici etkinlikleri şöyledir: tarımsal ürünler & sabun (ürün alımı); el işi & kahke/kurabiye (ürün alımı); ürünlerin paketlenmesi (tarımsal üretim yapmayan üyelerden gelir getirici hizmet alımı). El işi ve kahke üretimi ile paketleme ile ilgili işlerde tarımsal üretim yapmadığı için verecek ürünü olmayan kadınlara öncelik tanınmakta , böylece bu kişilerin de gelir elde etmesi sağlanmaktadır. Dernek ürünlerine talep iki ana kanaldan gelmektedir: Önemli günlerde gelen büyük siparişler ve internet üzerinden satışlar.

29. Derneğin 33 üyesi bulunmaktadır. Ekonomik açıdan adil olabilmek adına dernek her haneden bir üye kabul etmiştir. Ancak hanenin diğer üyeleri, özellikle kız çocukları, dernek etkinliklerine katılabilmekte, annelerini temsilen toplantılarda bulunabilmektedir. Dernek yönetimi, seçimle iş başına gelen dernek yönetim kurulu sorumluluğundadır. Görüşmelerden, vakıf saha sorumlusunun başlangıçtan projenin sonlandığı 2019 Haziran ayına dek sahada kadınlarla çok yakın çalışmış ve dernek yönetim kuruluna ihtiyaç duydukları her konuda destek vermiş olduğu anlaşılmaktadır.

30. Çalışmanın başlangıcında, vakıf çalışanlarıyla ile değerlendirme ekibi bir araya gelmiş ve hem derneğin etkili çalışıp çalışmadığını hem de kadınlar üzerinde yaratmış olduğu sosyal etkiyi değerlendirebilmek üzere değişim hedeflerine dair çeşitli başlıklar belirlenmiştir. Başlıkların kadınların gözlemlenebilir davranışları, davranış değişiklikleri üzerinden tanımlanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Aynı zamanda başlıkların Vakfın Dernekle ilgili gelecek dönem destek çalışmalarında da kullanılabilecek ve saha çalışmalarının etkili planlamasına destek olabilecek şekilde düzenlenmesine özen gösterilmiştir. Bu yaklaşımın altında yatan anlayış ve rehber sorular şu şekildedir:

[1] Örneğin yalnızca hayvancılıkla uğraşan hanelerden üyeler.

Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi uzun yıllar alacak ve belki de hiç bitmeyecek, farklı süreçlere evirilecek bir süreç. Bu aynı zamanda sayısal verilerle ölçülmesi çok da mümkün olmayan, daha çok gözlem gerektiren daha mütevazı ama elzem olan ve bir diğerini zaman içinde takip edecek/etmesi gereken davranışsal ara neticelerle de desteklenmesi gereken bir süreç. Projenin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmak istiyorsak bu görünüşte daha mütevazı, kısa vadeli ve oldukça gerekli değişimleri tanımlamalı ve gözlemlemeliyiz. Buradan hareketle, projenin/müdahalenin bu daha kısa vadeli olmazsa olmaz etkilerini nasıl tanımlayabiliriz? Bir diğer deyişle, kadınların nasıl davranışlar geliştirmesini isteriz ki projenin amaçladığı nihai neticeye (sosyal ve ekonomik güçlenmeye) her bir adımda yaklaşabilsinler?

31. Bu soruya cevap ararken derneğin, Vakfın da uygulamada tanımladığı gibi, kadının güçlenmesine uzun soluklu katkı sunması, kadının beşeri sermayenin etkili bir parçası olması istenen bir araç olduğunu her aşamada göz önünde bulundurulmuştur. Değişim hedeflerine ilişkin tanımlamaların özeti aşağıdaki tablolarda bulunmaktadır.

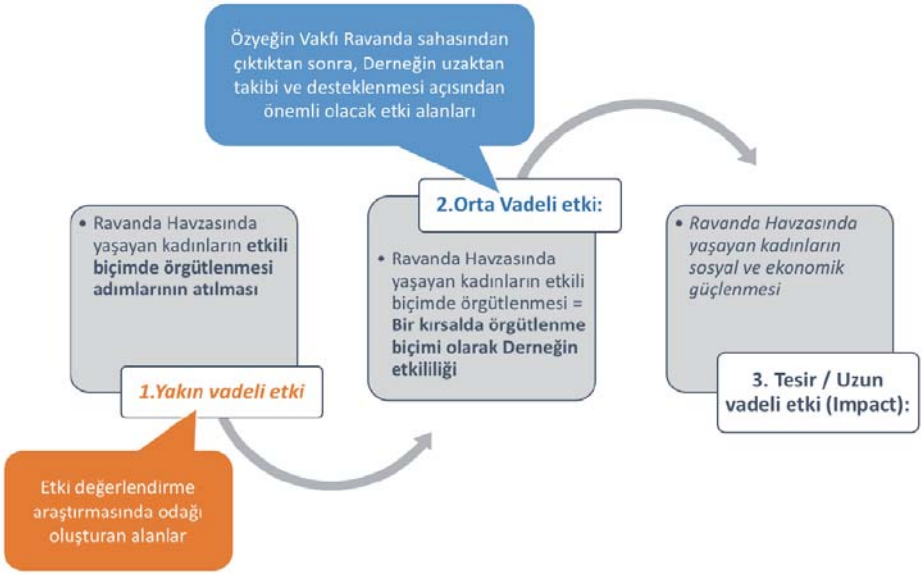

GENEL ETKİ TANIMLAMALARI	GÖZLEMLEMEK İSTEDİĞİMİZ, HEDEFLENEN NETİCELER: DAVRANIŞLAR, BECERİLER, TUTUMLAR
1.Yakın vadeli etki **Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların etkili biçimde örgütlenmesi adımlarının atılması** *(2019 Haziran ayı itibarıyla elde edilmiş olması gereken etki ve hedefler)*	**1) Özyeğin Vakfı <u>en yakın</u> vadede <u>dernek üyesi kadınların</u> aşağıdaki davranış ve tutumlara sahip olmasını bekliyor:** Dernek üyesi kadınlar, a) Dernek çalışmalarına katılıyorlar; b) Derneğe aidiyet hissediyorlar, çalışmalar konusunda motiveler; c) Dernek üzerinden kazanç elde edebiliyorlar; d) Kaliteli ürün üretebiliyorlar (Ürün kalitesini geliştirdiler).
2.Orta Vadeli etki: **Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların etkili biçimde örgütlenmesi =** **Bir kırsalda örgütlenme biçimi olarak Derneğin etkililiği** *(2019 Haziran ayı öncesinde girişimleri başlatılmış olan ancak sonuçlarının hemen gözlemlenmesi beklenmeyen etki ve hedefler. Bunlarla ilgili çalışmaların devam edeceği ve tam etkilerinin 1-2 sene sonra görülmesinin beklendiği anlaşılıyor.* *Bu etki ve hedefler Vakfın Derneğe 2019 sonrası vermek istediği desteğin planlanması açısından da önemli)*	**Özyeğin Vakfı <u>yakın/orta</u> vadede <u>dernek üyesi kadınların</u> aşağıdaki davranış ve tutumlara sahip olmasını istiyor:** Dernek üyesi kadınlar, e) Derneği gerekli alanlarda bir çözüm üretme amacı olarak kullanıyorlar; f) Dernek içi ilişkiler açısından uyuşmazlık çözümü becerileri ve yaklaşımlarına sahipler; g) İhtiyaç halinde, ihtiyaç duydukları bilgi ve beceriye erişim sağlayabiliyorlar; h) Ürün kalitesini iyileştiriyor/muhafaza edebiliyorlar. Dernek yönetimindeki kadınlar, i) Dernek yönetimi, planlama ve ürün pazarlama becerilerine sahipler; j) Dernek ürünlerinin pazarlara erişimini ve satışını sağlayabiliyorlar; k) Dernek çalışmaları ya da kadınların ihtiyaçlarının (eğitim, sağlık vs.) giderilmesi kaynak/çözüm yaratabiliyorlar; l) Karar alıcılara ulaşabilme, işbirlikleri oluşturabilme konularında olanak ve becerilere sahipler.
3. Tesir / Uzun vadeli etki (Impact): ***Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi*** *(Dernek çalışmalarının da etkinliğine bağlı olarak gerçekleşip gerçekleşmedikleri 5-10 yıl içinde görülebilecek olan etkiler.)*	**Özyeğin Vakfı uzun vadede <u>Ravandalı kadınların</u> aşağıdaki becerilere sahip olmasını arzu ediyor:** Ravandalı Kadınlar, m) Kendi ihtiyaçlarını tespit edebiliyorlar; n) Kendi ihtiyaçlarını tespit ettikten sonra bunun için çözüm üretebiliyorlar; o) Hem ihtiyaç tespiti hem çözüm geliştirme alanında kendilerini geliştirebiliyorlar; bu anlamda kaynak ve becerilere erişebiliyorlar.

32. Araştırma bulguları bütünlüklü bir şekilde incelendiğinde, sahanın tamamlandığı 2019 Haziran ayı itibarıyla Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların örgütlenmesi adımlarının etkili bir biçimde atıldığı görülmektedir. Öte yandan Derneğin kurumsallaşması süreci henüz tamamlanmamıştır ve Ravandalı Kadınlar Derneği çalışmalarını sürdürmek, kazanımları muhafaza edebilmek ve derneği yaşatmak için hala Vakfın yoğun desteğine ihtiyaç duymaktadır.

33. 2014'ten bugüne Ravanda Havzası'nda kadınlarla Dernek çerçevesinde yapılan çalışmalara bakıldığında, önemli bir mesafe kat edildiği ve ciddi kazanımlar elde edildiği görülmektedir. Özellikle kadınların başlangıç noktaları da göz önüne alındığında, elde edilen sonuçların oldukça önemli ve değerli olduğu görülmektedir.

34. Dernek, geçtiğimiz 5 yıl içinde, üyesi olan kadınlar ve onların yakın çevreleri için hem ekonomik, hem sosyal, hem de psikolojik açıdan oldukça önemli bir oluşum haline gelmiş, onlar için bir gurur ve sevinç kaynağı olmuştur. Dernek bu süreç içerisinde, farklı kuşaktan kadınların hayatlarında ilk kez kendi paralarını kazanmalarına, cep harçlıklarını çıkarmalarına vesile olmuş ve olmaktadır. Daha önce daha içe kapalı bir hayat yaşarken şimdi köylerindeki diğer kadınlarla sosyalleşebildikleri bir ortam ve daha da önemlisi ortak bir amaç sunmaktadır. Kadınların kendilerini güvende hissetmelerini sağlamış ve hem kendilerini ve kendi kapasitelerini, hem de dışarıdaki farklı olanakları keşfetmelerine vesile olmuş bir oluşumu temsil etmektedir.

35. Bu süre içinde kadınların Dernek yönetimi ile ilgili becerilerindeki ilerleme de dikkate değerdir. Zamanla, vakfın yardımıyla ve kendi hatalarından da öğrenerek adil bir üyelik ve kazanç (ürün paylaşım/paketleme) sistemi geliştirmişler, ürün kalitesine önem veren ve satış/pazarlama alanındaki eksikliklerinin farkında oldukları bir duruma gelmişlerdir. Bunun yanında bu eksiklikleri giderebilmek için hevesli ve çalışmaya hazır oldukları, ancak ciddi anlamda desteğe ihtiyaçları olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda, hem Vakfın varlığı hem de kendi kazanımları sayesinde, zaman içinde erkeklerin (eşlerin, babaların) da desteklerini büyük ölçüde arkalarına almış durumdalardır.

36. Projenin yukarıda özetlediğimiz etkilerine katkı veren önemli faktörlerden birincisi, Vakfın projeyi ve Dernek oluşumu ile ilgili etkinliklerini şekillendirirken katı bir yaklaşımdan uzak durmuş olmasıdır. Aksine, özellikle dernek özelinde proje, sahanın ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek şekilde tasarlamıştır.

37. İkinci önemli faktör, sahada kadınlarla yakın çalışan ve kadınların güvenini kazanabilmiş, onlarla samimi ve işlevsel bir ilişki kurabilmiş bir saha sorumlusunun varlığıdır. Saha sorumlusu, sahada birebir kadınların ihtiyaçlarıyla ilgilenmiş, Dernek yönetim kurulundaki kadınlara mentorluk yapmış, gerektiğinde kadınlar arasında kolaylaştırıcılık/kriz çözme işlevi üstlenmiş ve Vakıf merkez çalışanları ile saha arasında önemli bir köprü rolü görmüştür. Bu iki faktör, proje boyunca Vakfın, kadınların bireysel ve dernekle ilgili ihtiyaçlarını kavrayabilmesine, bunlara uygun bir program geliştirmesine imkân sağlamıştır.

38. Bunlarla beraber, derneğin hala oldukça kırılgan olduğu söylenebilir. Öncelikle, gerek kadınların dernekten kazanç elde edebilmeleri, gerekse derneğin varlığını sürdürebilmesi siparişlerin sürekliliğine bağlıdır ve yaptığımız görüşmelerde pazarlama, satış, siparişler konusunda derneğin çok büyük ölçüde vakfa bağımlı olduğu gözlemlenmiştir. Keza, hem görüşülen kadınların, hem de görüşülen erkeklerin en büyük endişesi Vakıf çekildikten sonra satışların nasıl sürdürülebileceği üzerine şekillenmiştir.

39. Vakfın, Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesine ve dolayısıyla Derneğe sağlamakta olduğu doğrudan desteği 2019 Haziran ayı itibariyle sonlandırma kararının ardından özellikle dernek yönetim kurulu üyelerinin ve eşlerinin dile getirdiği temel kaygılar şöyledir:

a. Vakfın desteği olmadan ürünlerine nasıl pazar yaratabilecekleri ve siparişleri kimin vereceği konusu;

b. Saha sorumlusunun mentorluğunun ve desteğinin yokluğunda dernek işlerini ve dernek içi ilişkileri, çatışmaları nasıl yürütecekleri konusu.

Görüşmecilerin ağırlıklı bir kısmı Vakfın vereceği destek olmadan Derneğin çalışmalarına devam edemeyeceğine, bir süre sonra yok olacağına dair korkularını ifade etmiştir; bu durumun bir çok kişiyi ciddi şekilde kaygılandırmakta olduğu gözlenmiştir.

40. Çalışmamız göstermektedir ki, 2019 Haziran ayı itibarıyla Derneğin çalışmalarını sürdürebilmesi için bir destekleyici aşamaya daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu aşamada desteklenmesi gereken konular şöyle özetlenebilir:

a. Ürün kalitesinin geliştirilmesine ilişkin üye kadınlar arası bilincin geliştirilmesi;

b. Planlama, pazarlama, pazarlara erişim, satış ve teknoloji kullanımı konusunda dernek yönetim kurulu kapasitesinin arttırılması;

c. Köydeki genç kadınların potansiyelinin derneği güçlendirmek ve yukarıdaki alanlarda dernek yönetim kuruluna ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak için daha verimli kullanılması;

d. Dernek-kamu ilişkilerinin sürekliliği ve etkililiği;

e. Dernek içi sorunların yıkıcı olabilecek etkilerinin önünü alabilmek ve etkili çalışmayı teşvik edebilmek için problem çözme ve çatışma çözümü, müzakere becerilerinin geliştirilmesi.

41. Özetle, Ravandalı Kadınlar Derneği şu an, kat edilmiş önemli kazanımlara karşın, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir konumda bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Vakfın sahadan çekilme ve projeyi tamamen sonlandırma kararının erken verildiğini düşünülmektedir; eğer Vakıf tarafından Dernek adına başvurusu yapılan İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı Projesi bir sebeple gerçekleşmezse, bu kararın şu ana kadar elde edilmiş kazanımlar açısından ciddi bir risk yaratacağı endişesi oluşmaktadır. Eğer mümkünse bu kararın bir kez daha gözden geçirilmesinin hem Vakfın Ravanda Havzası'nda 2011'den beri yapmış olduğu yatırımların sonuçlarının sürdürülebilirliği açısından hem de Ravandalı Kadınların sosyo-ekonomik ve psikolojik bir gerileme yaşamaması için önemli olduğunu düşünülmektedir.

42. Bu çerçevede, Vakfın sahadan çıkış planına ilişkin öneriler şu şekildedir:

a. Sahadan tamamen çıkış kararının tekrar gözden geçirilmesi;

b. Sahadan çekilmenin bir anda sahadan çıkmak yerine fazlandırılarak, aşamalı olarak gerçekleştirilmesi;

c. Bu fazlandırma planlanırken, bu rapordaki değerlendirme sonuçları da kullanılarak, Vakıf çekildikten sonra kadınların içinde bulunacakları ekonomik, sosyal, psikolojik durumun kapsamlı bir değerlendirilmesinin yapılması ve sahadan çekilme ve fazlandırma sürecinin buna göre planlanması;

d. Tüm bu süreç içerisinde kadınların hem bilgi ve beceri gelişimi, hem de Vakıftan beklentiler açısından yeterli şekilde desteklenmesi; mümkünse çekilme sürecinin planlanmasına katkı vermeleri.

43. Aynı zamanda doğru bir şekilde gerçekleştirilecek bir sahadan fazlı çekilme planının, Türkiye'de yürütülen ve yürütülecek diğer kalkınma çalışmalarına da örnek teşkil edebileceğini düşünülmektedir. Süreç etkili şekilde planlanır ve belgelenirse buradan çıkacak öğrenimler Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programı'nın önemli bir çıktısı olarak yaygınlaştırılabilir ve "çıkış stratejileri" (exit strategies) alanında Türkiye odaklı kalıcı bir kaynak meydana getirilebilir.

1. Giriş

Hüsnü M. Özyeğin Vakfı tarafından 2011 yılında bölgenin sosyoekonomik gelişmişliğini artırmak amacıyla Ravanda Havzası kırsalında bulunan 8 köyde uygulanmaya başlanan "Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi", 8 yıllık bir uygulama sürecinden sonra 2019 yılında sona ermiştir.

Bu rapora konu olan Değerlendirme Projesi ise, Hüsnü M. Özyeğin Vakfı tarafından talep edilmiştir. Değerlendirmenin genel amacı, Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi kapsamında 2011'den bu yana gerçekleştirilen müdahalelerin, Ravanda Havzası'nda yaşayan hedef grupların yaşamlarında yol açtığı ya da katkıda bulunduğu sosyal ve ekonomik etkileri kapsamlı ve bütüncül bir bakışla ortaya koymaktır.

Değerlendirmede niceliksel ve niteliksel yöntemler birbirini tamamlayacak şekilde bir arada kullanılmıştır. Nicel değerlendirmenin yapılabilmesi için, 2011 yılında hem sahayı anlamak hem de projeyi en doğru şekilde tasarlamak amacıyla 8 proje köyünde uygulanan anket 2019 yılında tekrarlanmıştır. 2011 yılındaki anketin yalnızca proje köylerindeki hanelere uygulanmış olması ve dolayısıyla bir kontrol köy grubu olmaması sebebiyle, proje köylerinde yaşayan haneler farklı müdahaleler için farklı şekillerde kontrol ve müdahale gruplarına ayrılmış ve bu müdahale gruplarının farklı sosyoekonomik ölçütler üzerindeki etkileri farkların farkı yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Çalışmanın niteliksel ayağı ise üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, programa ait yazılı evraklar ve raporlar incelenmiştir. İkinci aşamada, Vakıf program ekibiyle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Son aşamada ise Ravanda Havzası'ndaki kadınlarla birebir ve grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Bölüm 2, Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'ni tanıtmaktadır. Bu noktada, projenin önemli bir çıktısı ve aracı haline gelen Ravandalı Kadınlar Derneği'ne önemli bir yer ayrılmış ve dernek ve ilgili faaliyetlerin projenin içindeki yeri ve önemi konusunda ayrıca değinilmiştir. Bölüm 3, rapora konu olan etki değerlendirme çalışmasının amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgi sunmakta ve değerlendirme sırasında değerlendirme ekibinin karşılaştığı zorluklar ve bu zorlukların yarattığı sınırlamaları ayrıntılandırmaktadır. Bölüm 4, nicel değerlendirme sonuçlarının sunulduğu bölümdür. Bölüm 5'te ise Ravandalı Kadınlar Derneği özelinde yapılan nitel değerlendirmenin sonuçları okuyucu ile paylaşılmaktadır.

2. Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi

2011 yılı Haziran ayında, yoksulluk, genç nüfus varlığı, halkın ve kamunun çalışmaları sahiplenme potansiyeli gibi ölçütler dikkate alınarak seçilen Kilis iline bağlı 8 köyde (Gökmusa, Yeşiloba, Dutluca, Sabanlı, Belenözü, Bektaşoğlu, Koçcağız, Aşağı Kalecik köyleri) "Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi" başlatılmıştır. Proje ekonomik ve sosyal refahın artması, çevre, kadının güçlendirilmesi, altyapı, eğitim, örgütlenme gibi temel bileşenlerden oluşan entegre bir kırsal kalkınma programı olarak 2019 yılı Haziran ayı sonunda tamamlanmıştır.

Program kapsamında, 2011-2019 yılları arasında 8 köyde 7 ana başlık altında çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu ana başlıklar tarım, hayvancılık, küçük çaplı altyapı ve üstyapı faaliyetleri, sosyal refahın artırılması yönündeki çalışmalar, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları, ekonomik kapasiteyi güçlendirme çalışmaları ve çevre bilincini güçlendirmeye yönelik çalışmalar olarak sıralanabilir.

Hayvancılık başlığı altında 8 köyde 200 barınağın ilaçlaması 3 yıl boyunca yılda 3 kez kesintisiz olarak yapılmış, günlük veterinerlik çalışmaları kesintisiz olarak sürdürülmüş, toplam 78 üreticiye 90 ton yem desteğinde bulunulmuş, 8 köyde 31 üreticiye 130 adet otomatik hayvan suluğu dağıtılmış ve 34 ahır ve ağıl modernize edilmiş, 2 köyde hayvanların merada su ihtiyaçlarını giderebilmesi için suluklar inşa edilmiş, 18 kişiye barınak başı eğitimler verilmiş, Gökmusa köyü'ne tüm köylerin faydalanabileceği bir yem işleme ünitesi kurulmuş ve Yeşilova ve Gökmusa köylerinde meralara hayvan içme suyu sulukları yapılmıştır. Hayvancılık başlığı altındaki vakıf faaliyetlerinin 3 temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi hayvan hastalıklarını ve ölümlerini azaltmak, ikincisi hayvancılıktan elde edilecek verimi artırmak ve üçüncüsü de hayvancılık maliyetlerini (özellikle yem maliyetlerini) azaltmaktır. Tüm bunların sonucunda ulaşılması hedeflenen nihai sonuç ise hayvancılıktan elde edilen geliri artırmak ve haneler üzerinde pozitif bir ekonomik etki yaratmaktır.

Tarım başlığı altında 81 aileye 6.200 adet zeytin fidanı dağıtılmış, bu ailelere zeytincilik üzerine eğitimler verilmiş ve havzadaki lider çiftçiler ile Hatay ili ve Ege Bölgesi'ndeki Burhaniye, Edremit ve Gödence ilçelerindeki zeytincilik işletmelerine ve başarılı tarımsal kooperatiflere teknik geziler düzenlenmiştir. Bunun yanında, havzada yetiştiricilerin yem ihtiyaçlarını yerelden karşılayabilmeleri ve girdi maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla çiftçiler yem bitkisi ekmeye

teşvik edilmiştir. İlk kez 2012 yılında, 7 köyde 55 üreticiye toplam 10,8 ton fiğ tohumu dağıtılmış ve fiğ ekimi için gereken eğitim ve teknik destek verilmiştir. Havza genelinde tarım ürünlerinden elde edilen verim ve buna bağlı gelirin artırılması amacıyla sertifikalı buğday ve arpa tohumu desteklemeleri yaygın bir biçimde hayata geçirilmiştir. Elde edilen ürün önemli oranda hayvancılıkta yem ihtiyacını karşılamıştır.

Altyapı çalışmaları başlığı altında Ravanda Havzası alt yapı ve üst yapı eksiklerinin giderilmesine yönelik çalışmalar köylülerin de aktif katkısı ile ortaklaşa gerçekleştirilmiştir. Aşağı Kalecik köyünde dernek binası inşa edilmiş; Bektaşoğlu köyünde dernek faaliyetlerinin yürütüleceği okul binasının onarımına destek verilmiş; Gökmusa köyü eski okul binası kadın yaşam ve üretim merkezi olarak dönüştürülmüştür. Koçcağız ve Dutluca köylerinde halkın talebi üzerine acil ihtiyaç olan ortak çeşme, tuvalet ve gasilhane yapımına destek olunmuştur. 8 köyde okul minibüsü bekleyen öğrencilerin, kışın yağmurdan yazın da aşırı güneşten korunabilmeleri için Girişim Faktoring desteğiyle duraklar inşa edilmiş, Sabanlı köyünde okul duvarları onarılmıştır. Aşağı Kalecik Köyü'nde 'Çöp Toplama Alanı' yapımı gerçekleştirilmiştir. Gökmusa Köyü'nde eski bir değirmen tüm havza çiftçileri tarafından hem yem işleme ünitesi olarak hem de kadın üreticiler için sabun atölyesi olarak kullanılmak üzere yeniden düzenlenmiştir. Gökmusa köyü ilkokul binasının etrafı ve Sabanlı köyünde bir yamaç, kamunun desteği ile düzleştirilmiş ve etrafına Vakfın desteği ile tel çit örülmüştür. Bu alanlar köy meydanı işlevi görmesinin yanı sıra köydeki gençlerin futbol oynayabilecekleri bir alan haline de dönüştürülmüştür. Vakıf-köylü işbirliği ile Dutluca köyü sınırları içinde yer alan 10 dönümlük bir alanın sulama suyu ihtiyacını karşılayacak sulama havuzu yapımı tamamlanmıştır. Bu faaliyetle 24 hane, sulu tarım yapma olanağına kavuşmuştur. Köy içi iletişimin güçlenmesi için gerekli olan ortak mekanların yaratılması ve var olanların rehabilitasyonu için proje kapsamında son 3 yıldır köylülere gerekli destek verilmiştir.

Ekonomik refahın arttırılması çalışmaları ile birlikte yürütülen sosyal refah çalışmaları, programın önemli dönemeçlerini inşa etmiştir. Bu bağlamda hayata geçirilen faaliyetler, programın iç dinamiklerini de şekillendirmiştir. Genç kızlar için bir fotoğrafçılık kursu açılmış ve eğitim sırasında çekilen fotoğraflardan "Ravanda'da Yaşam" isimli bir sergi açılmıştır. Kilis Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi ortaklığında havzadaki öğrencilere ağız ve diş sağlığı eğitimleri verilerek diş sağlığı kitleri dağıtılmış ve 180 öğrenci diş taramasından geçirilmiştir. AÇEV ve Vodafone'un ortak inisiyatifi ile Belenözü Köyü İlkokulu'na kütüphane kurulmuştur. Yeşiloba

köyünde de köy okuluna bir kitaplık kurulmuş ve kitap desteği sağlanmıştır. Ravandalı Kadınlar Derneği 23 Nisan 2015 tarihinde Çocuk Bayramı kapsamında dernek binasında çocuklar için etkinlik düzenlemişlerdir. Bu etkinlikler kapsamında, Fiba Gönüllüsü 4 kişi Çocuk Bayramı'nı çocuklarla birlikte geçirmek üzere Ravanda'ya gelmişlerdir. Yapılan etkinliklerde çocuklara hediyeler dağıtan ve onlarla yaratıcı oyunlar oynayan Fiba gönüllüleri, kadın derneğinde kadınların çalışmaları hakkında da bilgi almışlardır. Çocuklar için Fiba Holding'den gelen kıyafetlerin, muhtarlar ve öğretmenlerle işbirliği içinde köylerde dağıtımı yapılmıştır. 2017 yılında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı kapsamında Özyeğin Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyeleri ve öğrencileri, öğrenci dekanı ve mali işler sorumlusu Ravanda Havzası'nı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret kapsamında Sabanlı İlkokulu ve Ortaokulu ve Yeşiloba İlkokulu ziyaret edilmiş, her iki okula da malzeme desteği sağlanmıştır. Bunların yanı sıra Sabanlı Ortaokulu'nda lise sınavlarına hazırlanan öğrencilere kariyer hedefleri ile ilgili mini bir seminer düzenlenmiştir.

Eğitim faaliyetleri başlığı altında çocukların, gençlerin ve kadınların eğitimleri farklı faaliyetlerle desteklenmiştir. Gençlerde Kapasite Güçlendirme Çalışmaları kapsamında projenin başlangıcından bu yana kesintisiz devam eden okullaşmanın artırılması çabası devam etmiştir. Bu kapsamda 7 köyde 26 gencin açıköğretim eğitimleri takip edilmiştir. Bugüne dek 3 öğrenci açıköğretim lisesinden, 3 öğrenci de açıköğretim ilkokulundan mezun olmuştur. Havzada 3 üniversite öğrencisine burs desteği sağlanmaktadır. Bu öğrencilerden iki tanesi mezun olmuştur. 2012 yılında genç kızlar için Özyeğin Vakfı'nın geliştirdiği "Genç Kızlar Güçleniyor" eğitim programı uygulanmıştır. Bu program; Ravanda Havzası köylerinde yaşayan 15- 29 yaş aralığındaki genç kızların, psikolojik ve sosyal güçlenmesi amaçlı, bütünlüklü ve esnek bir eğitim programı olarak geliştirilmiştir. AÇEV'in kırsal bölgelerde yaşayan kadınların ihtiyaçlarından hareket edilerek hazırlanmış olan Dere Tepe Kadın Destek Programı, kırsal alanda yaşayan genç kız ve kadınların yaşam becerilerinin eğitim yoluyla güçlendirilmesini hedeflemektedir. 15 yaş ve üzeri genç kız ve kadınlara yönelik, modüler, kolay uygulanabilir, görsel öğelerin kullanıldığı video destekli eğitim programı ile okuryazarlığı olmayan veya yetersiz olan kişilere de program uygulanmıştır. Dere Tepe Kadın Destek Programı eğitimleri Ravanda Havzası'nda yer alan 4 proje köyünde (Aşağı Kalecik, Bektaşoğlu, Belenözü, Gökmusa) toplam 140 kadının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Belenözü, Aşağı Kalecik, Dutluca, Gökmusa, Bektaşoğlu ve Yeşiloba, Sabanlı Köylerinde 2016-2018 yılları arasında 150 kadın Yetişkin Okuma Programı'na alınmıştır. Haftada bir gün düzenli olarak bir araya gelen kadınlar eğitimen gözetiminde birbirlerine gazete

ve kitap okumuşlar, okuma yaptıkları metinler üzerinde tartışma yürütmüşlerdir. Aşağı Kalecik, Dutluca, Gökmusa, Bektaşoğlu ve Yeşiloba, Sabanlı köylerinde 2016-2018 yılları arasında 148 çocuğun yararladığı düzenli okuma, drama oluşturma ve film izleme günleri ve çevre temziliği etkinlikleri düzenlenmiştir. 2016 yılı itibariyle Sabanlı ve Gökmusa köylerinde "Yaz Anaokulu" açılmış ve bugüne dek yaz anaokulu faaliyetinden 35 çocuk faydalanmıştır. Bu faaliyetin ulaşım desteği Ravandalı Kadınlar Derneği, Musabeyli Kaymakamlığı ve Özyeğin Vakfı tarafından sağlanmıştır.

Hayata geçirilen tüm faaliyetlerde ekolojik değerlerin korunması ve gelecek kuşaklara bozulmadan aktarılmasına önem verilmiştir. Bu kapsamda çöp toplama alanları inşa edilmiş, 50 çiftçiye mera ıslahı eğitimi verilmiş, yem işleme ünitesinin elektrik ihtiyacının önemli bir kısmının yenilenebilir enerji ile karşılanabilmesi için tesisin çatısına Fiba Enerji'nin sponsorluğunda elektrik üreten güneş panelleri kurulmuştur. Her köyde sivrisinek mücadelesi için periyodik ilaçlama çalışmaları yapılmıştır. Dernek üyesi kadınlara ekolojik denge, doğal tarım yöntemleri üzerine eğitimler verilmiştir.

Tüm bu faaliyetler içinde Ravandalı Kadınlar Derneği ve dernek kapsamında yürütülen faaliyetlerin özel bir yeri bulunmaktadır. Ravandalı Kadınlar Derneği, zamanla projenin bir çıktısı olmanın yanında bir aracı haline dönüşmüş ve kırsalda kadının güçlendirilmesi yönündeki hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir yere oturmuştur. Bölüm 2.1, Ravandalı Kadınlar Derneği özelinde yapılan çalışmaların kadınların ekonomik ve sosyal güçlenmesine katkılarını ve değerlendirme ekibinin dernek faaliyetlerine yaklaşımını özetlemektedir.

2.1. Ravandalı Kadınlar Derneği ve Kırsalda Kadının Güçlendirilmesi

Değerlendirme çalışmasının başlangıcında yapılan görüşmeler ve doküman incelemeleri sonucunda, Ravandalı Kadınlar Derneği özelinde değerlendirildiğinde projenin mevcut hedeflerinin kısmi ve aktivite bazlı olduğu görülmüştür. Projenin, kırsalda kadının güçlendirilmesi yönündeki çalışmalarını amaçları ve etkinlikleriyle bütüncül olarak anlayabilmek ve buna göre değerlendirebilmek amacıyla proje tasarımına ilişkin mantıksal çerçeve, geriye dönük olarak değerlendirme ekibi tarafından, Vakıf çalışanlarıyla istişare ederek oluşturulmuştur. Ulaşılması arzulanan hedef göstergeler oluşturulurken bunların gözlemlenebilir ve somutlaştırılabilir davranışsal değişimler üzerinden tanımlanmasına çalışılmıştır. Projenin sadeleştirilmiş tasarım mantığı aşağıdaki şemada görülmektedir.

Şema 1- Kırsalda Kadının Güçlendirilmesi: Uzun Vadede Amaçlanan Değişimler ve Proje Tasarımına Şekil Veren Temel Varsayımlar

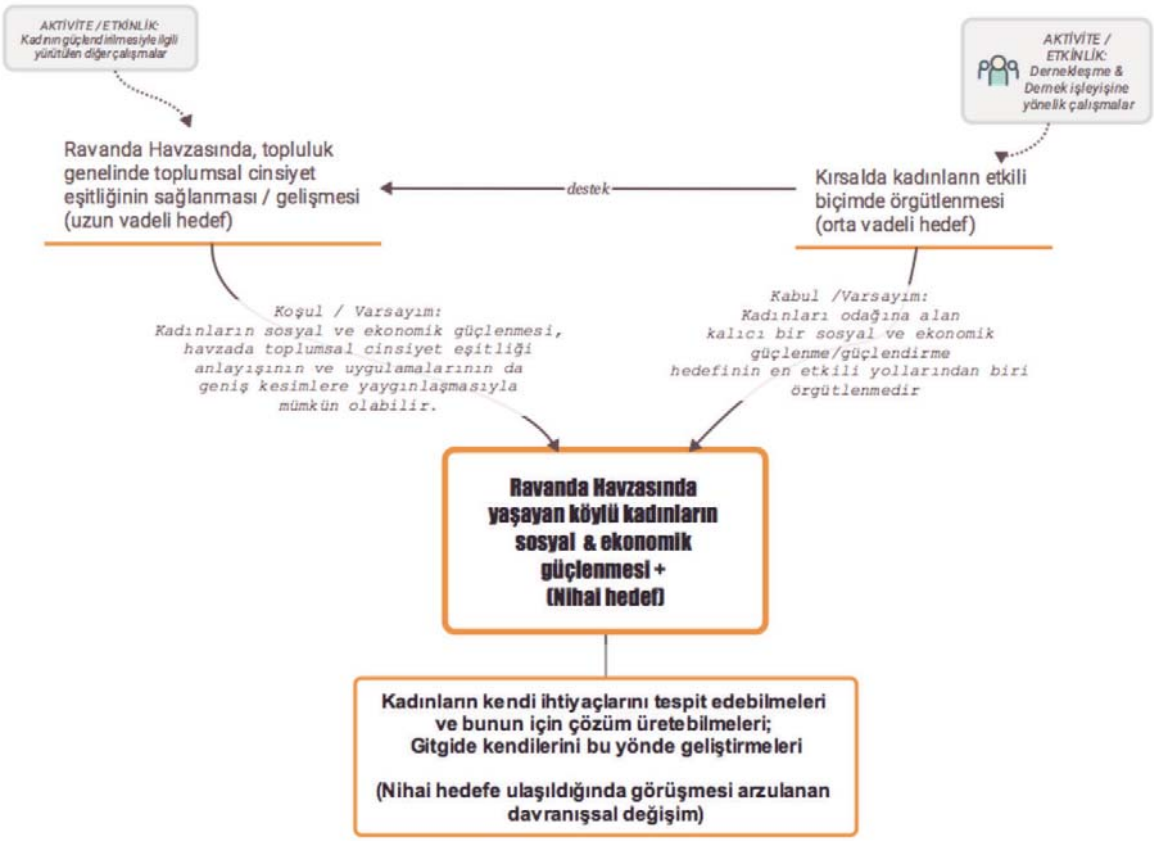

Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin kadın çalışmalarıyla ilgili uzun vadeli nihai amacını Ravanda Havzası kırsalında yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi oluşturmaktadır. Bu sosyal ve ekonomik güçlenme ideal şekilde gerçekleşirse Ravandalı kadınlar (idealde) gerek sosyal gerekse ekonomik alanlarda kendi ihtiyaçlarını tespit edebilecek ve bu ihtiyaçlara karşılık gelecek çözümleri kendi aralarında üretebilecek bir durumda olacaktır. Bu hedef uzun vadeli ve zor bir hedef olduğu için kadınların gitgide kendilerini bu yönde geliştirip yenileyebilmeleri orta vadeli bir hedef olarak görülebilir. Özyeğin Vakfı'nın bu alanda değişime ilişkin teorisi ve takip eden müdahaleleri iki varsayım etrafında şekillenmiştir:

a. Kadınları odağına alan kalıcı bir sosyal ve ekonomik güçlenme/güçlendirme hedefinin en etkili yollarından biri örgütlenmedir;

b. Kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi (ve örgütlenebilmesi), havzada toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının ve uygulamalarının topluluk geneline yaygınlaşmasıyla mümkün olabilir.

Bu varsayımlardan hareketle Vakıf bir yandan kırsalda kadını bireysel anlamda güçlendirme çalışmaları yürütürken, diğer yandan bu çalışmaların da desteğiyle kadınların sosyal ve ekonomik örgütlenmesini sağlamak/kolaylaştırmak üzere çalışmalar yürütmüştür. Ravandalı Kadınlar Derneği bu anlamda projede 2015'ten itibaren, kırsalda kadınların örgütlenmesi ve hem topluluk hem de birey olarak güçlenmesi hedeflerinin merkezinde yer almaktadır.

[2] Bu varsayım, Dernekle ilgili çalışmaların temelini oluşturan bir kabuldür.

[3] Bu varsayım, Dernekle ilgili ve kadına ilişkin tüm çalışmaların başarılı olması için bir koşuldur.

3. Değerlendirmenin Amacı, Kapsamı & Yöntemi

3.1. Değerlendirmenin Amacı ve Kapsamı

Değerlendirme, Hüsnü M. Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programı yöneticileri tarafından projenin sonuna geliniyor olması vesilesiyle talep edilmiştir. Değerlendirmenin genel amacı, Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi kapsamında 2011'den bu yana gerçekleştirilen müdahalelerin, Ravanda Havzası'nda yaşayan hedef grupların yaşamlarında yol açtığı ya da katkıda bulunduğu sosyal ve ekonomik etkileri kapsamlı ve bütüncül bir bakışla anlamaktır.

Değerlendirmeyi talep eden ve fonlayan Hüsnü M. Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programı ekibi ve Vakıf Yönetim Kurulu üyeleri, aynı zamanda değerlendirmenin asıl kullanıcısını da oluşturmaktadır. Bu durum, program ekibi ve değerlendirme ekibi arasında planlama, hazırlık ve sahayı da içeren tüm aşamalarda açık bir iletişimin olmasını da mümkün kılmıştır. Değerlendirmenin kapsamı ve uygulanan yöntemler, Vakfın talepleri/ihtiyaçları ile değerlendirme için ayrılmış olan kaynaklar arası bir denge gözetilerek, program ekibi ve değerlendirme ekibi arasındaki istişareler sonucu oluşturulmuştur.

Değerlendirme kapsamı ve değerlendirme soruları belirlenirken, çalışmanın Vakfın Ravanda'da sürdürmesi muhtemel dolaylı ya da doğrudan çalışmalara ve Ravandalı Kadınlar Derneği'ne katkı sağlayacak nitelikte bilgi ve veri üretmesi de ayrıca gözetilmiştir. Buradan hareketle ve değerlendirmeye ayrılan sınırlı kaynakların en etkin şekilde kullanımını sağlamak için, değerlendirmenin niteliksel ayağının hedef grup olarak Ravandalı kadınlara ve projenin kadını güçlendirici etkileri üzerine yoğunlaşması kararlaştırılmış, niteliksel değerlendirmenin kapsamı 2015'ten itibaren giderek projenin en önemli parçası olmuş olan Ravandalı Kadınlar Derneği'nin çalışmaları ile sınırlandırılmıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere bu çalışma ağırlıklı olarak bir etki değerlendirme çalışmasıdır: değerlendirmenin amacını ağırlıklı olarak Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin hedef gruplar üzerindeki etkilerini anlamak oluşturmaktadır. Bu yönüyle değerlendirme, verimlilik (efficiency), sürdürülebilirlik (sustainability), uygunluk (relevance) gibi alanlara da bakan

[4] Burada belirtmek gerekir ki çalışmanın anahtar kullanıcılarından bir diğeri de Ravandalı topluluk üyeleri ve Ravandalı Kadınlar Derneği olacaktır.

program değerlendirmelerinden (program evaluation) ayrılmaktadır; bahsi geçen bu alanlar değerlendirmenin kapsamı dışında tutulmuştur.

Bununla beraber, şunu da belirtmek gerekir ki, Ravandalı Kadınlar Derneği projenin diğer müdahaleleri arasında farklı bir yere oturmaktadır. Dernek projenin hem bir çıktısı, hem de bir aracıdır. Dernek, 2015'e kadar projenin kapsamında uygulanmış olan kırsalda kadını güçlendirme amaçlı müdahalelerin bir sonucu, bir çıktısıdır. Aynı zamanda, kurulduğu andan itibaren Dernek, yine kadını güçlendirme amacı taşıyan ve bu amaçla Vakıf tarafından desteklenen ve uzun soluklu olması amaçlanan bir araca, başlı başına ayrı bir projeye dönüşmüştür. Program ekibiyle yapılan görüşmeler göstermektedir ki, Vakıf Ravanda projesini sonlandırdıktan sonra dahi Ravandalı kadınların dernek çalışmalarını etkin bir biçimde sürdürmeye devam etmesi, edebilmesi, dernek çalışmalarının sürdürülebilir olması çok önemsenmektedir. Buradan hareketle niteliksel değerlendirmenin kapsamı, yalnızca derneğin kadınlar üzerindeki etkileri ile sınırlandırılmamış, derneğin çalışmalarının etkililiği ile sürdürülebilirliği ve bununla ilgili fırsat ve riskler de çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Böylelikle Vakfın gelecek aylarda derneğe vermesi olası destek çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Niceliksel değerlendirmenin kapsamı ise niteliksel değerlendirmenin bir aşama ötesinde tutulmuştur. Niceliksel değerlendirme, 2011 yılında proje başlamadan önce uygulanan anketin tekrar edilmesi ile ortaya çıkan program öncesi ve program sonrası veriyi kullanarak birtakım ekonomik ve sosyal etkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

3.2. Değerlendirme Yöntemi

Değerlendirmede niceliksel ve niteliksel yöntemler birbirini tamamlayacak şekilde bir arada kullanılmıştır. Yöntemlerin belirlenmesi süreci Vakıf ile karşılıklı istişareyi içeren bir süreç ile sonuçlandırılmıştır. Yöntemlerin belirlenmesinde araştırma sınırlarının tanımlanmasında değerlendirme amaçları kadar, projeye ayrılan maddi kaynaklar da belirleyici olmuştur.

Değerlendirme ekibi bir nicel değerlendirme uzmanı, bir nitel değerlendirme uzmanı ve bir araştırma asistanı olmak üzere toplam üç kişiden oluşmaktadır. Değerlendirmenin niceliksel

sahası 13-18 Nisan 2019 tarihlerinde, niteliksel sahası ise 16-20 Haziran 2019 tarihlerinde Kilis, Ravanda Havzası'nda gerçekleştirilmiştir.

3.2.1. Niceliksel Araştırma

Nicel etki değerlendirme, karşıt gerçekliğin doğru bir şekilde tahmin edilmesi ve dolayısıyla etkinin doğru bir şekilde ortaya konmasını amaçlayan yöntemler bütünüdür. Karşıt gerçeklik, programdan yararlanmış olan gözlemlerin (bu durumda hane ya da bireylerin) programdan yararlanmamış oldukları paralel bir evrende ortaya çıkacak durum olarak tanımlanabilir. Karşıt gerçekliğin kendisini ölçmek mümkün olmadığından en iyi şekilde tahmin edilmesi sağlanmaya çalışılır. Karşıt gerçekliğin tahmini genel olarak gözlemlerin, kontrol ve müdahale grupları olarak iki gruba ayrılması ile başlar. Kontrol ve müdahale gruplarının program öncesi ve sonrası verileri karşılaştırılarak program etkisi doğru bir şekilde tahmin edilmeye çalışılır.

Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi 2011 yılında başlamadan önce, öncelikli olarak bölgenin sosyoekonomik yapısının anlaşılması ve programın tasarımının yapılması amacıyla sahaya inilmiş ve oldukça detaylı bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışması yapılırken önceliğin etki değerlendirme olmaması sebebiyle anket sadece Ravanda Havzası'nda bulunan ve program müdahale grubunda olan 8 köyde uygulanmış, bir kontrol köy grubu için ön test verisi toplanmamıştır. Bu durum, 2019 yılında yapılmakta olan bu nicel değerlendirme çalışması sırasında karşılaşılan en büyük zorluğu da ortaya çıkarmıştır.

Değerlendirme uzmanları, vakıf çalışanları ile bir araya gelerek, karşıt gerçekliğin kontrol köy grubu olmadan nasıl tahmin edilebileceği konusunda çalışmışlardır. Sonuç olarak, program sırasında farklı zamanlarda uygulanmış 56 farklı müdahale belirlenmiş ve bu müdahalelerden faydalanan ve faydalanmayan hane ve bireylerin tespiti yoluna gidilmiştir. Bu çalışma sonunda, haneler ve bireyler farklı müdahaleler için kontrol ve müdahale gruplarına ayrılmıştır. Tablo 1, bu müdahalelerin neler olduğunu, müdahalenin hangi düzeyde yapıldığını (köy, hane, birey) ve her bir müdahaleden kaç farklı hanenin yararlandığını göstermektedir. Kimi müdahaleler birey düzeyinde uygulanmış olmakla birlikte, anketin tasarımı birey düzeyinde ölçüme fazlaca müsaade etmediği ve aynı hanede yaşayan bireyler arasında yayılma etkisinin fazlaca gözükeceği de düşünüldüğü için, bir hanede en az bir bireyin yararlanmış olduğu bir müdahaleden o hanenin

yararlanmış olduğu varsayılmış ve böylece tüm müdahaleler ve analizler hane düzeyine çekilmiştir.

Bunun yanında, tüm köylerin veya tüm hanelerin yararlanmış olduğu ya da olabileceği belirtilen aktiviteler, bir kontrol köy grubu olmaması sebebiyle analiz dışı bırakılmış ve bu aktivitelerin etkisini ölçmekle ilgili bir çalışma yapılamamıştır.

Tablo 1: Program Müdahaleleri – Özet Bilgiler

Genel Başlık	Aktivite Adı	Düzey	Yararlanıcıların Sayısı
Hayvancılık	Barınak İyileştirme	Hane	24
	Barınak Dezenfeksiyonu	Hane	Tüm Haneler
	Hastalıkla Mücadele	Hane	99
	Yem Destekleme	Hane	78
	Barınaklara Suluk Sistemi Yerleştirilmesi	Hane	28
	Yem İşleme Tesisi	Köy	Tüm Köyler
	Suluk & Svat	Köy	Yeşiloba Köyü
Tarım	Üzüm Seleksiyon Makinesi	Köy	Tüm Köyler
	Zeytin Fidanı Dağıtımı	Hane	68
	Buğday ve arpa verimli tohum (48 üretici)	Hane	80
	Fiğ Ekilişleri	Hane	44
	Teknik Geziler (Erkekler)	Hane	8
	Sulama Havuzu	Hane	Dutluca Köyü
Küçük Çaplı Altyapı&üstyapı	Köy Durakları	Köy	Sabanlı Hariç Tüm Köyler
	Köy&Kadın Merkez Binaları Yapımı ve Onarımı	Köy	Kalecik, Bektaşoğlu, Gökmusa Köyleri
	Köy Meydanı Düzenlemeleri	Köy	Sabanlı ve Gökmusa Köyleri
	Okul Duvarı	Köy	Sabanlı Köyü
	Cami Tuvaleti (Gasilhane)	Köy	Koçcağız Köyü
Sosyal Refah	Üniversite öğrencilerine burs	Birey	1
	Açık Öğretim Kayıt Desteği	Birey	26
	Yaz Okulları	Birey	16
	Çocuk Okuma Grubu Programı	Birey	45
	Kadın Okuma Grubu Programı	Birey	72
	Okulların Donanımının Güçlendirilmesi	Köy	Belenözü ve Sabanlı Köyleri
	Sosyal Etkinlikler	Köy	58
	Ravanda Bağ Bozumu Şenliği	Köy	Tüm Köyler
	Halkoyunu Eğitimleri	Birey	8
	Kadın Korosu	Birey	5
	Fotoğrafçılık Eğitimleri	Birey	7

Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Dere Tepe Kadın Destek Eğitimleri	Birey	41
	Genç Kızlar Güçleniyor	Birey	6
	Teknik Geziler (Kadınlar)	Birey	26
	Sosyal Medya İçerik Oluşturma ve Yönetme Eğitimleri	Birey	14
	Ön Muhasebe	Birey	14
	Kayıt Tutma	Birey	14
	Ürün İşleme ve Hijyen	Birey	21
	Ekoloji ve İyi Tarım Uygulamaları	Birey	21
	Pazarlama Teknikleri	Birey	13
	Dernek Yöneticiliği	Birey	12
	Stratejik Plan Oluşturma	Birey	11
	Örgütlenme	Birey	11
	Bilgisayar Ofis Programları	Birey	8
	Sunum teknikleri	Birey	11
Ekonomik Kapasite Güçlendirme	Sabun Üretimi Eğitimleri	Birey	3
	Sabun Üretim Atölyesi Kurulması -	Birey	3
	Ürün Geliştirme ve üretimi Eğitimleri (El işi vd.)	Birey	33
	Yılbaşı Paketi Satışı	Hane	38
	Ramazan Paketi Satışı	Hane	38
	Anneler Günü Paketi Satışı	Hane	36
	Kadınlar Günü Paketi Satışı	Hane	62
Ekoloji	Çöp Toplama Organizasyonu	Köy	Gökmusa Köyü
	Fidan Dikimi	Köy	Sabanlı Köyü
	Köy Ortak Çöp Toplama Yerlerinin yapımı	Köy	Aşağı Kalecik Köyü
	Yaz Dönemi İlaçlama	Köy	Tüm Köyler
	Güneş Enerjisi Paneli	Köy	Gökmusa Köyü
Eş Finans ve Ortaklıklar	İl Özel İdaresi Alt Yapı Hizmetleri	Köy	Tüm Köyler

2011 yılında, proje başlamadan önce yapılan saha çalışması nicel araştırmanın temelini oluşturmuştur. Tablo 2, 2011 ve 2019 yıllarında uygulanan anketlerin kapsadığı hane ve bireylerin sayılarını göstermektedir. Tablo 2'den de görüldüğü gibi, 2011 yılında toplam 256 hane ve 1.279 bireyi kapsayacak bir anket yapılmıştır. Aynı anketin 2019 yılındaki tekrarında ise toplam 209 hane ve 998 birey anket çalışması kapsamına girmiştir. 2011 yılında anket çalışması sırasında köylerde olup, 2019 yılında göç, vefat, vb. sebeplerle köylerde bulunmayan 48 hane ve 435 kişi, son test verileri bulunmaması sebebiyle anketin ve nicel çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Aynı şekilde 2011 yılında köylerde bulunmayıp, 2019 yılında doğum, geri göç, vs. gibi sebeplerle anketin kapsamına giren 1 hane 154 kişi de ön test verileri bulunmaması

sebebiyle anket dışında kalmışlardır. Sonuç olarak, analiz kapsamına giren birey sayısı 848, hane sayısı ise 209 olmuştur.

Tablo 2: Anketlerin Kapsamı

Birey Sayıları

	Anket Kapsamında	Anket Kapsamı Dışında	Toplam
2011	1.279	154	1.433
2019	998	435	1.433
2011 ve 2019	848		

Birey Sayıları
Hane Sayıları

	Anket Kapsamında	Anket Kapsamı Dışında	Toplam
2011	256	1	257
2019	209	48	257
2011 ve 2019	209		

3.2.2. Niteliksel Araştırma

Araştırmanın niteliksel ayağı üç aşamalı gerçekleştirilmiştir: programa ait yazılı evrakların ve raporların incelenmesi, Vakıf program ekibiyle yüz yüze görüşmeler ve Ravanda Havzası'ndaki kadınlarla gerçekleştirilen birebir görüşmeler ile grup görüşmeleri.

Özyeğin Vakfı proje ekibi ile derinlemesine görüşmeler: Proje ekibiyle görüşmeler projeyi daha derinlemesine anlamak ve projenin kadınla ilgili müdahalelerine ilişkin mantıksal çerçevesini, değişim teorisini oluşturmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3: Vakıf Çalışanlarıyla Derinlemesine Görüşmeler

POZİSYON	İSİM	GÖRÜŞME TARİHLERİ
KIRSAL KALKINMA PROGRAMI MÜDÜRÜ	Murat Bayramoğlu	1 Mart & 29 Mart 2019, İstanbul
KIRSAL KALKINMA PROGRAMI SORUMLUSU	Sıla Çınar	29 Mart 2019, İstanbul
RAVANDA HAVZASI PROJESİ KIRSAL KALKINMA SAHA KOORDİNATÖRÜ	Hayriye Öztürk	16 Haziran 2019, Kilis
AÇEV KİLİS SAHA SORUMLUSU	Melek Kanbağlı	19 Haziran 2019, Kilis

[5] Ön test verisinin kontrol ve müdahale köyleri için toplanmış olması durumunda, bu kişi ve haneler analiz dışında kalmayacaktı. Ancak, elimizde bir kontrol köy grubunun olmayışı, bizi hane ve bireyleri kontrol ve müdahale grupları olarak sınıflamak durumunda bırakmış, bu durumda da ön test ya da son test verisi olmayan gözlemler analiz dışında bırakılmak durumunda kalınmıştır.

Ravanda Havzası köylerinde faydalanıcılarla gerçekleştirilen görüşmeler: Projenin son dönemdeki ana hedef kitlesi olan Ravandalı kadınlarla görüşmeler 16-20 Haziran 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeleri niteliksel değerlendirme uzmanı ve değerlendirme asistanından oluşan iki kişilik ekip gerçekleştirmiş; toplamda 38 kadın ve 7 erkekle görüşülmüştür. Görüşmeler planlanırken,

- Dernek üyesi olan kadınlarla olan görüşmelere öncelik verilmesi kararlaştırılmış; bununla beraber dernek çalışmalarının diğer gruplar üzerinde etkisini de anlamak üzere dernek üyesi olmayan ve yine de dernek çalışmalarından faydalanmış olan kadınlar ile dernekle hiçbir irtibatı olmamış kadınlarla da görüşülmesine karar verilmiştir.
- Dernek çalışmalarında erkeklerin bakış açısını anlamak için erkeklerle de görüşülmesi ve katılımcıların dernekte aktif olarak çalışan kadınların eşleri arasından seçilmesi, böylece dernekte aktif olmayı kolaylaştıran hane içi faktörlerin araştırılması kararlaştırılmıştır.
- Grup dinamiklerini etkileyebileceği düşünüldüğünden derneğin mevcut ve eski başkanlarıyla görüşmelerin birebir görüşme şeklinde yapılması kararlaştırılmıştır.
- Başta 6 grup görüşmesi yapılması planlanmış, ancak saha sırasındaki gözlemler neticesinde dernek yönetim kurulu üyeleriyle ek ve farklı formatta bir görüşme yapılması kararlaştırılmıştır. (Bkz. Kutu 1)

Tablo 4: Ravanda Havzası Köylerinde Faydalanıcılarla Gerçekleştirilen Görüşmeler

GÖRÜŞÜLEN KİŞİLER	GÖRÜŞME TÜRÜ	GÖRÜŞÜLEN KİŞİ SAYISI
Derneğin eski başkanı	Birebir görüşme	1
Derneğin mevcut başkanı	Birebir görüşme	1
Dernek Yönetim Kurulu	Grup görüşmesi	5[6]
Dernek üyesi kadınlar I	Grup görüşmesi	7
Dernek üyesi kadınlar II	Grup görüşmesi	5
Dernek üyesi kadınlar III	Grup görüşmesi	5
Dernek üyesi olmayan, dernek çalışmalarından faydalanan kadınlar	Grup görüşmesi	8
Dernek ile hiçbir bağlantısı olmamış ve dernek çalışmalarından faydalanmamış kadınlar	Grup görüşmesi	10

[6] Bir kişi hariç YK üyeleri aynı zamanda diğer grup görüşmelerinde de birer kere yer aldılar. Bu nedenle toplam rakamlardan bu sayı düşülmüştür.

Dernek üyesi kadınların eşleri (Erkek grubu)	Grup görüşmesi	7

Kutu 1 Dernek Yönetim Kurulu ile yapılan grup görüşmesi hakkında saha notu:

Dernek Yönetim Kurulu ile yapılan görüşme, diğer görüşmelerden farklı bir yere düşüyor.

Görüşmelerin yapıldığı tarih dernek yönetim kurulunun (YK) 3 yıllığına seçimi kazanmış olmasının 6. ayına ve projenin 31 Haziran'da sonlanmasının hemen öncesine denk geliyordu. Saha öncesi Vakıf çalışanlarıyla yaptığımız görüşmelerde YK'nın henüz tek başına çalışmaları götürecek düzeye gelmediği, proje bittikten sonra da Vakfın sınırlı da olsa desteğine ihtiyaç duyacağı dile getirilmişti. Saha görüşmeleri sırasında bu gözlemlerin doğru olduğunu, yönetim kurulunun geçmiş çalışmalarında Saha Koordinatörünün ciddi bir desteği olmuş olduğunu ve ilerleyen dönemde YK'nın güçlendirilmeye ihtiyaç duyacağını bizler de gözlemledik. Aynı zamanda YK'nın seçimlerden bu yana bir araya gelip, mevcut duruma ilişkin topluca bir durum değerlendirmesi yapmamış olduğunu da öğrendik.

Bu nedenle sahanın son gününde YK ile ayrı bir toplantı yapmaya, bu toplantıda sahadan gelen ve dernek yönetimini doğrudan ilgilendiren bulguları, gözlemleri kendileriyle de ilk elden ve geciktirmeden paylaşmaya ve bu bulgularla ilgili görüşlerini sormaya, bu bağlamda açık ve yapıcı bir tartışma ortamı oluşturmaya karar verdik. Toplantıda aynı zamanda derneğin sürdürülebilirliği için nasıl bir desteğe ihtiyaçları olduğunun da cevabını aradık. Bu şekilde hem derneği değerlendirme çalışmasına bir kullanıcı aktör olarak daha aktif bir şekilde dahil etmek istedik, hem de derneğin önümüzdeki dönem planlama çalışmalarına da kendilerini düşündürerek ve tartıştırarak katkı sağlamayı amaçladık.*

**Bu yaklaşımımız araştırma ile ve sahada uygulamayı dengelemeyi amaçlayan, bunu yaparken hizmetlerden faydalanan toplulukları da birer etkin aktör olarak güçlendirmeyi prensip edinen Katılımcı Eylem Araştırması* (Participatory Action Research) *yaklaşımından esinlenmiştir.*

3.3. Sınırlamalar

Projenin değerlendirmesine ayrılmış olan bütçenin çok sınırlı olması. Değerlendirmeye ayrılmış olan insan kaynağı bütçesi proje bütçesinin %1.5'ine tekabül etmektedir. Özellikle projenin 8 yıldır sürdürüldüğü, çok katmanlı olduğu ve bir ara değerlendirmeden geçmediği düşünüldüğünde, bu rakam projeyi bütüncül olarak, tüm boyutlarıyla değerlendirme konusunda çok yetersizdir. Bu zorluk karşısında değerlendirme ekibi değerlendirme kapsamını sınırlama yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Örneğin, projenin altyapı, tarım ve hayvancılık alanında yaptığı çalışmalar için faydalanıcılarla derinlemesine görüşmeler ya da gözlemler yapmak mümkün olmamıştır. Aynı zamanda değerlendirme kalitesinden ödün vermemek adına proje uzmanları bütçelenen gün sayısı kadar da bilabedel çalışmıştır. Rapor okunurken, değerlendirme bulgularının bu bütçe sınırlaması nedeniyle sınırlı kalacağı akılda tutulmalıdır.

[7] Kalkınma programlarının değerlendirmesine ayrılan bütçenin alt sınırı genelde %3 ile %5 arasında değişmektedir. Bu durum ancak çok yüksek bütçeli projelerde %1'e kadar düşebilir.

Projenin ara-dönem değerlendirmesinin yapılmamış olması. Proje uygulaması 2011-2019 yılları arasında 8 yıllık bir zaman diliminde uygulanmıştır. Projenin başlangıç verisi araştırması (baseline assessment) 2011 senesinde yapılmış ancak daha sonra final değerlendirmeye kadar tekrar güncellenmemiştir. Bu durumun, özellikle 2018 yılından önce sonlandırılmış bazı müdahalelerin etkisini ortaya koyma konusunda zorluklar yarattığı düşünülmektedir.

Niteliksel saha araştırması sırasında karşılaşılan zorluklar. Köylerde gerçekleştirilecek grup görüşmelerine kadınların katılımını sağlamak zaman zaman zorluklarla karşılaşılmış ve saha planında aksamalar yaşanmıştır. Vakfın Saha Koordinatörü'nün çabalarıyla bu zorluk bertaraf edilmiş ve nihayetinde tüm görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Köylerde üyelerle gerçekleştirilen görüşmelerin bir kısmına üyelerin kızlarının annelerini temsilen geldiği görülmüştür. Dernekle ilgili çalışmalarda bu temsili ilişkinin zaman zaman kullanıldığı, kız evlatların da üye gibi zaman zaman dernekle ilişkilendiği anlaşılmıştır. Bu durum tartışmaları ve veri teminini olumsuz etkilememiş, tersine bu ilişkinin de derinlemesine anlaşılması için vesile olmuştur. Son yapılan derneğe üye olmayan kadınlar görüşmesi oldukça zorlu bir görüşme olmuştur. 6-8 kişi arası olması planlanmış görüşmeye başta 10 kadın gelmiş ve görüşme boyunca ayrılan ve yeni gelen kadınlarla ciddi bir katılımcı devr-i daimi oluşmuş, bir noktada katılımcı sayısı 16'ya kadar çıkmış, sık sık aynı anda konuşmalar yaşanmıştır.

Niceliksel araştırmaya ilişkin zorluklar. Niceliksel araştırmaya ilişkin en önemli zorluk, proje başlamadan önce toplanan ön test verisinin yalnızca müdahale köyleri için toplanmış olması, bir kontrol köy grubu seçilerek ön testin o köylerde yaşayan haneler için de tekrarlanmamış olmasıdır. Bu durumu aşmak için, program dâhilindeki çeşitli müdahalelerden yararlanan ve yararlanmayan haneler tespit edilmeye çalışılmış ve bu haneler kontrol ve müdahale haneleri olarak analiz edilmiştir. Bu durumda, yayılma ya da kirlenme gibi etkilerin programın nicel etkisinin ölçülmesi sırasında yarattığı zorluklar göz ardı edilmemelidir.

Bu bağlamda karşılaşılan bir diğer önemli zorluk, program sırasında yapılan müdahalelerden yararlanan hanelerin ve bireylerin kayıtlarının bir nicel değerlendirme yapılacağı düşüncesi ile tutulmamış olmasıdır. Araştırma uzmanları, vakıf uzmanları ile birlikte, önemli bir süre programdan faydalanan hane ve bireylerin doğru tespiti üzerinde çalışmışlardır.

2011 yılında uygulanan anket bir etki değerlendirmeden ziyade bir durum değerlendirmesi amacıyla tasarlanmış ve uygulanmıştır. Sonuçların karşılaştırılabilir olması açısından, aynı anket 2019 yılında tekrarlanmış ve anketin tasarımından kaynaklı sorunlar farklı şekillerde bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

4. Nicel Değerlendirme Sonuçları

4.1. 2011-2018 Kıyaslaması

Farkların farkı yöntemi ile etki tahminine geçmeden önce, projenin uygulandığı 8 köyde bazı temel göstergelerin 2011 yılından 2018 yılına nasıl değiştiğinden bahsetmek faydalı olacaktır.

Şekil 1, dört farklı gelir göstergesinin 2011 yılından 2018 yılına değişimini göstermektedir. Şekil 1'e bakıldığında, proje köylerinde yaşayan tüm haneler için hanenin aylık ortalama reel geliri, aylık kişi başına reel gelir, aylık ortalama hayvancılık geliri ve aylık ortalama tarım gelirinin önemli ölçüde artış gösterdiği görülmektedir. Elbette bu basit önce-sonra kıyaslaması, bize program kapsamındaki müdahalelerin etkisi hakkında bir bilgi vermemektedir. Ancak, programın uygulandığı köylerde proje başlangıç tarihinden bitiş tarihine kadar olan dönemdeki değişiklik hakkında fikir vermektedir.

Şekil 1: Reel Gelirdeki Değişim, 2011-2018

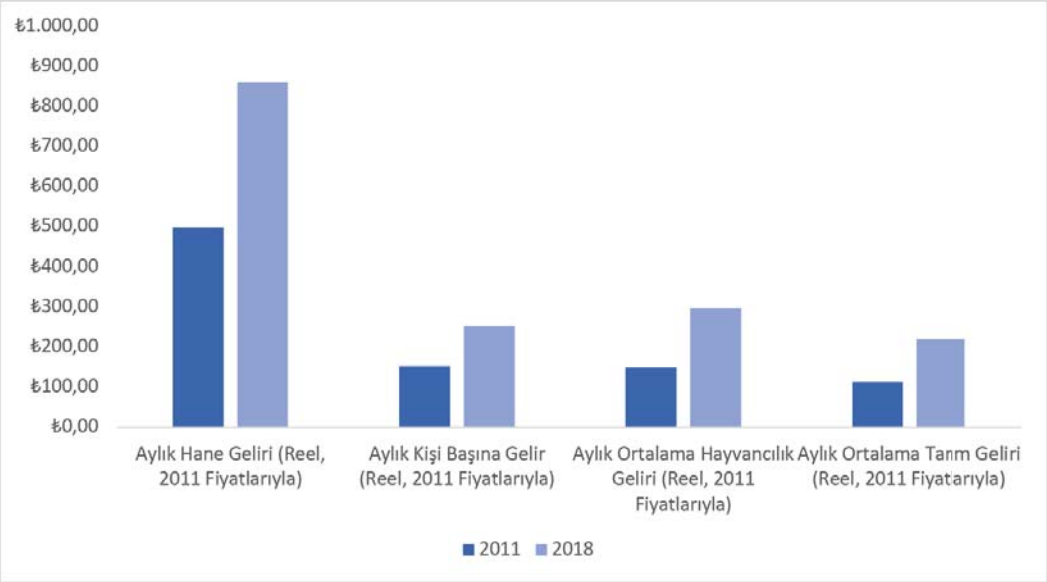

Proje kapsamında uygulanmış olan gelir getirici faaliyetlerin hanelerin gelir düzeylerini ne şekilde farklılaştırdığı konusunda bir ön bilgi edinmek amacıyla ise öncelikle proje kapsamında uygulanmış gelir getirici faaliyetler belirlenmiş ve bu faaliyetler 3 ana grupta toplanmıştır. Birinci grup, gelir getirici hayvancılık faaliyetlerinden oluşmaktadır. İkinci grup, gelir getirici tarım faaliyetlerinden oluşmaktadır. Üçüncü grup ise gelir getirici dernek faaliyetlerinden oluşmaktadır. Haneler, bu faaliyetlerden yararlanıp yararlanmadıkları bilgisine göre 8 farklı gruba ayrılmıştır (Şekil 2). Birinci gruptaki haneler, tanımlanan gelir getirici faaliyet gruplarından hiçbirinden yararlanmamış hanelerden oluşmakta olup kontrol grubu olarak tanımlanmıştır. Bu grubun, 2011 fiyatlarıyla kişi başına aylık gelirlerine bakıldığında, reel gelirin %34'lük bir değişimle, 172 TL'den 231,5 TL'ye çıktığı görülmektedir. İkinci grup, yalnızca hayvancılık faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmaktadır. Bu grubun kişi başına reel aylık geliri ise 197 TL'den 277 TL'ye çıkmış ve bu grupta %40'lık bir reel gelir artışı gözlemlenmiştir. Üçüncü grup yalnızca tarım faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmaktadır ve bu gruptaki reel gelir %46 artmıştır. Dördüncü grup, yalnızca dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmaktadır ve bu gruptaki reel gelir artışı %58 seviyesindedir. Beşinci grup, hem tarım hem de hayvancılık faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmakta ve bu gruptaki hanelerin kişi başına reel geliri %146'lık bir değişim göstermektedir. Altıncı grup, hem hayvancılık hem dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmaktadır ve bu gruptaki reel gelir artışı %34 seviyesinde kalmıştır. Yedinci grup ise hem tarım hem de dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşmaktadır; bu grubun reel geliri ise %116'lık bir artışla 169 TL'den 366 TL'ye çıkmıştır. Son olarak, tüm gelir faaliyetlerden yararlanan hanelerdeki reel gelir artışı ise %74 düzeyindedir.

Bu analizden çıkan temel sonuç şudur: Hem hayvancılık hem dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşan altıncı grup dışındaki tüm grupların reel gelir artışı, hiçbir gelir getirici faaliyetten yararlanmamış hanelere kıyasla daha yüksektir. Bu temel sonuç bize, gelir getirici faaliyetlerin hanelerin kişi başına reel gelirlerinde kontrol grubuna kıyasla ekstra bir artış sağladığını göstermektedir. Hem hayvancılık hem tarım faaliyetlerinden yararlanan hanelerin gelir artışı en yüksek seviyede iken bu grubu hem tarım hem de dernek faaliyetlerinden yararlanan hanelerden oluşan grup izlemektedir.

Şekil 2: Reel Gelirdeki Değişim ve Gelir Getirici Faaliyetler, 2011 - 2018

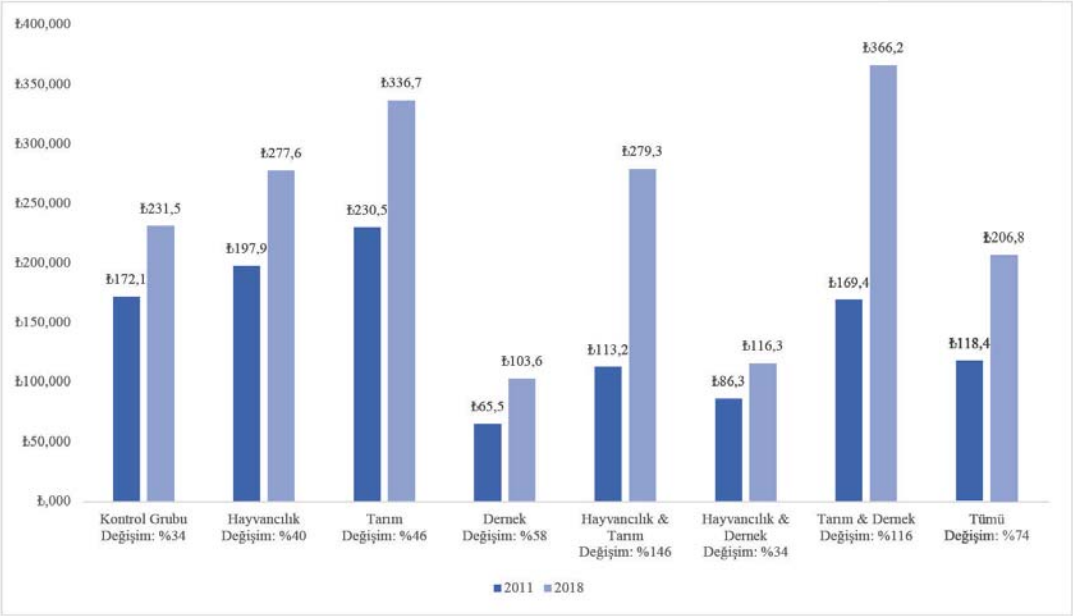

Şekil 3, 6-17 ve 18-22 yaş arası çocuk ve gençlerin okullaşma oranının 2011 yılından 2018 yılına değişimini göstermektedir. Şekil 3'e bakıldığında ortaya çıkan en çarpıcı sonuç, proje köylerinde özellikle 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranlarının ciddi bir artış kaydettiğidir. Bunun yanında 6-17 yaş arası kız ve erkek çocukların okullaşma oranlarında da bir artış görülmektedir.

Şekil 3: Okullaşma Oranları, 2011-2018

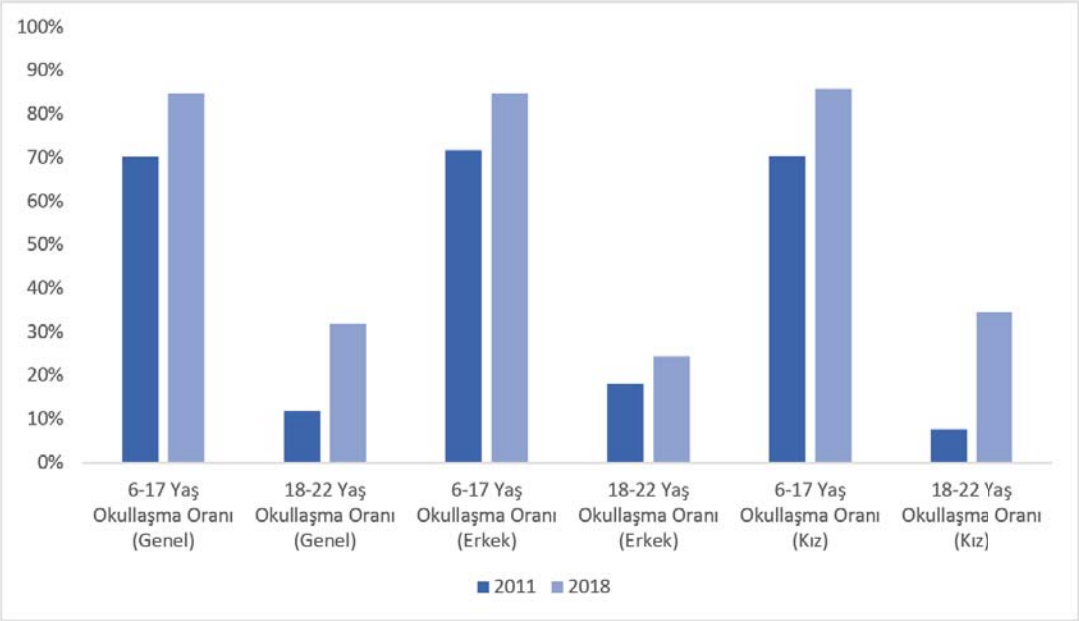

Son olarak Şekil 4, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin 2011-2018 dönemindeki değişimi hakkında fikir vermesi bakımından hane başına zeytin ağacı, hane başına büyükbaş hayvan ve hane başına küçükbaş hayvan sayılarını göstermektedir. Her üç göstergenin de proje başlangıcından bitişine kadar önemli artış gösterdiği görülmektedir. Örneğin, hane başına zeytin ağacı sayısındaki artışın, en azından bir kısmının Vakfın faaliyetleri sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Bilindiği gibi Vakıf, proje uygulama süresi boyunca yaklaşık 4,000 zeytin fidanını hanelere dağıtmıştır.

Şekil 4: Tarım ve Hayvancılık, 2011-2018

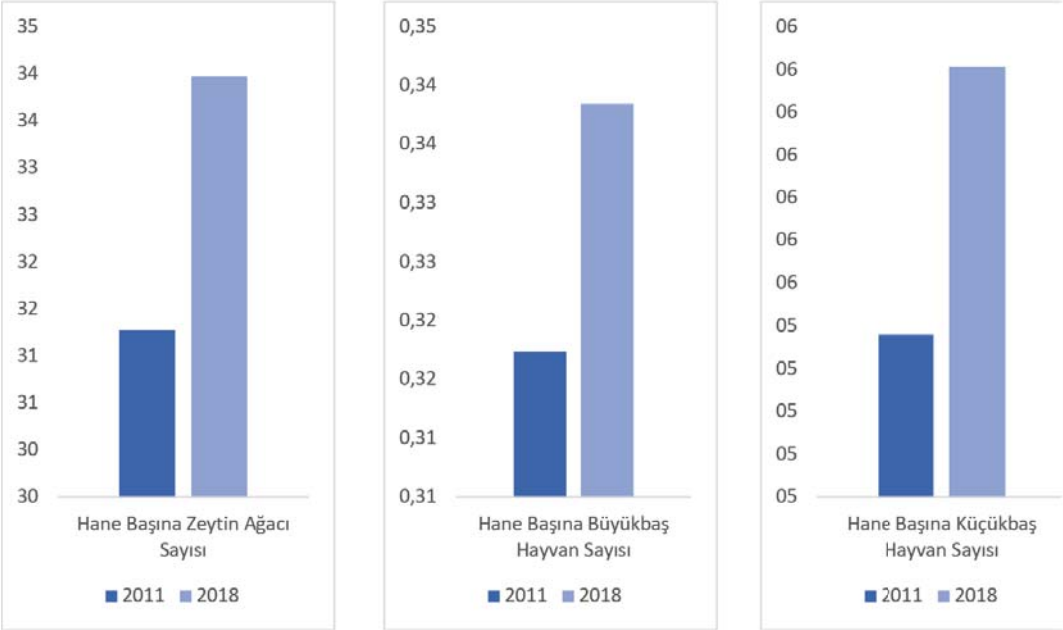

4.2. Farkların Farkı Yöntemi ile Etkinin Tahmini

Çalışmanın bu kısmında nicel değerlendirme sonuçları sunulacaktır. Üçüncü bölümde de ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı gibi, nicel değerlendirmede 2011 yılında yapılan ve 2019 yılında tekrarlanan anketlerden gelen veriler kullanılmıştır. 2011 yılında bir kontrol köy grubuna anket yapılmadığı ve bir kontrol köy grubu için ön test verisi olmadığı için, Ravanda Havzası'nda projenin uygulandığı 8 köyde yaşayan ve gerek 2011 gerekse 2019 yılında ankete katılan haneler kontrol ve müdahale gruplarına ayrılmıştır. Farkların farkı yöntemi kullanılarak, karşıt gerçekliğin en doğru şekilde tahmin edilmesine çalışılmıştır.

$$Y_{it} = \alpha + \beta * Müdahale_i + \gamma * ProgramSonrası_t + \delta * Müdahale_i * ProgramSonrası_t + \varepsilon_{it}$$

Yukarıdaki regresyon modelinde Y_{it}, ilgili sonuç değişkeninin i hanesi için ve t zamanında aldığı değeri temsil etmektedir. $Müdahale_i$, müdahale grubunda olan haneler için 1 kontrol grubunda olan haneler için 0 değerini alan bir kukla değişken, *ProgramSonrası* ise t zamanı program sonrası döneme (2019) karşılık geliyorsa 1 program öncesi döneme karşılık geliyorsa 0 değerini alan bir kukla değişkendir. İki kukla değişkenin çarpımı olan üçüncü bir kukla değişken de

modele bir açıklayıcı değişken olarak eklenmiştir. Şekil 5, farkların farkı yönteminin program etkisini nasıl tahmin ettiğini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. α katsayısı, sonuç değişeninin kontrol grubu için program öncesi dönemde aldığı ortalama değeri, β katsayısı, program uygulanmandan önce kontrol ve müdahale grupları arasındaki farkı, γ katsayısı kontrol grubunun program öncesi dönemden program sonrası döneme değişimini temsil etmektedir. Bu modele göre, müdahale grupları arasında program öncesi dönemde ortalama β birimlik, program sonrası dönemde ise ortalama β+ δ birimlik bir fark bulunmaktadır. İki grup arasındaki farkın, program öncesi dönemden program sonrası döneme değişimi ise (δ) bize program etkisini vermekte ve asıl ilgilendiğimiz katsayı olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde sonuçlar yorumlanırken bu katsayı "Tahmini Etki" olarak adlandırılacaktır.

Şekil 5: Farkların Farkı Yöntemi ile Etki Tahmini

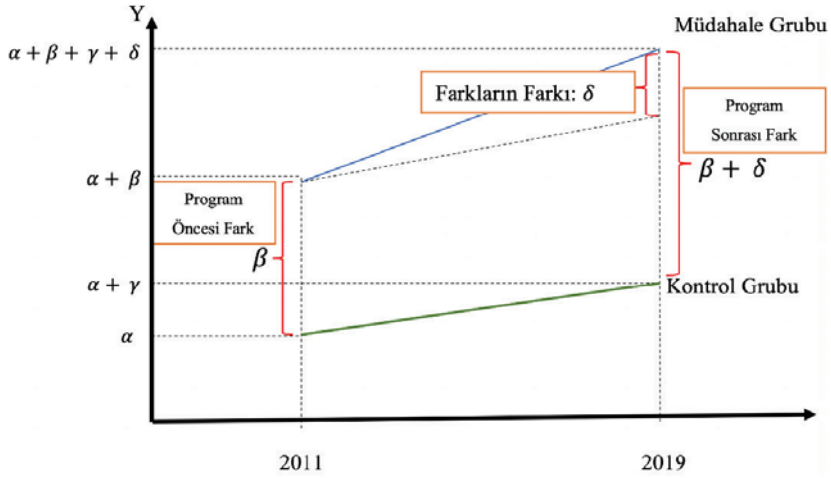

Kontrol ve müdahale grupları belirlenirken uygulanan iki hususun göz önünde bulundurulması önemlidir. Birincisi, etkisi ortaya konmak istenen aktivitelere katılım birey düzeyinde olsa bile kontrol ve müdahale grupları hane düzeyinde tanımlanmıştır. Bunun sebebi, aynı aileye mensup bireyler arasında yayılmanın fazlaca olacağı ve etkinin bireyden ziyade hane düzeyinde görüleceği varsayımıdır. İkincisi, birbirleriyle benzer etkiler yaratması beklenen aktiviteler gruplanmış ve bu müdahalelerin en az birinden faydalanan haneler müdahale grubuna, hiçbirinden faydalanmayan haneler ise kontrol grubuna atanmıştır. Buradaki temel sebep, birbirine benzer aktivitelerden yararlanan hanelerin çoğunlukla aynı haneler olması ve çok benzer gruplarca faydalanılan bu aktivitelerin etkilerinin ayrıştırılamayacak olmasıdır.

Tablo 5 tarım ve hayvancılıkla ilişkili faaliyetlerin ilgili sonuç değişkenleri üzerinde etkisinin olup olmadığı sorusuna cevap aramaktadır. Tablo 5'in birinci sütununa bakıldığında, barınak iyileştirme, hastalıkla mücadele, yem destekleme ve barınaklara suluk yerleştirilmesi faaliyetlerinden en az birinden yararlanan hanelerin hayvancılık gelirlerinin toplam gelirleri içindeki payının yararlanmayanlara kıyasla 0.14 birim daha fazla arttığı ve aradaki bu farkın istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Tablo 5'in ikinci ve üçüncü sütununa bakıldığında ise yem destekleme, verimli tohum ekimi ve fiğ ekilişi gibi yem masraflarını azaltmaya yönelik faaliyetlerden en az birinden yararlanan hanelerin sırasıyla hayvancılık gelirlerinin toplam gelirleri içindeki payının ve hayvancılık gelirlerinin yararlanmayan hanelere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde daha yüksek olduğu görülmektedir. Aynı faaliyet grubunun hanelerin hayvan yemi üretme ihtimalleri üzerindeki etkisine bakıldığında ise bu etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir (Tablo 5, sütun 4). Bu iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, hayvancılık gelirleri üzerindeki pozitif ve anlamlı etkinin hanelerin yem üretme eğilimlerini artırmalarından ziyade yem destekleri gibi doğrudan destekler yoluyla ortaya çıktığı sonucuna varılabilir.

Tablo 5'in beşinci ve altıncı sütununda ise, zeytincilik faaliyetlerinin tarım gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı ve ağaç başına zeytin hasadı değişkenleri üzerindeki etkisi sunulmaktadır. Her iki etki de istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 6, sosyal refahı artırıcı faaliyetlerin, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları ve ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çalışmaların, çocukların ve gençlerin okullaşma oranı üzerine etkisini göstermektedir. Tablo 6'nın ilk üç sütununa bakıldığında, bu faaliyet gruplarından hiçbirinin 6-17 yaş arası çocukların okullaşma oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmaktadır. Aynı tablonun son üç sütununa bakıldığında ise aynı faaliyet gruplarının 18-22 yaş arası gençlerin okullaşma oranları üzerindeki etkilerinin pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle, eğitim odaklı sosyal refahı artırıcı faaliyetlerden yararlanan, kadın odaklı eğitim faaliyetlerinden yararlanan veya ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik dernek faaliyetlerinden yararlanan

[8] Tahmin edilen katsayıların yanında bir yıldız (*) olması tahmin edilen etkinin %90 güven seviyesinde anlamlı olduğunu; iki yıldız (**) olması tahmin edilen etkinin %95 güven seviyesinde anlamlı olduğunu; üç yıldız (***) olması tahmin edilen etkinin %99 güven seviyesinde anlamlı olduğunu; yıldız olmaması ise farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

hanelerin 18-22 yaş arası genç fertlerinin okullaşma oranları bu faaliyetlerden yararlanmayan hanelere kıyasla daha yüksektir. Bu sonuç bize, bu üç faaliyet grubunun ailelerde bir gelir artışı ya da bir bilinç yarattığını ve üniversite çağındaki çocuklarını okula gönderme konusunda daha istekli hale getirdiğini göstermektedir.

Tablo 5: Tarım ve Hayvancılık Faaliyetlerinin Etkisi

Sonuç Değişkeni:	Hayvancılık Gelirlerinin Payı	Hayvancılık Gelirlerinin Payı	Hayvancılık Gelirleri	Yem Üretme Eğilimi	Tarım Gelirlerinin Payı	Ağaç Başına Zeytin Hasadı
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Barınak İyileştirme Hastalıkla Mücadele Yem Destekleme Barınaklara Suluk Sistemi	Yem Destekleme Verimli Tohum Fiğ Ekilişleri	Yem Destekleme Verimli Tohum Fiğ Ekilişleri	Yem Destekleme Verimli Tohum Fiğ Ekilişleri	Zeytin Fidanı Dağıtımı Teknik Geziler	Zeytin Fidanı Dağıtımı Teknik Geziler
Program Öncesi Fark	-0.0631	0.00514	853.0	0.213**	0.0468	-2.589
	(0.0455)	(0.0451)	(930.1)	(0.0823)	(0.0448)	(2.626)
Kontrol Grubu Değişim	-0.104**	-0.0868*	2,491***	-0.150*	0.00986	2.788
	(0.0489)	(0.0451)	(932.3)	(0.0865)	(0.0333)	(1.988)
Tahmini Etki	0.140**	0.124*	2,782**	-0.122	-0.0432	-0.686
	(0.0652)	(0.0644)	(1,315)	(0.114)	(0.0634)	(3.606)

Tablo 6: Çocuklar ve Gençlerin Okullaşma Oranları

Sonuç Değişkeni:	6-17 Yaş Arası Çocukların Okullaşma Oranı			18-22 Yaş Arası Gençlerin Okullaşma Oranı		
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Kadın Okuma Grubu Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Programı Kadın Okuma Grubu Programı Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri
Program Öncesi Fark	0.147*	-0.0167	0.0739	0.0219**	-0.00351	0.0149
	(0.0810)	(0.0703)	(0.0667)	(0.0104)	(0.0157)	(0.0204)
Kontrol Grubu Değişim	0.0196	0.00641	0.0155	0.0294	0.0545**	0.0448**
	(0.107)	(0.0524)	(0.0543)	(0.0291)	(0.0231)	(0.0210)
Tahmini Etki	0.00992	0.0848	0.0405	0.0763*	0.153**	0.158***
	(0.118)	(0.105)	(0.0983)	(0.0395)	(0.0616)	(0.0588)

Tablo 7 ve Tablo 8, Tablo 6'daki analizin sırasıyla erkek ve kız çocukları için tekrarlanması sonucu ortaya çıkan sonuçları sunmaktadır. Tablo 7'ye bakıldığında, söz konusu üç faaliyet grubunun gerek 6-17 yaş arası erkek çocukları gerekse 18-22 yaş arası genç erkeklerin okullaşma oranı üzerinde anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Tablo 8'deki sonuçlar ise Tablo 6 ile paralellik teşkil etmektedir; her üç faaliyet grubu 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla, Tablo 6'da gözlemlenen pozitif etkiler, 18-22 yaş arası kızların okullaşma oranlarının artması yoluyla ortaya çıkmıştır.

Öncelikle sosyal etki yaratmak amacıyla tasarlanmış olan Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin belki de en büyük kazanımlarından biri, gerek eğitim faaliyetleri gerekse gelir getirici faaliyetler yoluyla hanelerin davranışlarını değiştirmesi ve 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranını artırmasıdır. Bu bulgu, nitel değerlendirmeden çıkan aşağıdaki bulgu ile de uyumludur:

Üye olmayıp, faydalanan kadın, 32: *Benim kız kardeşim açık öğretimden ortaokulu bitirdi. Ben de kızımı açık öğretimden okutmak istiyorum. Ama vakıf gidiyor şimdi. Kitaplar veriyordu, sınavlara götürüyorlardı.*

Aşağıdaki anekdot ise projenin çocuk odaklı eğitim faaliyetlerinin, çocuklar üzerindeki etkisinin okullaşmanın ötesinde ve daha zor ölçülebilir bir etki olduğuna ve nicel değerlendirmenin bu etkiyi ölçmekte yetersiz kalabileceğine işaret etmektedir:

Üye Kadın, 34: *Önceden çocuklara bir şey sorduğumuzda cevap bile veremezlerdi. Artık çocukların kendine güveni geldi. Kendilerinden emin oldular. Daha bir sosyalleştiler. Anneler gününde sürprizler yaptılar. Çiçekler toplamışlar. Kendileri düşünmüş. Çok güzel eğitim veriyor. Memnunuz Melek Hoca'dan. Çocuklarımız hiçbir yere çıkmıyordu ondan önce.*

Tablo 7: Erkek Çocuklarının ve Genç Erkeklerin Okullaşma Oranları

Sonuç Değişkeni:	6-17 Yaş Arası Erkek Çocuklarının Okullaşma Oranı			18-22 Yaş Arası Erkek Gençlerin Okullaşma Oranı		
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Kadın Okuma Grubu Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Programı Kadın Okuma Grubu Programı Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri
Program Öncesi Fark	0.154**	-0.0661	0.0195	0.0219**	-0.00351	0.0149
	(0.0747)	(0.0696)	(0.0686)	(0.0104)	(0.0157)	(0.0204)
Kontrol Grubu Değişim	0.0735	-0.00641	0.0138	0.0294	0.0288	0.0310
	(0.101)	(0.0524)	(0.0537)	(0.0291)	(0.0202)	(0.0195)
Tahmini Etki	-0.0669	0.0945	0.0122	0.00868	0.0309	0.0184
	(0.112)	(0.103)	(0.0992)	(0.0357)	(0.0432)	(0.0429)

Tablo 8: Kız Çocuklarının ve Genç Kızların Okullaşma Oranları

Sonuç Değişkeni:	6-17 Yaş Arası Kız Çocuklarının Okullaşma Oranı			18-22 Yaş Arası Kız Gençlerin Okullaşma Oranı		
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Kadın Okuma Grubu Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Programı Kadın Okuma Grubu Programı Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri
Program Öncesi Fark	0.0715	0.0615	0.142**	0.00571	-0.00641	-0.00690
	(0.0744)	(0.0690)	(0.0663)	(0.00573)	(0.00642)	(0.00691)
Kontrol Grubu Değişim	-0.00490	0.0288	0.0253	-0**	0.0256	0.0138
	(0.0941)	(0.0481)	(0.0478)	(0)	(0.0156)	(0.0137)
Tahmini Etki	0.0487	0.0278	0.0346	0.0714***	0.135**	0.150***
	(0.105)	(0.102)	(0.0967)	(0.0209)	(0.0521)	(0.0479)

Tablo 9, sosyal refahı artırıcı faaliyetlerin, kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme çalışmaları ve ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik çalışmaların, hanelerin harcama eğilimleri üzerindeki tahmin edilen etkilerini sunmaktadır. Tablo 9'da iki farklı sonuç değişkeni tanımlanmıştır. Birinci sonuç değişkeni, hanelerin eğitim, sağlık ve eğlence faaliyetleri için yaptıkları harcamaların toplam harcamaları içindeki payını ölçmektedir. İkinci sonuç değişkeni ise yalnızca eğlence harcamalarının toplam harcamalar içindeki payına karşılık gelmektedir. Bu iki sonuç değişkeni ile tespit edilmesi amaçlanan durum, sosyal refahı artırıcı, kadın odaklı eğitim ve/veya ekonomik kapasiteyi güçlendirme amaçlı faaliyetlerden faydalanan hanelerin, harcama piramidinde daha yukarıda olan kalemlere daha fazla bütçe ayırıp ayırmadığıdır. Tablo 9'a bakıldığında her iki sonuç değişkeni ve her üç müdahale değişkeni için tahmin edilen etkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir. Bir diğer deyişle, yukarıda sıralanan müdahalelerin hiçbiri, haneleri eğitim, sağlık, eğlence gibi kalemlere daha fazla bütçe ayırır bir hale getirmemiştir.

Tablo 10 ve Tablo 11, sırasıyla kadın odaklı eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetleri ile ekonomik kapasitenin güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerin kadının sosyoekonomik durumunu değerlendiren bazı sonuç değişkenleri üzerine etkisini sunmaktadır. Tablo 10 ve 11'de kullanılan sonuç değişkenleri sırasıyla kadınların okur yazar olup olmadıklarını ölçen bir kukla değişken, sahip oldukları çocuk sayısı, ideal çocuk sayısı, kadınların hanedeki harcama kararlarına katılıp katılmadıklarını ölçen bir kukla değişken, kadınların çocuklar ile ilgili kararlara katılıp katılmadıklarını ölçen bir kukla değişken ve kadınların ücretli bir işte çalışıp çalışmadıklarını ölçen bir kukla değişken olarak tanımlanmıştır.

Tablo 10'da, kadın odaklı eğitim ve kapasite güçlendirme çalışmalarının tanımlanan sonuç değişkenlerinden hiçbirinin üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir. Tablo 11'e bakıldığında ise ekonomik kapasiteyi güçlendirmeye yönelik faaliyetlerin, kadınların ideal çocuk sayısı algısı ve ücretli bir işte çalışma ihtimalleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Detaylandırmak gerekirse, ekonomik kapasite güçlendirme faaliyetlerinden yararlanan kadınların ideal çocuk sayısı yararlanmayanlara kıyasla daha düşükken, ücretli bir işte çalışma ihtimalleri ise daha yüksektir. Geriye kalan sonuç değişkenleri üzerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir etki görülmemiştir.

[9] Kukla değişken, yalnızca 0 ya da 1 değerini alan bir değişkendir. Örneğin, okur yazarlığı ölçen bir kukla değişken, söz konusu bireyin okur yazar olması durumunda 1, olmaması durumunda 0 değerini alır. Tanımlanan müdahalenin bu değişken üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olması durumunda, "söz konusu müdahale bireylerin okur yazar olma ihtimalini artırmaktadır" sonucuna varılır.

daha düşükken, ücretli bir işte çalışma ihtimalleri ise daha yüksektir. Geriye kalan sonuç değişkenleri üzerinde ise istatistiksel olarak anlamlı bir etki görülmemiştir.

Elde edilen bu sonuçlar, nitel değerlendirme çalışması için kadınlar ile yapılan odak grup toplantılarından elde edilen sonuçlar ile de uyumludur. Yapılan derinlemesine görüşmelerde kadınlar, dernekten elde edilen gelirin ciddi bir ekonomik destek sağlamadığını, sosyal etkisinin daha büyük olduğunu, dolayısıyla dernek faaliyetlerinin kadınların ekonomik kararlara katılımı üzerinde önemli bir etki yaratmadığını belirtmişlerdir.

Üye Kadın, 44: *Para biriktiremiyorum, aile geniş. Zaten çok bir param olursa da beyime veririm. O karar verir. O harcasın isterim. Evdeki kararları da o alır.*

Üye Kadın, 38: *[Paranın nasıl harcanacağı] Kararı[nı] ben vermem. [Asıl parayı] Kocam kazanıyor. Benim dernekten kazandığım çok az yani.*

Derneğin gözlemlenmesi ve ölçülmesi daha zor olan sosyal etkileri ile ilgili ise:

Moderatör: *Dernek denince aklınıza gelen en güzel şey nedir?*

Üye Kadın, 65: *Valla dernek güzel bir şey. Birlik olmak, ürün vermek, arkadaşlarımızı görüyoruz. İş yapıyoruz beraber. Sohbet etmek…*

Üye Kadın (YK üyesi), 34: Hepimiz bu dernek sayesinde tanıştık.

Üye Kadın, 38: *[Daha önce] kimse kimsenin yanına gitmiyordu. Hiç kimse bir erkeğin yanına gidip konuşamazdı. İlk dernek kurulduğunda kimse kimseyi tanımıyordu. Zamanla tanışıldı.*

Üye eşi (erkek), 35: *Benim eşim Diyarbakırlı mesela. Dernek yokken diğer köyün insanlarını tanımıyordu. Burada toplantılarda insanlarla tanıştı.*

Üye eşi (erkek), 50: *Bizim için festivalin en iyi yanı insanlarla tanışmak dedik. Derneğin de aynı etkisi var.*

HÜSNÜ M.ÖZYEĞİN VAKFI

Tablo 9: Harcama Eğilimleri

Sonuç Değişkeni:	Eğitim, Sağlık, Eğlence Harcamalarının Payı			Eğlence Harcamalarının Payı		
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Kadın Okuma Grubu Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Üniversite öğrencilerine burs Açık Öğretim Kayıt Desteği Yaz Okulları Çocuk Okuma Grubu Programı Kadın Okuma Grubu Programı Okulların Don. Güçlendirilmesi	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri
Program Öncesi Fark	1.546	-0.466	-0.200	-22.17	-106.9	-103.8
	(1.642)	(1.477)	(1.435)	(113.7)	(69.72)	(75.40)
Kontrol Grubu Değişim	7.350***	6.421***	6.190***	110.3	361.6	408.4
	(2.598)	(1.118)	(1.115)	(226.9)	(298.7)	(330.6)
Tahmini Etki	-0.917	0.630	1.222	735.4	1,411	966.1
	(2.789)	(2.121)	(2.108)	(480.4)	(1,110)	(902.8)

Tablo 10: Kadın Odaklı Eğitimler ve Kadının Sosyoekonomik Durumu

Sonuç Değişkeni:	Okur Yazarlık	Çocuk Sayısı	İdeal Çocuk Sayısı	Harcama Kararlarına Katılım	Çocuklarla İlgili Kararlara Katılım	Çalışma
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları	Kadın Odaklı Eğitim ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları
Program Öncesi Fark	1.384	-0.319	-0.239	-0.0435	-0.0163	0.123
	(2.241)	(0.526)	(0.233)	(0.0453)	(0.0284)	(0.0791)
Kontrol Grubu Değişim	-0.934	0.712**	0.529***	0.0417	0.0786**	-0.127***
	(0.715)	(0.337)	(0.202)	(0.0410)	(0.0343)	(0.0441)
Tahmini Etki	-1.376	-0.547	-0.0368	-0.0236	-0.0559	-0.0720
	(2.242)	(0.713)	(0.335)	(0.0680)	(0.0519)	(0.0983)

Tablo 11: Ekonomik Kapasitenin Güçlendirilmesi ve Kadının Sosyoekonomik Durumu

Sonuç Değişkeni:	Okur Yazarlık	Çocuk Sayısı	İdeal Çocuk Sayısı	Harcama Kararlarına Katılım	Çocuklarla İlgili Kararlara Katılım	Çalışma
Etkisi Tahmin Edilen Müdahaleler:						
	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri	Ekonomik Kapasite Güçlendirme Faaliyetleri
Program Öncesi Fark	1.029	-0.572	-0.156	-0.00987	-0.0217	0.0247
	(1.936)	(0.456)	(0.247)	(0.0472)	(0.0267)	(0.0715)
Kontrol Grubu Değişim	-1.001	0.554	0.525**	0.0432	0.0668*	-0.167***
	(0.765)	(0.364)	(0.205)	(0.0413)	(0.0348)	(0.0455)
Tahmini Etki	-0.933	0.0459	-0.0261**	-0.0270	-0.00947	0.0733***
	(1.937)	(0.632)	(0.026)	(0.0704)	(0.0545)	(0.0014)

Tablo 5'ten Tablo 11'e kadar sunulan sonuçlar, belirlenen faaliyet gruplarının belirlenen sonuç değişkenleri üzerindeki etkilerinin son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Özetlemek gerekirse, hayvancılık ile ilgili faaliyetlerin genel olarak etkili olduğu ve beklenen olumlu etkiyi yarattığı; tarım faaliyetlerinin etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde ortaya çıkmadığı; gelir getirici ve kadın odaklı faaliyetlerin 18-22 yaş arası genç kızların okullaşma oranları üzerinde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığı, 18 yaş altı çocukların okullaşma oranları konusunda ise etkisiz kaldığı; kadın odaklı eğitim, kapasite geliştirme, ekonomik kapasiteyi güçlendirme faaliyetlerinin ise kadınların ideal çocuk sayısı konusundaki düşünceleri ve ücretli bir işte çalışma ihtimalleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yaratmakla sınırlı kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. Kadının Örgütlenmesi & Ravandalı Kadınlar Derneği

5.1. Ravandalı Kadınlar Derneği Hakkında

5.1.1. Kısa Tarihçe

Ravandalı Kadınlar Derneği 2014 yılında, Özyeğin Vakfı Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'nin 3. yılında kurulmuştur. Vakıf çalışanlarıyla yapılan görüşmelere göre, projenin başlangıç aşamasında bir kadın derneği kurulması planlanmamıştır. Bunun yerine projede gerçekleştirilmesi planlanan önemli kalkınma müdahalelerinden birini, havza genelinde bir tarımsal kooperatif kurulmasının teşviki, buna yönelik gerçekleştirilecek çalışmaların kolaylaştırılması, bu şekilde havza genelinde gelir getirici etkinliklerin desteklenmesi oluşturmuştur. Hedef kitlesini ağırlıklı olarak kırsaldaki erkeklerin oluşturduğu bu kooperatif fikrinin bir kenara konması ve bunun yerine yine kırsal üretim odaklı bir kadın derneği fikrinin ortaya çıkışı, Vakfın ilk 2 sene içerisinde havzadaki topluluklarla yaptığı çalışmalar, etkinlikler ve etkileşimler sonucunda gerçekleşmiş ve hayata geçirilmiştir.

Bu süreci aşamalar halinde, derneğin kuruluşu odağında aşağıdaki şekilde ele alabiliriz:

1. Aşama 2012-2013 - Tanışma: Vakıf çalışanları, bu ilk seneyi vakfın köylerdeki topluluklarla tanışma ve güven tesis etme evresi olarak tanımlamışlardır; bu tanımlama köylerdeki görüşmelerde kadınlar tarafından da geriye dönük olarak teyit edilmiştir. Bu ilk aşamada örgütlenme çalışmalarının odağında kırsaldaki erkekler bulunmaktadır. Ancak bu dönem yapılan toplantılarda erkeklerin kooperatifçilikle ilgili geçmiş olumsuz tecrübeleri olduğu ve bu fikre sıcak bakmadıkları tespit edilmiştir. Aynı yıl kadınlarla kadını güçlendirme amaçlı AÇEV'in Dere Tepe Kadın Destek Programı çerçevesinde eğitimler gerçekleştirilmeye başlanmış ve bu eğitimler sırasında Vakıf, kadınların bir araya gelme ve birlikte bir şeyler yapma konusunda erkeklerden daha hevesli olduklarını gözlemlemiştir; böylelikle ekonomik örgütlenme stratejisinin hedef grubu erkeklerden kadınlara kaymıştır.

2. Aşama 2013-2014 - Hazırlık: Bu aşamada kadınlarla doğrudan örgütlenme çalışmaları başlamıştır. Kilis Tarım İl Müdürlüğü ile kadınların katıldığı ilk toplantı yapılmış, kadınlara örgütlenme eğitimi verilmiş, deneyim paylaşımı için farklı illerde benzer çalışmalar yapan kişiler ziyaret

edilmiş ve örgütlenme çalışmalarına başlanmıştır. Bu noktada hem Vakıf hem de kadınlar iki farklı seçeneği değerlendirmişlerdir: kooperatifleşme ve dernekleşme. Bu değerlendirme yaklaşık altı ay sürmüş ve sonuçta kadınlar kooperatifleşmeyle ilgili geçmiş olumsuz tecrübeler nedeniyle dernekleşme konusunda karar kılmışlardır. Tüm bu çalışmalar neticesinde, 2014 yılında Ravandalı Kadınlar Derneği kurulmuştur. Havzadaki 8 köyün 5'inden kadınlar üye olmuş, ilk başkanlık ve yönetim kurulu seçimleri gerçekleştirilmiştir. Ravanda Şenliği ise ilk kez 2014'te gerçekleştirilmiş ve 2018'e dek kesintisiz sürdürülmüştür.

Şema 2 Proje Zaman Çizelgesi - Yüksek çözünürlüklü versiyon için bkz. ekler.

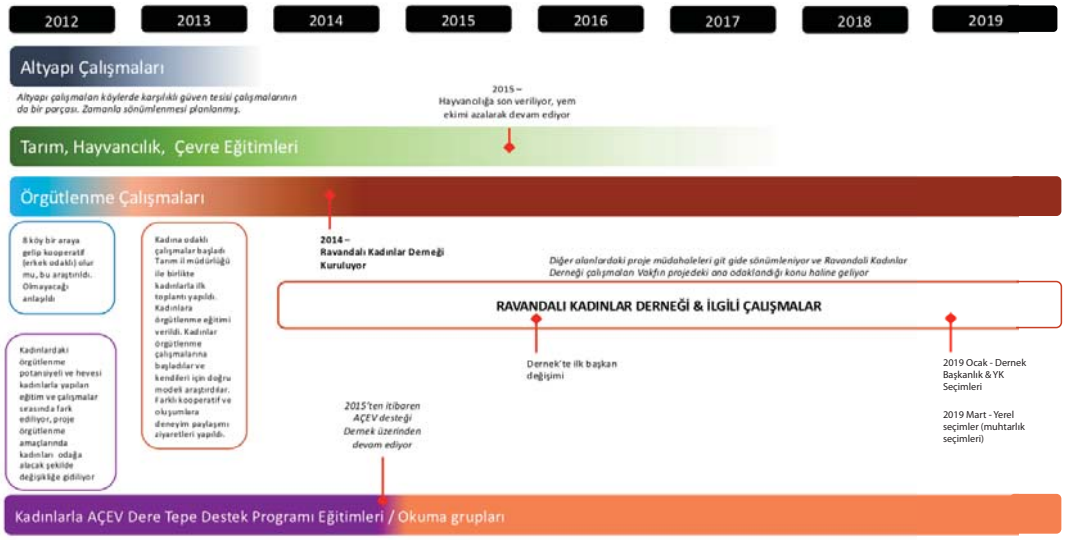

3. Aşama 2014-2016 – Emekleme Dönemi: Dernek, kadınların hem sosyal hem ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuştur, ancak ekonomik motivasyon kadınlar için daha büyük önem taşımaktadır. AÇEV eğitimleri ve çalışmaları da dernek kurulduktan sonra artık dernek üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde gayrı-resmi olarak ticarete başlanmıştır. **2016'da Dernek İktisadi ve Ticari İşletmesi kurulmuştur.**

---

[10] Vakıf çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde üye olmayan köylerden Koçcağız'ın nüfus olarak çok küçük olduğu, Yeşiloba köyünün oldukça içine kapalı bir köy olduğu belirtildi. Belenözü köyünde ise Vakfın muhtarla yaşadığı bazı anlaşmazlıkların iş birliğine engel olduğu belirtildi. Çalışma kapsamı sınırları dışında kaldığı için bu köylerin muhtarlarıyla konuyla ilgili görüşme gerçekleştirilmedi.

[11] Şenlik, Vakfın projeyi sonlandırmasının ardından 2019 yılında İKA projesi hazırlık çalışmaları nedeniyle yapılamadı. Bkz. bir sonraki dipnot.

Görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dönem üye kadınların özellikle üretim, satış ve pazarlamaya dair her şeyi ilk kez öğrendiği bir dönem olmuştur. Öte yandan bu dönem aynı zamanda kadınların ilk kez başkanlık, üyelik, katılım, karar alma, sahiplenme gibi süreçleri de tecrübe ettikleri bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu dönemi, dernekte pek çok şeyin ilk kez tecrübe edildiği ve kadınların, bazı konuları deneme yanılma yöntemiyle öğrendikleri bir emekleme dönemi olarak anmak da mümkündür.

4. Aşama 2016-2019 - Olgunlaşma Dönemi: 2016'da Dernek İktisadi ve Ticari İşletmesi kurulmuş, aynı zamanda dernek başkanı değişmiştir. Bu dönem derneğin bir nevi olgunlaşma dönemi olarak adlandırılabilir. Vakıf saha sorumlusu ile gerçekleştirdiğimiz görüşmeye göre, 2015'te kendisi ilk göreve başladığı zamanlarda çalışmaları iki temel öncelik çerçevesinde şekillenmiştir: (a) dernek faaliyetlerinin asgari bir kaydının tutulmasını sağlamak ve (b) derneğin ürün kalitesi vb. temel konularda prensiplerinin, kurallarının oluşmasını sağlamak. Bu çerçevede, takip eden dönemde bir yandan dernek içinde iç işleyişin oturtulması için çalışmalar yürütülmüş, diğer yandan dernekte aktif olan kadınlar üretim, satış ve pazarlama alanlarında çeşitli eğitimlere katılmış, paketleme izinlerini almış ve online satış kanallarından satış yapmaya başlamışlardır. Bu süreçte genel olarak Vakıf, özel olarak da saha sorumlusu, Derneğe ve kadınlara tüm çalışmalarda yoğun bir şekilde destek olmaya devam etmiştir. Bu arada Dernek ilk defa başkanlık ve yönetim kurulu seçimlerini seçim usulüyle Ocak 2019'da gerçekleştirmiştir. Bir önceki dönem başkanı 1 oy fark ile tekrar dernek başkanlığına seçilmiş, ancak seçimler çeşitli ve önemli çatışma ve sürtüşmelere de yol açmıştır.

2019 yılına gelindiğinde Vakıf Yönetim Kurulu Ravanda Projesini sonlandırmaya karar vermiştir.

5. Aşama 2019 ve sonrası: Özyeğin Vakfı Yönetim Kurulu'nun Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi'ni ve dolayısıyla Derneğe doğrudan desteği 2019 Haziran ayı itibarıyla sonlandırma kararının ardından Vakıf çalışanlarının da desteğiyle Dernek, İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı'na 2 yıllık destek için başvurmuştur. Başvuru Temmuz ayında kabul edilmiştir.[12]

[12] Temmuz ayında kabul edilen proje, rapor son halini aldıktan sonra Ekim ayında iptal edilmiştir. Bu gelişmeyle ilgili gerekli verilere ve gözlemlere maalesef rapor ertesine denk geldiği için raporda yer verilememektedir. Ancak değerlendirme ekibi olarak sonuçlar ve öneriler kısmının bu gelişme göz önünde bulundurularak okunmasını rica ediyoruz.

5.1.2. Derneğin Çalışma Yapısı

Derneğin kuruluş amacı kadınların hem sosyal hem de ekonomik olarak güçlendirilmesidir. Bununla beraber kuruluş aşamasında kadınları daha yoğun biçimde teşvik eden etmenin ekonomik kazanç boyutu olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonomik faaliyetler: Dernek, mevcut talebe göre, kadınlardan ürünleri satın almakta ve üzerine belli bir kâr koyarak satmaktadır. Her büyük siparişten sonra dernek yönetim kurulu bir ürün listesi hazırlamakta ve üye başına düşecek miktarı adil bir şekilde belirlemeye çalışmaktadır. Ürün alımında dernek üyelerine öncelik tanınmakta, eğer siparişler üyelerden tamamlanamazsa üye olmayanlardan tamamlanmaktadır. Derneğin kadınlara gelir getirici etkinlikleri şunlardır:

- Tarımsal ürünler & sabun (ürün alımı)
- El işi & kahke/kurabiye (ürün alımı)
- Ürünlerin paketlenmesi (hizmet alımı)

El işi ve kahke üretimi ile paketleme ile ilgili işlerde tarımsal üretim yapmadığı için verecek ürünü olmayan kadınlara öncelik tanınmakta , böylece bu kişilerin de gelir elde etmesi sağlanmaktadır. Dernek ürünlerine talep iki ana kanaldan gelmektedir: Önemli günlerde gelen büyük siparişler ve internet üzerinden satışlar.

Sosyal Faaliyetler & Eğitimler: Dernek çalışmaları çerçevesinde, ilk günden itibaren hem derneğin yönetimsel kapasitesini güçlendirmek hem de kadınları birey olarak güçlendirmek için pek çok eğitim gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra çeşitli geziler ve Ravanda Şenlikleri düzenlenmiştir.

Dernek Yönetimi: Derneğin yönetiminden dernek başkanı ve yönetim kurulu sorumludur. Yönetim kurulu başkan dâhil beş kişiden oluşmaktadır. Son yapılan görüşmelerde aktarıldığına göre dernek yönetim kurulu arasındaki iş bölümü şöyledir:

Başkan : En önemli sorumlulukları muhasebe, mailleşmeler ve siparişlerin yönetimi.

YK Üye 1 : Sosyal medya yönetimi (ör. instagram) ve sosyal ilişkilerden sorumlu; fuarlarda derneği genelde kendisi temsil ediyor.

[13] Örneğin yalnızca hayvancılıkla uğraşan hanelerden üyeler.

YK Üye 2: İnternet üzerinden gelen siparişlerin takibinden sorumlu.

YK Üye 3: Kadınlardan ürün alımından sorumlu; sipariş geldiğinde ürünleri kargolama için Üye 4'e iletiyor.

YK Üye 4: Siparişlerin hazırlanmasından ve kargodan sorumlu; sosyal medya konusunda üye 1'e destek oluyor.

Başkan ve yönetim kurulu için seçimler üç yılda bir yapılmaktadır. Son seçimler Ocak 2019'da gerçekleştirilmiş ve bir önceki dönem başkanı yeni bir yönetim kurulu ile tekrar göreve gelmiştir. Şu anki yönetim kurulu kadrosu oluşturulurken gözettikleri stratejiyi dernek başkanı şu şekilde açıklamaktadır:

"Yönetimi seçerken her köyden birini almaya dikkat ettik. Bu yüzden [haberleşmemiz gerektiğinde, her bir köyden] tek tek kişilerle konuşma gereği olmuyor. Bir şey oldu mu herkes kendi köyüne söylüyor."

5.1.3. Derneğe Üyelik

Derneğin 2019 Haziran itibarıyla 33 üyesi bulunmaktadır. Derneğe en son üye alımı 2015 yılında yapılmış, sonrasında tekrar üye alımı gerçekleşmemiştir.

Üye alımlarının bugüne dek nasıl gerçekleştiğini sorduğumuzda kadınların aktardıkları şöyledir: Dernek kurulmasına karar verildikten sonra Vakıf çalışanlarının da desteğiyle 5 proje köyünde çeşitli temaslarda bulunuluyor, kadınlara dernek anlatılıyor ve üye olmak isteyip istemedikleri soruluyor; bunlardan olumlu yanıt verenler dernek üyesi oluyorlar. Başlangıçta kadınların kendisinin "yeterli" düşüncesiyle, her aileden bir kadın derneğe üye olmuştur; bu uygulama daha sonra ürün alımında üyelere tanınacak ayrıcalık nedeniyle adil olmayı gözeten bir prensip olarak da uygulanmaya devam etmiştir.

[14] Mevcut YK'da başkan ve YK üyelerinden biri dışında diğerleri yeni isimler.
[15] Bu gözlem Vakıf çalışanları tarafından da doğrulanmıştır.

Dernek girişiminden haberdar olup da üye olmayan kadınların neden üye olmadığı konusu köylerdeki iletişimle ilgili sıkıntıları da ele verir niteliktedir. Bu kadınlar, köy içinde siyasi içerikli dedikodularla ("Ermeni mezarlarını ziyaret etmişler.", "Başınıza iş açmayın, hapse girersiniz." vb.), oluşturulan dernek üyeliğine ilişkin yanlış algıların üye olmamayı tercih etmelerinde önemli bir etkisi olduğunu aktarmışlardır. Bu kadınlardan bir kısmı, görüşmelerde bu kararlarından dolayı pişmanlık duyduklarını ve mümkün olsa bugün derneğe üye olmak istediklerini belirtmişlerdir. etmelerinde önemli bir etkisi olduğunu aktarmışlardır. Bu kadınlardan bir kısmı, görüşmelerde bu kararlarından dolayı pişmanlık duyduklarını ve mümkün olsa bugün derneğe üye olmak istediklerini belirtmişlerdir.

Yönetim kurulu ile yapılan görüşmelerde derneğe yeni üye alımının öncelikli gündem olmadığı anlaşılmıştır. Bunun nedeni sorulduğunda YK üyelerinin bazılarının bu konuda net bir fikirlerinin olmadığı, kararın daha çok başkan tarafından verildiği gözlemlenmiştir. Bu konudaki genel çekinceyi üye olacak kişilerin yalnızca ekonomik motivasyonla derneğe üye olması oluşturmaktadır. Aşağıda daha detaylı ele alacağımız üzere dernek üyelerinin gelir getirmeyen ama derneğin işlemesi için elzem dernek çalışmalarına katılımı oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle yönetim kurulu üyeleri derneğe eğer yeni üye alınacaksa, bu kişilerin yegâne motivasyonu satış olmayan, derneğin gelişimine de katkı sağlamak isteyecek kişiler arasından seçilmesini; diğer bir deyişle "sadece almak istemeyen, aynı zamanda derneğe fayda katmak isteyen" kişilerin yeni üye olarak tercih edilmesini istemektedirler. Yine de görüşmelerde aynı zamanda derneğe emek harcayan, YK üyelerini destekleyen ama üye olarak henüz kabul edilmemiş iki kişinin de bahsinin geçtiği dikkat çekmiştir. Sonuç olarak YK üyelerinin, üyelik konusunun derneğin ve dernek için çalışanların en yüksek yararına olacak şekilde nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili net bir duruşları olmadığı ve bu konuyu netleştirmek için desteğe ihtiyaç duydukları gözlemlenmiştir.

5.2. Etki, Etkililik ve Sürdürülebilirlik

5.2.1. Yaklaşıma Dair

Değerlendirme ekibince Vakıf çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde, derneğin etkili çalışıp çalışmadığını ve kadınlar üzerinde yaratmış olduğu sosyal etkiyi değerlendirebilmek amacıyla değişim hedeflerine dair çeşitli başlıklar belirlenmiştir. Bu başlıkları belirlemede, Vakıf çalışanlarının yalnızca projenin amaçlarına ilişkin bilgilendirmeleri değil, aynı zamanda yine çalışanların hem derneğin hem de kadınların gelecek dönem ihtiyaçlarına dair saha gözlemleri de etkili olmuştur. Başlıklar, Netice Haritalama (Outcome Mapping) yönteminden referans alınarak oluşturulmuştur; burada başlıkların kadınların gözlemlenebilir davranışları, davranış

Değerlendirme ekibince Vakıf çalışanlarıyla yapılan görüşmelerde, derneğin etkili çalışıp çalışmadığını ve kadınlar üzerinde yaratmış olduğu sosyal etkiyi değerlendirebilmek amacıyla değişim hedeflerine dair çeşitli başlıklar belirlenmiştir. Bu başlıkları belirlemede, Vakıf çalışanlarının yalnızca projenin amaçlarına ilişkin bilgilendirmeleri değil, aynı zamanda yine çalışanların hem derneğin hem de kadınların gelecek dönem ihtiyaçlarına dair saha gözlemleri de etkili olmuştur. Başlıklar, Netice Haritalama (Outcome Mapping) yönteminden referans alınarak oluşturulmuştur; burada başlıkların kadınların gözlemlenebilir davranışları, davranış değişiklikleri üzerinden tanımlanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Son olarak, başlıkların Vakfın Dernekle ilgili gelecek dönem destek çalışmalarında da kullanılabilecek ve saha çalışmalarının etkili planlamasına destek olabilecek şekilde düzenlenmesine özen gösterilmiştir.

Yaklaşımın altında yatan temel anlayış ve rehber sorular şu şekildedir:

Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi, uzun yıllar alacak ve belki de hiç bitmeyecek, farklı süreçlere evrilecek bir süreç. Üstelik bu güçlenmenin kısa ve orta vadede sayısal verilerle ölçülmesi çok da mümkün olmayabilir. Çünkü arzu edilen güçlenme ancak hem mütevazı hem de elzem olan ve biri diğerini zaman içinde takip edecek/etmesi gereken davranışsal ara neticelerle desteklenerek gerçekleşebilir. Böylesi davranışsal ara neticeler ise sayısal verilerle değil ancak yakın gözlemle tespit edilebilir. Dolayısıyla projenin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmak, ancak, bu kısa vadeli ve mütavızymış gibi görünmekle birlikte oldukça gerekli olan değişimleri tanımlayarak ve gözlemleyerek mümkün olacaktır.

Peki, bu anlayıştan hareketle, projenin/müdahalenin bu daha kısa vadeli olmazsa olmaz etkilerini nasıl tanımlayabiliriz? Bir diğer deyişle Ravandalı kadınların, projenin amaçladığı nihai neticeye (sosyal ve ekonomik güçlenmeye) adım adım yaklaşabilmeleri ve bizim de yaklaştıklarını anlamamız için süreç içinde, kısa, orta ve uzun vadede ne tip davranışlar geliştirmesini bekleriz, isteriz, arzu ederiz?

Bu soruya iki farklı seviyede yanıt aranmıştır: Kadınların bireysel güçlenmesi bağlamında ve Derneğin kurumsal olarak etkinliği bağlamında. Dernek burada, Vakfın da uygulamada tanımladığı gibi, kadının güçlenmesine uzun soluklu katkı sunması, kadının beşeri sermayesinin etkili bir parçası olması istenen bir araç olarak tanımlanmıştır. Değerlendirmede referans alınan hedefleri aşağıdaki tabloda bulabilirsiniz:

[16] Netice Haritalama (Outcome Mapping) yöntemi kalkınma müdahalelerinde kolaylıkla gözden kaçabilen kısa vadeli, basit neticelere (outcomes) odaklanır. Buradaki temel yaklaşım şudur: Projelerin elbette büyük vizyonları, hedeflenen nihai tesirleri (impact) tanımlı olacaktır; ancak bu tesiri elde etmek uzun zaman alabilir. Üstelik bu tesiri elde etmek için öncelikle kısa vadede daha basit sonuçların elde edilmesi gerekir; bu küçük ve basit görünen neticeler uzun vadeli büyük tesirlerin gerçekleşmesi için elzemdirler. Dolayısıyla bu neticelere odaklanmak kalkınma projelerinin hedeflenen topluluklara ilişkin kazanımlarını, katkılarını daha net bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olur.

[17] Bu iki seviye elbette birbiriyle sıkı bağlantılı, ancak projenin dernek dışında da (ve dernek üyesi olmayan kadınlarla da) kadını güçlendirici etkinlikleri olmuş olduğu için bu ayrım bize sonuçları irdelemek için uygun bir yapı oluşturdu.

GENEL ETKİ TANIMLAMALARI	GÖZLEMLEMEK İSTEDİĞİMİZ, HEDEFLENEN NETİCELER: DAVRANIŞLAR, BECERİLER, TUTUMLAR
1.Yakın vadeli etki **Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların etkili biçimde örgütlenmesi adımlarının atılması** *(2019 Haziran ayı itibarıyla elde edilmiş olması gereken etki ve hedefler)*	**1) Özyeğin Vakfı <u>en yakın</u> vadede <u>dernek üyesi kadınların</u> aşağıdaki davranış ve tutumlara sahip olmasını <u>bekliyor</u>:** Dernek üyesi kadınlar, a) Dernek çalışmalarına katılıyorlar; b) Derneğe aidiyet hissediyorlar, çalışmalar konusunda motiveler; c) Dernek üzerinden kazanç elde edebiliyorlar; d) Kaliteli ürün üretebiliyorlar (Ürün kalitesini geliştirdiler).
2.Orta Vadeli etki: **Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların etkili biçimde örgütlenmesi =** **Bir kırsalda örgütlenme biçimi olarak Derneğin etkililiği** *(2019 Haziran ayı öncesinde girişimleri başlatılmış olan ancak sonuçlarının hemen gözlemlenmesi beklenmeyen etki ve hedefler. Bunlarla ilgili çalışmaların devam edeceği ve tam etkilerinin 1-2 sene sonra görülmesinin beklendiği anlaşılıyor.* *Bu etki ve hedefler Vakfın Derneğe 2019 sonrası vermek istediği desteğin planlanması açısından da önemli)*	**Özyeğin Vakfı <u>yakın/orta</u> vadede <u>dernek üyesi kadınların</u> aşağıdaki davranış ve tutumlara sahip olmasını <u>istiyor</u>:** Dernek üyesi kadınlar, e) Derneği gerekli alanlarda bir çözüm üretme aracı olarak kullanıyorlar; f) Dernek içi ilişkiler açısından uyuşmazlık çözümü becerileri ve yaklaşımlarına sahipler; g) İhtiyaç halinde, ihtiyaç duydukları bilgi ve beceriye erişim sağlayabiliyorlar; h) Ürün kalitesini iyileştiriyor/muhafaza edebiliyorlar. Dernek yönetimindeki kadınlar, i) Dernek yönetimi, planlama ve ürün pazarlama becerilerine sahipler; j) Dernek ürünlerinin pazarlara erişimini ve satışını sağlayabiliyorlar; k) Dernek çalışmaları ya da kadınların ihtiyaçlarının (eğitim, sağlık vs.) giderilmesi kaynak/çözüm yaratabiliyorlar; l) Karar alıcılara ulaşabilme, iş birlikleri oluşturabilme konularında olanak ve becerilere sahipler.
3. Tesir / Uzun vadeli etki (Impact): ***Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik güçlenmesi*** *(Dernek çalışmalarının da etkinliğine bağlı olarak gerçekleşip gerçekleşmedikleri 5-10 yıl içinde görülebilecek olan etkiler.)*	**Özyeğin Vakfı uzun vadede <u>Ravandalı kadınların</u> aşağıdaki becerilere sahip olmasını <u>arzu ediyor:</u>** Ravandalı Kadınlar, m) Kendi ihtiyaçlarını tespit edebiliyorlar; n) Kendi ihtiyaçlarını tespit ettikten sonra bunun için çözüm üretebiliyorlar; o) Hem ihtiyaç tespiti hem de çözüm geliştirme alanında kendilerini geliştirebiliyorlar; bu anlamda kaynak ve becerilere erişebiliyorlar.

Aşağıdaki analizde ağırlıklı olarak yakın vadeli proje sonu hedeflere odaklanılmıştır; ancak gelecek dönemler için önemli olacağı için orta vadeli (proje sonrası) hedeflere dair daha sınırlı gözlemlere de yer verilmiştir.

5.2.2. Yakın vadeli (proje sonu) hedeflere ilişkin gözlemler:

2019 Haziran itibarıyla Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların etkili biçimde örgütlenmesi adımlarının atıldığı ama bu sürecin henüz tamamlanmadığı, derneğin ve kadınların halen Vakfın desteğine ihtiyaç duyduğu gözlemlenmektedir. Bu alandaki hedeflere dair gözlemlerimizi aşağıda paylaşıyoruz.

5.2.2.1. "Dernek üyesi kadınlar dernek çalışmalarına katılıyorlar."

Derneğin farklı yaşlardaki üyelerinin büyük bir çoğunluğunun dernek ile olan ilişkisi, ürün vermek ve gelir elde etmek üzerine kurulu: Bu üyelerin büyük bir bölümü derneğin gelir getirici ve sosyal etkinliklerine katılıyorlar. Ancak aynı katılım düzeyini dernek işleyişi ile ilgili yakalamanın zor olduğu gözleniyor. Hem Vakıf çalışanlarıyla hem de dernek üyeleriyle yapılan görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla dernek üyelerinin ancak sınırlı bir kısmı dernek çalışmalarında aktif olarak yer alıyorlar. Dernek yönetim kurulu üyeleriyle olan görüşmelerde derneğin **doğrudan gelir getirici olmayan ama gelir getirici faaliyetlerin temelini oluşturan çalışmaları için ihtiyaç duyulan insan kaynağına ulaşmakta sıkıntı yaşandığı,** bu işlere gönüllü katılım, katkı sağlayacak kadın sayısının sınırlı olduğu gündeme geldi.

> *Toplantılar genelde böyle oluyor işte (insanlar o sırada dağılmışlardı). Bilgisayar eğitimi falan oluyor, [çoğunluk] "biz ne yapacağız" deyip umursamıyorlar. Her şeyi iki-üç kişinin üstüne atıyorlar. Çalışmıyorlar. "Eğitimlerden haberimiz yok." diyorlar, ama çağırınca da gelmiyorlar. – YK üyesi kadın, 38.*

Bu bağlamda daha aktif çalışan dernek üyelerinin kendilerine (ve Vakfa) getirdikleri bir öz eleştiri, başlangıçta üye alım yaklaşımlarına dair. Birkaç kadın, üye alımı aşamasında bilinçsiz oldukları için üye olmak isteyen herkesi aldıklarını, bunu yaparken bir kıstas koymadıklarını, bu yüzden de derneğin, derneğin geleceğini çok da önemsemeyen birçok atıl üyesi olduğunu belirttiler. Yine de, yukarıda belirtildiği üzere, derneğe yeni üye almak, yönetim kurulunun şu an öncelikli konuları arasında bulunmuyor.

Dernek çalışmalarına katılım ve üyelikle ilgili ilginç gözlem anne-kız ilişkilerine dair. Mevcut uygulamada, her haneden bir üye kabul edildiği için, bir hanede anne dernek üyesiyse kız evladı dernek üyesi olamıyor, ama annesini temsilen dernek toplantılarına katılabiliyor ya da derneğin eğitim vb. etkinliklerinden annesi yerine faydalanabiliyor. Kız evlatlar bu uygulamada annelerinin birer vekili gibi hareket edebiliyorlar ve bu uygulama tüm kadınlar tarafından kabul

görmüş durumda. Görüşmelerde kendisi dernek üyesi olmayan, ama annesi olan birçok genç kızın derneğin özellikle sosyal etkinliklerine ve eğitim aktivitelerine katıldığını öğrendik. Bu gençlerin özellikle eğitim aktivitelerinden bir üst kuşağa göre çok daha verimli yararlandıklarını, dernek yönetimiyle ilgili eğitimler de dâhil olmak üzere birçok teknik bilgiyi öğrenip içselleştirdiklerini gözlemledik.

Dernek çalışmalarının etkinliği ve sürdürülebilirliği açısından bu gençlerin rolü, hem derneğin hem de Vakfın göz önüne alması gereken bir potansiyel. Bu genç kızlar pazarlama, ürün kalitesi, sosyal medya kullanımı vb. diğer konulara dair eğitimlere büyük bir şevkle katılmışlar ve öğrendiklerini heyecanla içselleştirmişler. Bir üst kuşak kadınların bu eğitimde verilmek istenenleri anlamadığını düşünüyorlar.

- *Faydalanan kadın A, 18: İlk önce eğitim. Oradan bilgi alacaklar, gerekli şeyleri öğrenecekler. Sonra sosyalleşme. Gelip gidecekler neyin ne olduğunu öğrenecekler.*

- *Faydalanan kadın B, 40: Köyde anadan doğma öğreniyorsun zaten.*

- *Faydalanan kadın A, 18: Öyle değil. Önyargılı yaklaşıyorsunuz. Tarım eğitimine gittik mesela. Siz tarlanın çok sürülmesini iyi sanıyorsunuz. Ama doğrusu bu değil. Muhasebe dersi mesela; dernekte gider gelir fiyatlarını [hesaplarını] kimse bilmiyor. Poşet fiyatıdır odur budur... Gördüğüm için söylüyorum. Öğrenilecek çok şey var.*

- *Faydalanan kadın C, 18: Mesela bence eğitim şu yönden önemli: Derneğin sosyal medya hesabı çok kötü. [Başkaları] ufacık bir ürünü öyle bir fiyata satıyorlar ki. Ama bizim dernekte bu yok. Bunun da eğitimi verildi.*

Öte yandan bu gençlerin üyelikle ilgili olanakları iki açıdan sınırlı: Birincisi anneleri üye olduğu için üye olamıyorlar. İkincisi, annelerinden bağımsız evlenecekleri zaman eşlerinin izin vermesi ya da okul için şehre taşınmak gibi etmenlerin dernek üyeliğini olumsuz etkileyeceğini düşünüyorlar. Özellikle bu ikinci algının, yani şehirde olduğu için derneğe katkı sağlayamayacağı düşüncesinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmekte. Derneğin sosyal medya ve pazarlama ihtiyaçları göz önüne alındığında bunun dezavantajdan ziyade avantaj olabileceğini, bu gençlerin derneğin geleceğindeki potansiyelinin Vakıf tarafından gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

5.2.2.2.“Dernek üyesi kadınlar derneğe aidiyet hissediyorlar, çalışmalar konusunda motiveler.”

Kadınlarla olan görüşmelerde dernek üyesi kadınların derneğe aidiyet ve motivasyonları ile ilgili birbiriyle de ilişkili dört ana tema karşımıza çıktı: Kadınların bireysel güçlenmesi, dernek içi çalışmalarda kadınlara sahiplenmek için alan açılması, dernek içi ilişkiler ve “birlik” ihtiyacı (YK seçimleri), iletişim.

Dernek çalışmalarının kadınlar üzerinde sosyal ve ekonomik olarak güçlendirici etkisi var ve bu dernekle ilgili hissedilen aidiyet duygusunu ve çalışma şevkini de güçlendiren bir etmen. Dernek üyesi olan ya da dernekle ilgili çalışmalara katılmış olan kadınların büyük bir kısmı derneğin kurulmuş olmasından çok mutlu olduklarını, özellikle kendi harçlıklarını kazandıkları için kendilerine güvenlerinin arttığını, sosyal gezilerle dünya bakışlarının genişlediğini anlattılar. Yine çoğu kadın tarafından dile getirilen bir başka konu, dernek çalışmaları sayesinde köylerindeki diğer kadınlarla tanışmış olmak, sosyalleşmek. Dernek çalışmaları öncesi kadınlar birbirlerini hiç tanımadıklarını, tanısalar da pek konuşmadıklarını belirttiler. Dernek kurulduktan sonra toplantılar, ürün paketleme, eğitimler gibi sebeplerle bir araya gelmeye başlamışlar ve bu durumu çok olumlu görüyorlar.

Dernek içi ilişkiler ve kadınların derneği sahiplenmek için kendilerine alan açıldığını hissetmeleri, onların dernekle olan ilişkilerini, duygularını, motivasyonlarını etkiliyor; bunda başkanın tavrı da oldukça önemli. Derneğin kuruluşunun ardından üye kadınlar aralarından, yurtdışında da kalmış ve şehirde yaşamış olan, kendi aralarında en özgüvenli ve bu işi en iyi yapabileceğini düşündükleri bir kişiyi oy birliğiyle kendilerine başkan olarak seçmişler, ancak bazı üye görüşmelerinden bu dönem kadınların başkanın yaklaşımı nedeniyle derneği tam olarak sahiplenemedikleri de anlaşılıyor.

> *Ayten başkandı o zaman; o zamanlarda dağıldık. Azarlıyordu, kısıtlıyordu. Bu yüzden insanlar [dernekten] soğudu koptu. O zaman da yönetim kurulundaydım. Hepimizin sahiplenmesine izin vermiyordu. (diğerleri de destekliyor) -Üye Kadın, 38.* *(Ayten ismi mahlas olarak kullanılmıştır.)*

Görüşmelerde hem Vakıf çalışanları hem de bazı dernek üyesi kadınlar, bir önceki dönemde kadınların yavaş yavaş özgüvenlerini kazandıklarını ve başta kendilerini güçsüz hissederken 2016’ya gelindiğinde artık derneği sahiplenme konusunda daha kuvvetli bir inisiyatif alacak

duruma geldiklerini belirttiler. Dernek başkanı değişimi de böylesi bir inisiyatif sonucu gerçekleşiyor. Dernek başkanı görüşmelerde kadınların derneği sahiplenmesinin uzun vadede neden önemli olduğunu şu şekilde açıkladı:

> *Daha önce herkes sahiplenemiyordu, alan açmak gerekiyor üyeler için. [Moderatör: "Alan açmak nedir?"]. Ben [başkan olarak] burada daimi değilim. Derneği benim kadar sahiplenecek insanlara da izin vermeliyim. Ben gittiğim zaman dernek dibe gitmesin diye. Şehirde işlere tek de gidebilirim ama ben dernektekilere de soruyorum gelmek ister misiniz diye. İnsanların önlerini açmak, onların da yapabileceğini göstermek gerek. – Dernek Mevcut Başkanı, 33.*

> *[YK üyesi olunca] birçok insanla tanışıyorsun, bir sürü iş yapıyorsun, bir sürü şey öğreniyorsun, derneği nasıl ileri taşırsın falan diye düşünüyorsun, çabalıyorsun. Öyle olunca derneği daha bir benimsiyorsun. – Üye Kadın, YK üyesi, 34.*

Bununla beraber bu aidiyet ve motivasyon duygusundaki ilerlemeleri, dernek çalışmalarına katılım konusunda kadınları mobilize etmekte yaşanılan sorunlarla birlikte düşünmek de gerek. Bu, derneğin gelişim alanlarından biri. YK ile yapılan görüşmelerden sahiplenme konusunda önemli bir gelişme olduğu ancak bunun istenen düzeyde olmadığı anlaşılıyor Motivasyon ve sahiplenme konusunda en önemli engellerden biri kadınların kendi çıkarları ile derneğin çıkarlarının aslında birbirine bağlı olduğunu tam idrak edememiş olması olabilir. Buna ürün kalitesi başlığı altında değineceğiz.

Aidiyet ve motivasyon konusunda dernek içi çatışmalar kadınları ve üyeler arası ilişkileri olumsuz yönde etkilemekte, "birlik" duygularına zarar vermekte. Özellikle Ocak 2019'da gerçekleşen son YK seçimleri sırasında ve sonrasında iki aday grup arasında yaşanan gerginlikler kadınların dernekle ilgili motivasyonlarına zarar vermiş. Bu dönemde dernek seçimleri ile Mart 2019'da gerçekleşen yerel yönetim muhtarlık seçimlerinin arka arkaya olmasının da getirdiği köylerin kendi içinde kutuplaşma durumu söz konusu. Dernek üyesi olan kadınlarla

[18] Birçok kadının kendi kişisel çıkarı ile derneğin çıkarlarını birbirinden ayrı düşündüğü tespitini ve bunun derneği sahiplenmeye engel oluşturduğu çıkarımını hem dernek üyesi kadınlardan hem de Vakıf çalışanlarından işittik. Program devam ettiği takdirde Vakıf bu alanda bir durum tespiti çalışması yaparak tespitlere uygun bir gelişim programı düzenlemeyi düşünebilir.

görüşmelerde sık sık bir yere varmayan tartışmaların yorgunluk yarattığı ve "birlik olunması gerektiği" vurgusunu duyduk; seçimlerdeki kavgaların hem kadınların birbirleriyle iyi ilişkilerini hem de dernekle ilişkilerini baltaladığını gözlemledik.

> *O seçim olayında ben soğudum dernekten. Ben dernekte birlik istiyorum.- Üye kadın, 38.*

Dernekle ilgili haberlerin üyeler arasında etkin iletişimi, kadınların gelişmelerden haberdar olmaları ve dahası kendilerini haberdar hissetmeleri de motivasyon ve aidiyet açısından oldukça önemli, zira "haberdar olma" halinin kadınları güçlendirici ve güçlü hissettirici bir tarafı bulunuyor. Gözlemlerimiz, dernek gelişmelerinden haberdar olmanın motivasyon ve aidiyeti arttıran, haberdar olmamanın ise azaltan bir etkisi olabileceğine işaret etmekte. Saha ziyaretinin gerçekleştirildiği Haziran ayında YK seçimlerinin üzerinden beş ayı aşkın süre geçmiş olmasına karşın YK'nın henüz bir dernek toplantısı gerçekleştirmemiş olduğunu, oysa normal uygulamada toplantı sıklığının bir-iki ayda bir olduğunu öğrendik. YK üyelerine bu durumu sorduğumuzda ilişkilerin çok gergin olduğunu ve bu yüzden beklemek istediklerini belirttiler. Öte yandan farklı gruplarla olan görüşmelerde kadınlar toplantı yapılmamasından şikayetçi olduklarını ve dernekle ilgili konulardan daha yakından haberdar olmak istediklerini ifade ettiler. Bir dernek üyesi, dernekle ilgili önemli saydığı bir gelişmeyi uzaktan tanıdığı birisinden duyduğunu ve bunun kendisini kötü ve dışlanmış hissettirdiğini belirtti. Birçok dernek üyesi kadının, toplantı gerçekleştirilmediği için, dernek adına İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı'na yapılmış olan proje başvurusundan haberi yoktu, biri aşağıdaki tepkiyi verdi:

> *Önemli konularda, mesela bir yere gidilecekse, haber verilmeli herkese. Gelmem gerekli olmasa bile haberdar olmalıyım (...). Bugün buraya toplantıya nasıl geldiysem öyle haberdar olmalıyım, ama hiçbir şeyden haberim yok.- Üye Kadın, 38.*

Bunun tersi olarak, bir başka dernek üyesinin YK'da olmamasına rağmen, akrabalık bağı nedeniyle dernekle ilgili pek çok konudan haberdar olduğunu ve bu haberdar olma halinin onu nasıl da güçlü hissettirdiğini, derneği sahiplenmesine aracı olan faktörlerden biri olduğunu görüşmeler vesilesiyle gözlemledik.

5.2.2.3. "Dernek üyesi kadınlar, dernek üzerinden kazanç elde edebiliyorlar."

Dernek üyesi kadınların büyük çoğunluğu dernek üzerinden kazanç elde edebiliyorlar ancak bu onların ana geliri değil, daha çok cep harçlığı oluyor. Kadınların ve ailelerinin asıl geçim kaynağını hayvancılık ve tarla işleri oluşturuyor. Bunların yanında dernek işleri ek gelir sağlıyor, dolayısıyla dernek çalışmalarına ayırabilecekleri zaman da diğer işleri ve işlerinin yoğunluğuyla ters orantılı. Yine de bu ek gelir kadınlar için ciddi bir motivasyon ve gurur kaynağı oluşturuyor ve bu gelirle aile bütçesine katkı sağladıklarını ifade ediyorlar.[19] Bekar genç üyeler için bu durum aynı zamanda kısmi bir finansal bağımsızlık da getiriyor.

- *Üye Kadın A, 22: Dernek hayallerimizin gerçekleşmesini sağlıyor. Mesela diyoruz yılbaşı gelsin şunu alacağız. En büyük hayali yılbaşında kuruyoruz.*
- *Üye olmayan Kadın (A'nın arkadaşı), 22: A dernek sayesinde bir şey gördüğünde para biriktirip alabiliyor.*
- *Üye Kadın A, 22: Derneğin kalmasını çok istiyoruz!*

Dernek YK'sının ürün paylaşım sistemini büyük ölçüde oturttuğu anlaşılıyor. Bir-iki istisna dışında kadınların ürün paylaşımının adil ve işlevsel olduğunu, geçmişteki haksızlıkların tekrarlanmadığını düşündüklerini gözlemledik.

Diğer yandan şurası çok önemli: Kadınların kazanç elde edebilmeleri siparişlerin sürekliliğine bağlı ve sipariş alamadıkları zaman kazanç elde edemiyorlar. Görüşmelerde kadınlar en son yılbaşı için 6 ay kadar önce paket hazırladıklarını, 2019 Mayıs ayında anneler günü için sipariş almayı beklediklerini ancak bunun gerçekleşmediğini, Vakfın kendilerine bunun sebebinin ekonomik kriz olduğunu açıkladıklarını belirttiler. Dolayısıyla aşağıda da değineceğimiz üzere, bu kazanımın sürdürülebilirliği, yani üye kadınların gelecek dönemde Vakıf desteği de olmadan tek başlarına sipariş almaya ve kazanç sağlamaya devam edip edemeyeceği şu an için belirsizliğini korumakta.

[19] Burada şu farka dikkat çekmek önemli. Derneğe ürün veren kadınlar ağırlıklı olarak tarımsal üretim yapanlar. Hayvansal üretim yapanlar ya da ürünü olmayanlar el işi siparişlerinden ya da paketlemeden gelir elde edebiliyorlar.

Bir diğer önemli konu, dernek üyesi olmayan Ravandalı kadınlar ve onların orta ve uzun vadede sosyoekonomik güçlenmesine dair. Yeni üye alımı derneğin gündeminde bulunmadığı ve üye kadınlar ürün verme konusunda ayrıcalıklı olduğu için, derneğin daha genel anlamda Ravandalı kadınları ekonomik açıdan güçlendirme hedefinin nasıl daha kapsayıcı olacak şekilde geliştirilebileceği, dernek üyesi olmak ve ürün vermek isteyen diğer kadınların durumunun orta vadede ne olacağı konusu şu an için belirsizliğini korumakta.

5.2.2.4. "Dernek üyesi kadınlar, kaliteli ürün üretebiliyorlar (ürün kalitesini geliştirdiler)."

Ürün kalitesinin arttırılması konusunda dernek üyesi kadınların ilerleme kat ettiğini dinledik.[20] Derneğin ürün kalitesinin iyi olması derneğin ekonomik aktivitelerinin ve etkilerinin sürdürülebilirliği ve dernek itibarı açısından oldukça önemli. Bu konudaki eksiklikler Vakfın desteğiyle ilk andan tespit edilmiş ve kadınlara bu konuda çeşitli eğitimler verilmiş. Kalite konusu, adil alım konusuyla beraber dernek yönetiminin de önemli gündem maddelerinden biri. YK görüşmelerinde ürün seçimine dair çeşitli kriterler geliştirdiklerini, kalitenin neden önemli olduğu konusunda kadınları bilinçlendirmeye çalıştıklarını, ancak bunda kısmen başarılı olduklarını düşündüklerini ifade ettiler; bu meseleyi derneğin gelişim alanlarından biri, belki de en önemlisi olarak tanımladılar.

- *YK Üye A, 37: [Kalite olmayınca] bir sürü zarar oluyor. İnsanlara hatasını söyleyince de kırılıyorlar. Ürünler iyi bir kaliteye ulaşana kadar baya sıkıntı oldu. Kimse hatasını kabul etmiyor. Torpil bekliyorlar.*
- *YK Üye B, 38: Zaten torpil yapmadığımız için aramız bozuldu.*
- *YK Üye C, 34: Çok kötü yapanlar da var el işlerini. Eliyoruz, ama son sefer o kadar kötüydü ki Shell'den tekrar sipariş alamadık.*
- *YK Üye A, 37: Çok yapayım çok alayım diye düşünüyorlar. İyi yapayım diye düşünmüyorlar. Derneği düşünmüyorlar, kendilerini düşünüyorlar.*
- *Moderatör: Peki ya gençler?*
- *YK Üye A, 37: Gençler daha iyi bu konuda. En azından onlara anlatabiliyoruz.*

[20] Şunu belirtmeliyiz ki ürün kalitesi konusundaki gözlemlerimiz süreçleri yakından takip etmiş olan Vakıf çalışanlarıyla ve kadınlarla yaptığımız görüşmelerle sınırlı. Ürünleri sipariş eden, kullanan kişilerle görüşmeler gerçekleştirmediğimiz için ürün kalitesinin kullanıcılar tarafından nasıl algılandığı, sipariştten tüketime tüm sürecin nasıl tecrübe edildiği konusunda yorum yapamıyoruz.

5.2.3. Orta vadeli, proje sonrası, sürdürülebilirlik için gerekli hedeflere ilişkin gözlemler:

Bu başlık altındaki hedefler Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların kalıcı ve etkili biçimde örgütlenmesi ya da diğer bir deyişle, bir kırsalda örgütlenme biçimi olarak derneğin etkililiği ile yakından ilgili. Bu başlıklar dernekle ilgili gerekli gelişim alanları olarak da nitelenebilir ve özellikle Özyeğin Vakfı Ravanda'dan çıktıktan sonra, derneğin uzaktan takibi ve desteklenmesi açısından önemli olacaktır.

5.2.3.1. "Dernek üyesi kadınlar, derneği gerekli alanlarda bir çözüm üretme aracı olarak kullanıyorlar."

Bu hedef, Vakıf çalışanlarıyla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde, derneğin uzun vadeli tahayyülü bağlamında ortaya çıkmıştır. Derneğin kadınları yalnızca ekonomik değil, diğer bambaşka ihtiyaçları doğrultusunda da destekleyip güçlendirebilecek bir kurum olarak tahayyülü bu: Kadınlar derneği kendi hayatlarındaki farklı sorunların çözümü için de bir araç olarak görüyor mu? Derneğin böyle bir yapıya evrilmesi yönünde bir potansiyel görüyor mu ya da bir ihtiyaç duyuyor mu? Burada kastedilen, kadınların derneği, bir sosyalleşme ve kazanç vesilesi olmasının ötesinde, örneğin köylerinde çocuklarıyla ilgili ya da kendileriyle ilgili hizmet eksiklikleri tespit ettiklerinde ya da kamu kurumlarından eğitim, sağlık, altyapı ile ilgili talepleri olduğunda gidebilecekleri ve destek alabilecekleri bir yer olarak görüp görmedikleri / görmek isteyip istemedikleri?

Görüşmelerden, derneğin bu potansiyelinin kadınlar nezdinde henüz gelişmeye başlamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin Gökmusa köyünde muhtarın çocuk parkını kendi evine yakın olsun diye yol kenarına yaptırmasının kadınlar arasında ciddi bir şikayet konusu olduğu ifade edilmiştir, ancak "Dernek bu konuda etki edecek herhangi bir şey yapabilir miydi?" sorusuna kadınlardan herhangi bir yanıt alınamamıştır. Hem burada bahsi geçen Gökmusa köyünde hem de diğer köylerde derneği bu gözle görmedikleri anlaşılmıştır. Öte yandan derneğin bilinirliği ve kamu ile temasları göz önüne alındığında, doğru destek ve planlamayla bunun gelişime oldukça açık bir alan olduğu ve kadınları güçlendirme konusunda uzun vadede önemli olabileceği söylenebilir.

5.2.3.2. "Dernek üyesi kadınlar, dernek içi ilişkiler açısından uyuşmazlık çözümü becerileri ve yaklaşımlarına sahipler."

Bu hedef, Vakıf çalışanlarıyla yaptığımız görüşmede dernek içi uyuşmazlıkların ve gerginliklerin gündeme gelmesiyle oluşturulmuştur. Buradaki varsayım şu olmuştur: Her kurumda olduğu gibi bu dernekte de çatışmalar, anlaşmazlıklar olabilir. Derneğin çalışmalarına sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi, kadınları motive etmeyi sürdürebilmesi ve daha da güçlenip gelişmesi kadınların, özellikle de YK üyelerinin bu uyuşmazlıkları yönetebilmesiyle olabilecektir. Saha görüşmeleri de bu varsayımımızı doğrulamıştır. Bazı kadınlar dernek toplantılarına kavgalar nedeniyle gelmediklerini, bazıları küslükler nedeniyle olan bitenden haberdar olmadıklarını ve dernekten soğuduklarını, bazıları bu kavgaların kendilerini zorladığını ve tam ne yapacaklarını bilemediklerini anlatmışlardır. Dolayısıyla ilerleyen dönemde bu konuya dikkatleri getirmek ve kadınları bu alanda desteklemek derneğin kalıcılığı açısından oldukça önemli olacaktır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki dernek üyesi kadınların çok büyük bir kısmı ya hiç okula gitmemiş ya da ancak ilköğretim seviyesinde eğitim almışlardır. Burada okulun eğitim veren değil, sosyal ilişkileri yönetme tecrübesi ve becerisi kazandıran tarafına odaklanacak olursak, bu kadınların yalnız eğitimden değil, aynı zamanda okulda mecburen öğrenilen çeşitli ilişkileri yönetmeye dair tecrübelerden de mahrum kaldığı söylenebilir. Bu gözlemi dernek öncesinde kadınların birbirleriyle sosyal ilişkilerinin de çok sınırlı olduğu tespitiyle birlikte düşünmek gerekir. Çünkü bu açıdan bakıldığında dernek pek çok kadın için ilk defa ev dışında müzakere ve çatışmayı tecrübe ettikleri bir alan olmaktadır. Bizce kadınların bu becerilerden haberdar olmaları ve bu anlamda desteklenmeleri, bu faktörler dikkate alındığında ayrı bir önem arz etmektedir. Bunun aynı zamanda kendilerine güven ve güçlenme açısından da önemli bir adım olacağını düşünüyoruz.

5.2.3.3. "Dernek üyesi kadınlar, ihtiyaç halinde, ihtiyaç duydukları bilgi ve beceriye erişim sağlayabiliyorlar."

Bu hedef kadınların bundan sonraki süreçte ihtiyaç duydukları eğitimleri alabilmesiyle ilgili. Daha önce proje kapsamında Vakıf desteğiyle sağlanan eğitimler ya da AÇEV tarafından sağlanan ve dernek üyesi olmayan kadınların da faydalandıkları okuma grupları, projenin sonlanmasının ardından nasıl olacak? Kadınlar ihtiyaç duydukları eğitim ve çalışmalara nasıl erişebilecekler, bunlar dernek üzerinden sürdürülebilecek mi?

Raporun yazıldığı tarihlerde derneğin İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programına[21] yapmış olduğu proje başvurusu kabul edilmiş bulunuyordu. Bu özellikle derneğin ekonomik fonksiyonlarının gelişmesi açısından oldukça önemli ve değerli bir gelişme. Aynı tarihlerde AÇEV eğitimlerinin ve okuma gruplarının henüz nasıl ve ne kapasitede süreceği tam olarak netleşmemişti. Saha görüşmelerimizde hem okuma grubuna katılan kadın ve çocuklardan hem de AÇEV sorumlusundan bu grupların devam etmesi için kuvvetli bir talep duyduk. Aynı zamanda projenin bitiyor ve Vakfın Ravanda'dan çekiliyor olduğundan, dolayısıyla da okuma gruplarının bir-iki hafta içerisinde sonlanacak olduğundan katılımcıların haberdar olmadıkları gözlemlenmiştir.

5.2.3.4. "Dernek üyesi kadınlar, ürün kalitesini iyileştiriyor/muhafaza edebiliyorlar."

Yukarıda da (4.2.2.4 başlığı altında) aktardığımız gibi bu bir gelişim alanı: Bu konuda dernek yönetim kurulu önemli adımlar atmış bulunmakta, ama ilerleyen günlerde bu konuda daha sıkı adımların da atılması gerek. İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı Projesi'nin kabul edilmiş olması bu açıdan da oldukça olumlu bir gelişme.[22] Araştırma sınırlamaları nedeniyle ürün kalitesinde nasıl bir iyileşmeye ihtiyaç duyulduğu tespit edilememiştir; dolayısıyla proje başında Vakfın bu alandaki ihtiyaçların tespiti ve takip edecek müdahalelerin buna göre planlanması için derneğe destek vermesi iyi olur diye düşünüyoruz.

5.2.3.5. "Dernek yönetimindeki kadınlar dernek yönetimi, planlama ve ürün pazarlama becerilerine sahipler."

Görüşmelerde dernek yönetim kurulunun birbiriyle uyumlu çalışan, konuşabilen, kendi aralarındaki uyuşmazlıkları halledebilen ve birbirini tamamlayan bir ekip olduğunu gözlemledik. Dernek yönetiminin kapasitesini geliştirmek için gerçekleştirilmiş olan eğitimlerden faydalandıkları ve öğrenimlerini içselleştirdikleri görünüyor. Ürün dağıtım listelerinin hazırlanması, ürün kalitesine dair standartların belirlenmesi ve bilgilendirmelerin yapılması oldukça önemli gelişmeler.

Diğer yandan YK içinde başkanın baskın bir varlığı olduğu da gözden kaçmıyor. Örneğin, görüşmelerde anladık ki, derneğin yeni üye alımı yapılmamasına ilişkin karar aslında başkanın

[21] Burada bir güncellemeye yer vermek gerekmektedir. Temmuz ayında kabul edilen proje, rapor son halini aldıktan sonra Ekim ayında iptal edilmiştir. Bu gelişmeyle ilgili gerekli verilere ve gözlemlere maalesef rapor ertesine denk geldiği için raporda yer verilememektedir. Ancak değerlendirme ekibi olarak sonuçlar ve öneriler kısmının bu gelişme göz önünde bulundurularak okunmasını rica ediyoruz.

[22] Bkz. Proje iptaliyle ilgili yukarıdaki dipnot.

kararı ve bu konu YK'da görüşülmemiş ve tartışılmamış. Aynı şekilde YK seçimlerinin ardından beş aydan fazla geçmiş olmasına karşın neden henüz bir dernek toplantısı yapılmadığı konusunda da YK üyeleri net değildiler; bunun başkanın kararı olduğu, YK'nın da bu kararı sorun haline getirmediği anlaşılıyor. Her bir üyenin özellikle farklı bir köyden olduğunu hesaba kattığımızda bu ve benzeri kararlara kendi köylerinin dinamiklerine göre YK üyelerinin de katkı sağlaması gelecekte önemli olacaktır.

Dernek yönetimindeki kadınlar henüz tam anlamıyla, desteğe duymayacak şekilde yönetim, planlama ve pazarlama becerilerine sahip değiller; Vakıf çalışanlarının da belirttiği YK'nın kendi planlamasını yapması ve yönetimi asgari destekle devralması dernek gelişiminde yeni bir aşama olacak ve hâlâ desteğe ihtiyaçları var. İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı Projesi'nin de bu açıdan önemli bir destek sağlayacağı anlaşılıyor. [23]

5.2.3.6. "Dernek yönetimindeki kadınlar dernek ürünlerinin pazarlara erişimini ve satışını sağlayabiliyorlar."

Bu konu hem kadın hem erkek gruplarında Derneği en çok zorlayacak konu olarak ortaya çıktı. Derneğin markalaşması, markalaştıktan sonra pazarlara erişebilmesi bu konuda düşünen tüm katılımcılar tarafından en zorlu konu olarak görülüyor. Vakfın çekilmesinin derneği olumsuz etkilemesi en önemli çekincelerinden. Geçtiğimiz yıllarda derneğe gelen ürün siparişlerin ağırlıklı olarak Özyeğin Vakfı ile kardeş olan kurumlardan geldiği bilgisi/algısı hakim ve dolayısıyla Vakıf çekildikten sonra satışlarının olumsuz etkilenmesinden ciddi şekilde endişe ediyorlar. Dolayısıyla İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı Projesinin kabul edilmiş olması bu anlamda çok olumlu bir gelişme. [24] Öte yandan eğer yeni proje kabul edilmeseydi dernek bu anlamda oldukça kırılgan bir durumda kalacaktı, Vakıf projesinin sonlandırılması kararına bir de bu açıdan bakmak gerek.

> *Pazar imkanımız yok. Bizim gitmemiz gerekiyormuş. Mesela sabun satarken otele gitmemiz gerekiyormuş ama gidemiyoruz. Satışta desteğe ihtiyacımız var, desteksiz çok zor, imkansız. – Üye Kadın, 40.*

> — *Moderatör: (Konuşulanları özetliyor) Birinci aşama üretim; "Üretimde sıkıntı yok, ürünlerimiz kaliteli." diyorsunuz. (onaylıyorlar). İkinci aşama paketleme; "Onda da sıkıntı yok." diyorsunuz (onaylıyorlar). Sonraki aşama, ürünlere talep gelmesi; "Burası sıkıntılı, talep olması lazım, bunu sağlarsa Vakıf sağlar, kadınlar tek başına yapamaz" mı diyorsunuz?*

[23] Bkz. Proje iptaliyle ilgili yukarıdaki dipnot 21.
[24] Bkz. Proje iptaliyle ilgili yukarıdaki dipnot 21.

- *Üye eşi A, 35: [Talebin] %70'ini Vakıf sağlıyor.*
- *Üye eşi B, 50: Önemli olan İstanbul'da satış yeri bulmak. Buradaki kadınlar bunu yapamaz. Moderatör: Şu anda mı yapamaz, yoksa asla mı yapamaz?*
- *Üye eşi B, 50: Asla yapamaz.*
- *Üye eşi C, 37: Neden ya hu? Destek verilirse yapar.*
- *Üye eşi B, 50: [Başkanı] kocası İstanbul'a bırakır mı? Bırakmaz.*
- *Moderatör: Neden yapamaz?*
- *Üye eşi A, 35: İlk sebep mobilite. Sonra mesela dernek 50 kg istiyor ama insanlarda 200 kg var. Dernek bu kadar çok olunca satamıyor. Bir de her şeyle şu an Hayriye [Vakıf saha sorumlusu] ilgileniyor. Vakıf gidince ne olacak, kim ilgilenecek?*
- *Üye eşi B, 50: Bence sorun ulaşım değil. Daha çok [Başkanın] İstanbul'da, Antalya'da [pazarlarda] falan çevresi yok. Hiçbirimizin hanımının dışarıda bir çevresi yok.*
- *Üye eşi D, 30: Vakıf bulamaz mı? Pazarlamada yardımcı olamaz mı? Yani asıl pazarlamada bir sorun var. Bu gözüküyor. Bu konuda yardımcı olmalı.*
- *Üye eşi C, 37: Vakıf elini çekerse kadınlar [dernek yaşamı] en fazla 2 yıl sürer. Biz burada ürünleri hazırlıyoruz ama satış yerini [müşteriyi] Vakıf hazırlıyor.*

5.2.3.7. "Dernek yönetimindeki kadınlar dernek çalışmaları ya da kadınların ihtiyaçlarının (eğitim, sağlık vs.) giderilmesi kaynak/çözüm yaratabiliyorlar."

Şu an için dernek yönetimindeki kadınların önceliği derneğin ticari faaliyetlerini kuvvetlendirmek ve sürdürülebilir kılmak. Dolayısıyla, dernek üyesi kadınlardan bir girişim ve talep gelmediği sürece bu konu şu an dernek çalışmaları açısından ikincil önemde. Bunun bir istisnası, mevcut talepler de göz önüne alındığında, AÇEV eğitimlerine dernek üzerinden devam etmek olabilir.

5.2.3.8. "Dernek yönetimindeki kadınlar karar alıcılara ulaşabilme, iş birlikleri oluşturabilme konularında olanak ve becerilere sahipler."

Vakıf çalışanları ve YK ile görüşmelerden dernek başkanının kamu ile görüşmelerinin oldukça verimli ve olumlu geçtiği, dernek için yararlı olacak bir takım ilişkilerin temelinin atıldığı anlaşılıyor. Buna ek olarak Ravanda şenliklerine kaymakam düzeyinde katılım sağlanmış olması ilişkileri pekiştirmiş. Şunu da eklemek gerekir ki, araştırmadaki kaynak sıkıntısı nedeniyle bunu sahada karar alıcılar bağlamında teyit etmek mümkün olmadı. Yine de YK görüşmelerinde kadınlar bu ziyaretler ve irtibatlar için Vakfın desteğine hâlâ ihtiyaç duyduklarını belirttiler. Bir sonraki aşamada kadınların karar alıcılarla iletişim ve etkileşiminin desteklenmesi, çeşitli iş birlikleri için becerilerinin geliştirilmesi sürdürülebilirlik ve derneğin güçlenmesi açısından önemli bir adım olabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Araştırma bulgularını bütünlüklü bir şekilde incelediğimizde, nicel ve nitel değerlendirmeden iki temel bulgu öne çıkmaktadır.

Nicel değerlendirme sonuçları göstermektedir ki Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi kapsamındaki faaliyetlerden yararlanan haneler yararlanmayanlara kıyasla daha yüksek gelir artışları elde etmiş, bu artışlar daha ziyade hayvancılık gelirlerinin artmasından kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır. Bunun yanında, proje kapsamındaki faaliyetlerin gerek gelir getirici gerekse kapasite güçlendirici olanlarının 18-22 yaş arasındaki genç kızların okullaşma oranları üzerinde çarpıcı bir pozitif etkisi olmuştur. Bu iki etki dışındaki ekonomik ve sosyal kazanımlar sınırlı kalmış, daha ziyade nitel değerlendirmeye konu olacak şekilde ortaya çıktıkları düşünülmüştür.

Nitel değerlendirme ise bilindiği üzere projenin en önemli bileşeni haline gelen Ravandalı Kadınlar Derneği üzerine yoğunlaşmıştır. Sahanın tamamlandığı 2019 Haziran ayı itibarıyla Ravanda Havzası'nda yaşayan kadınların örgütlenmesi adımlarının etkili bir biçimde atıldığını, ancak bu sürecin henüz tamamlanmamış olduğunu, Ravandalı Kadınlar Derneği ile Ravandalı kadınların çalışmalarını sürdürmek ve kazanımları muhafaza edebilmek için hâlâ Vakfın yoğun desteğine ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz.

2014'ten bugüne Ravanda Havzası'nda kadınlarla dernek çerçevesinde yapılan çalışmalara baktığımızda, önemli bir mesafe kat edildiğini ve ciddi kazanımlar elde edilmiş olduğunu görmekteyiz. Özellikle kadınların başlangıç noktaları da göz önüne alındığında, elde edilen sonuçlar oldukça önemli ve değerlidir. Dernek, geçtiğimiz beş yıl içinde, üyesi olan kadınlar ve onların yakın çevreleri için hem ekonomik hem sosyal hem de psikolojik açıdan oldukça önemli bir oluşum haline gelmiş, onlar için bir gurur ve sevinç kaynağı olmuştur. Dernek bu süreç içerisinde, farklı kuşaktan kadınların hayatlarında ilk kez kendi paralarını kazanmalarına, cep harçlıklarını çıkarmalarına vesile olmuş ve olmaktadır. Daha önce daha içe kapalı bir hayat yaşarken şimdi köylerindeki diğer kadınlarla sosyalleşebildikleri bir ortam ve daha da önemlisi ortak bir amaç sunmaktadır. Kadınların kendilerini güvenli hissetmelerini sağlamış ve hem kendilerini ve kendi kapasitelerini hem de dışarıdaki farklı olanakları keşfetmelerine vesile olmuş bir oluşumu temsil etmektedir. Bu süre içinde kadınların dernek yönetimi ile ilgili

becerilerindeki ilerleme de dikkate değerdir. Zamanla, Vakfın yardımıyla ve kendi hatalarından da öğrenerek adil bir üyelik ve kazanç (ürün paylaşım/paketleme) sistemi geliştirmişler, ürün kalitesine önem verir ve satış/pazarlama alanındaki eksikliklerinin farkında oldukları bir duruma gelmişlerdir. Bunun yanında bu eksiklikleri giderebilmek için hevesli ve çalışmaya hazır oldukları, ancak ciddi anlamda desteğe ihtiyaçları olduğu gözlemlenmiştir. Bu anlamda, hem Vakfın varlığı hem de kendi kazanımları sayesinde, zaman içinde erkeklerin (eşlerin, babaların) da desteğini büyük ölçüde arkalarına almış durumdadırlar.

Projenin yukarıda özetlediğimiz etkilerine katkı veren önemli faktörlerden birincisi, Vakfın projeyi ve dernek oluşumu ile etkinliklerini şekillendirirken katı bir yaklaşımdan uzak durmuş olmasıdır. Aksine, özellikle dernek özelinde proje, sahanın ihtiyaçlarına göre gerektiğinde adapte edilebilecek şekilde tasarlanmıştır. İkinci önemli faktör, sahada kadınlarla yakın çalışan ve kadınların güvenini kazanabilmiş, onlarla samimi ve işlevsel bir ilişki kurabilmiş bir saha sorumlusunun varlığıdır. Saha sorumlusu, sahada birebir kadınların ihtiyaçlarıyla ilgilenmiş, Dernek yönetim kurulundaki kadınlara mentorluk yapmış, gerektiğinde kadınlar arasında kolaylaştırıcılık/kriz çözme işlevi üstlenmiş ve Vakıf merkez çalışanları ile saha arasında önemli bir köprü rolü görmüştür. Bu iki faktör, proje boyunca Vakfın, kadınların bireysel ve dernekle ilgili ihtiyaçlarını kavrayabilmesine, bunlara uygun bir program geliştirmesine imkân sağlamıştır.

Bunlarla beraber, derneğin hâlâ oldukça kırılgan olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle, gerek kadınların dernekten kazanç elde edebilmeleri gerekse derneğin varlığını sürdürebilmesi siparişlerin sürekliliğine bağlıdır ve yaptığımız görüşmelerde pazarlama, satış, siparişler konusunda derneğin çok büyük ölçüde vakfa bağımlı olduğu gözlemlenmiştir. Keza, yukarıda da belirttiğimiz üzere, hem görüşülen kadınların hem de görüşülen erkeklerin en büyük endişesi Vakıf çekildikten sonra satışların nasıl sürdürülebileceği üzerine şekillenmiştir. Bizim de sahadaki gözlemlerimiz bu endişeleri doğrular niteliktedir; hem pazarlama açısından kaynak desteği hem de sahada (saha sorumlusunun şahsında gerçekleşen) mentorluk, teknoloji ve problem çözme desteği olmadan, özelde satışların, genelde dernek işleyişinin sürdürülemeyeceği kanısındayız. 2019 Haziran ayı itibarıyla Derneğin çalışmalarını sürdürebilmesi için bir destekleyici aşamaya daha ihtiyaç duyulmaktadır ve bu aşamada desteklenmesi gereken konular şöyle özetlenebilir:

- Ürün kalitesinin geliştirilmesine ilişkin üye kadınlar arasındaki bilincin geliştirilmesi;
- Planlama, pazarlama, pazarlara erişim, satış ve teknoloji kullanımı konusunda dernek yönetim kurulu kapasitesinin arttırılması;
- Köydeki genç kadınların potansiyelinin derneği güçlendirmek ve yukarıdaki alanlarda dernek yönetim kuruluna ihtiyaç duyduğu desteği sağlamak için daha verimli kullanılması;
- Dernek-kamu ilişkilerinin sürekliliği ve etkililiği;
- Dernek içi sorunların yıkıcı olabilecek etkilerinin önünü alabilmek ve etkili çalışmayı teşvik edebilmek için problem çözme ve çatışma çözümü, müzakere becerilerinin geliştirilmesi.

Özetle, Ravandalı Kadınlar Derneği şu an, kat edilmiş önemli kazanımlara karşın, kendi ayakları üzerinde durabilecek bir konumda bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Vakfın sahadan çekilme ve projeyi tamamen sonlandırma kararının erken verildiğini düşünüyoruz; eğer İKA Tarımda Rekabetçilik Mali Destek Programı Projesi bir sebeple gerçekleşmezse, bu kararın şu ana kadar elde edilmiş kazanımlar açısından ciddi bir risk yaratacağı endişesini taşıyoruz. Eğer mümkünse bu kararın bir kez daha gözden geçirilmesinin hem Vakfın Ravanda Havzası'nda 2011'den beri yapmış olduğu yatırımların sonuçlarının sürdürülebilirliği hem de Ravandalı Kadınların gerek sosyoekonomik gerekse psikolojik bir gerileme yaşamaması için önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu çerçevede, Vakfın sahadan çıkışına ilişkin önerilerimiz şu şekilde:

- Sahadan tamamen çıkış kararının tekrar gözden geçirilmesi;
- Sahadan çekilmenin bir anda sahadan çıkmak yerine fazlandırılarak gerçekleştirilmesi;
- Bu fazlandırma planlanırken, bu rapordaki değerlendirme sonuçları da kullanılarak, Vakıf çekildikten sonra kadınların içinde bulunacakları ekonomik, sosyal, psikolojik durumun kapsamlı bir değerlendirmesinin yapılması ve sahadan çekilme ve fazlandırma sürecinin buna göre planlanması;
- Tüm bu süreç içerisinde kadınların hem bilgi ve beceri gelişimi hem de Vakıftan beklentiler açısından yeterli şekilde desteklenmesi; mümkünse çekilme sürecinin planlanmasına katkı vermeleri.

Aynı zamanda doğru bir şekilde gerçekleştirilecek bir sahadan fazlı çekilme planının, Türkiye'de yürütülen ve yürütülecek diğer kalkınma çalışmalarına da örnek teşkil edebileceğini düşünüyoruz. Süreç etkili şekilde planlanır ve belgelenirse buradan çıkacak öğrenimler Özyeğin Vakfı Kırsal Kalkınma Programı'nın önemli bir çıktısı olarak yaygınlaştırılabilir ve "çıkış stratejileri" (exit strategies) alanında Türkiye odaklı kalıcı bir kaynak meydana getirilebilir.

7. EK: Proje Zaman Planı Görseli (Büyük Boy)

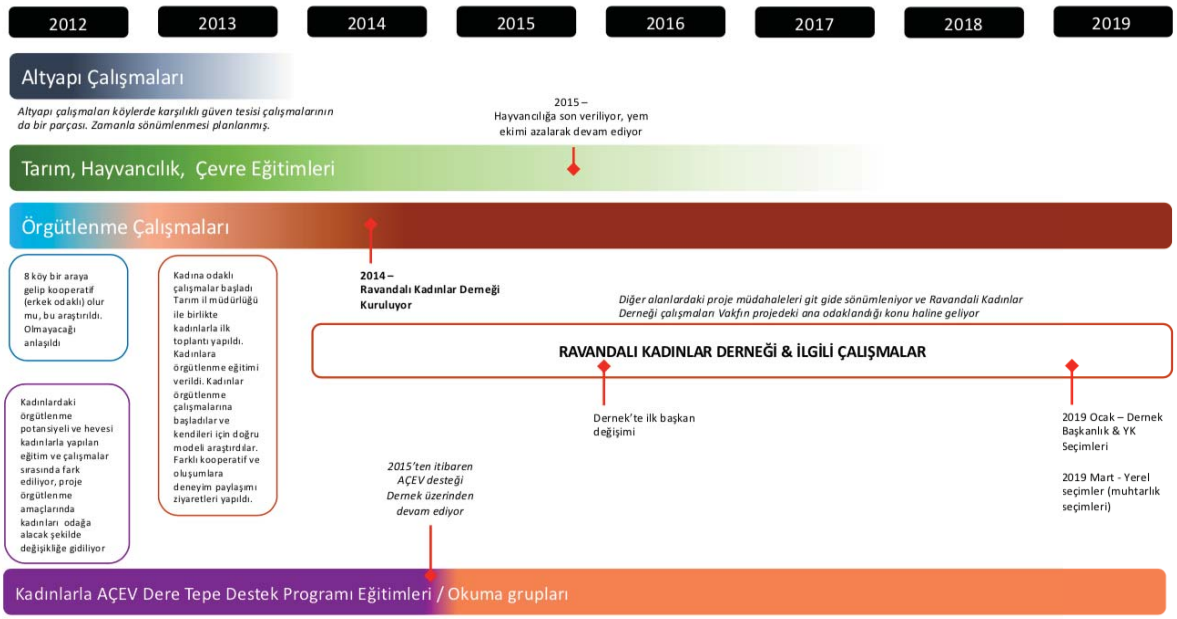

HÜSNÜ M.ÖZYEĞİN
VAKFI

Ravanda Havzası Kırsal Kalkınma Projesi Etki Değerlendirme Raporu